

JAN LEIJTEN

God houdt niet van rechters

UITGEVERIJ BALANS

God houdt niet van rechters

JAN LEIJTEN

*God houdt niet
van rechters*

*maar wel van jou
opgedragen aan mijn oudste dochter
Maria, rechter*

2000

UITGEVERIJ BALANS

Uitgeverij Balans

Copyright © 2000 J. Leijten, Nijmegen

Omslagontwerp: Mesika Design

Typografie en zetwerk: Sander Pinkse Boekproductie

Verspreiding voor België: Uitgeverij Van Halewyck, Leuven

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 5018 516 9

NUGI 691

INHOUDSOPGAVE

Woord vooraf	7
Geen autobiografie	11
God houdt niet van rechters (1)	19
God houdt niet van rechters (2)	24
God	28
Verkeersongeval met alleen blikshade	31
Europa als gemeenschap?	35
De (enige) kans	39
Over de partijdige rechter en zo meer	41
Leven is meer dan recht	47
Mr Johan Valckenaer;	
erbarmelijk of schitterend?	57
Dr Pieter van Woensel;	
humoristisch of kwaadaardig?	62
Altijd hetzelfde	67
Het kan verkeren	73
Rechters onder vuur	77
Over drugs	84
Komma of punt, that is the question	89
Doodgaan (1)	93
Doodgaan (II)	114
Hoop	118
Dood maken	121
Anthony Trollope over religie en recht(ers)	126
Tweeduizendvijftig of het systeem dat werkt	133
De waarde van een tennisslag	135
Suriname en Naipaul	137
De taal van de advocaat	141
Van Cellini over Napoleon naar Céline	149
(Zeer) oud zeer	158
Welk gedicht van welke dichter?	164

'Het kind en ik' 166
Retoriek en rechtspraak 178
Dreyfus in Nederland 201
En het eeuwig leven. Amen 219

Verantwoording 221

Register van eigennamen 222

WOORD VOORAF

'But this is not a work of imagination; I have no talent: my excuse for this undertaking lies not in its art, but in its artlessness. Aware of my limitations and strong in the sincerity of my purpose, I would not try (were I able) to invent anything.'

Joseph Conrad, *Under Western Eyes*

Het is een cliché van hier tot ginder. Het leven: een lach en een traan. Maar daarom is het nog niet onwaar. Het vervelende is wel dat met het nabijkomen van de grote zeis de lach geforceerder wordt en de tranen overvloediger. Als je in je jonge jaren het leven al als verschrikkelijk hebt ervaren, komt dat omdat je nog niet oud bent geweest. Ooit omschreef ik als twintiger het leven als een teug verrukking op een kruik verdriet. Het was een beeldspraak ontleend aan de wereld van de drank waarin ik mij zolang zo goed thuis heb gevoeld. Maar het was voor toen toch een misvatting uit onwetendheid. Het bijzondere van de ouderdom zoals ik die erbaar is een mengsel van wanhoop en berusting. En het langzaam wegglijden van de hoop bij de nadering van de dood. Het denken wordt een gruwel, omdat alle denken doordrenkt wordt door de gedachte aan de dood. Rondom ons maar ook in onszelf. Wij sterven reeds bij leven geleidelijk aan. Daarom is het nog maar de vraag of de medici er goed aan gedaan hebben ons in staat te stellen zo lang te leven. Het verlengt het proces van doodgaan. Joseph Conrad wist het en zei het op zijn pregnante manier:

Thinking is the great enemy of perfection. The habit of profound reflexion, I am compelled to say, is the most pernicious of all the habits formed by the civilized man.

Toch is dit, als het erop aankomt ook gezeur. Wat is zeuren? Dingen zeggen die anderen niet interesseren omdat ze teveel op jezelf betrekking hebben, terwijl de anderen zelf ook met die

dingen bezig zijn en het er moeilijk mee hebben. Dat is de reden waarom in een kring van mensen waarin iemand over zijn ziekte begint te klagen, de hele avond de kwalen van alle aanwezigen niet meer verdwijnen. Is het niet wijzer met Van Duinkerken je te herinneren: 'Laat mij nog eenmaal zeggen, hoe schoon ik vond/onder Gods ogen enkel een kind te zijn?' Had Heine gelijk toen hij met de oudtestamentische schrijver verzuchtte dat het beter ware nooit geboren te zijn? Ik weet het niet. Al met al vond ik het leven toch wel boeiend, en wie niet geboren is zal in ieder geval die emotie niet kunnen beleven.

Op mijn manier heb ik getracht in dit boek verslag uit te brengen van deze zo moeilijke, maar toch zo beminde toestand. Op mijn manier: nogal chaotisch, en steeds verder afdrijvend van mijn beroepsleven als jurist. Maar is chaos niet een kenmerk van het leven? Soms ook herhaal ik wat ik reeds heb gezegd. Of nog erger: zeg ik wat ik al heb herhaald. Maar is herhaling niet het kenmerk van het bestaan: opstaan, wassen, eten, werken, eten en slapengaan? Er zijn maar twee dingen die je niet kunt herhalen. Bij allebei ben je heel betrokken maar zonder dat je er iets in te zeggen hebt. Mondigheid is een mooi begrip maar als het er echt op aankomt zijn we allemaal even onmondig.

Hugo Brandt Corstius heeft in *de Volkskrant* van 27 januari 1996 mijn boek *Waarom ik het nog steeds niet goed door heb* gerecenseerd. Hij stelt dat ik tot de categorie schrijvende juristen behoor waarvan François Pauwels het boegbeeld is, juristen die vanuit hun juridische ervaringen aan het schrijven slaan en dat ik het daar wel niet mee eens zal zijn. Ik ben het er wel mee eens, want het recht, hoezeer ik daarin ook teleurgesteld ben, is de gezelschap met wie ik levenslang opgetrokken ben en het heeft mijn denken en soms mijn voelen doordrenkt. Ik zou wel anders willen maar ik kan niet anders. Hij schrijft ook dat ik een goed en wijs mens ben, hij zegt het 'zonder enige ironie'. Dat moet ik jammer genoeg tegenspreken en ik stel vast dat Hugo Brandt Corstius hier schrijft over wat hij niet kan weten. Ook vertelde hij de lezer van *de Volkskrant* dat de manier waarop ik schreef

een 'vage wrevel' bij hem opriep. Ik zal maar bekennen dat ik dat niet prettig vond ook al omdat ik veel waarde hecht aan zijn kritisch oordeel. Maar ik hoop dat niet bij iedereen, die wil lezen in dit nieuwe boek, die wrevel zal komen opzetten. Ik heb geprobeerd eerlijk te zijn. Het is mij niet altijd gelukt. Er is iets wat je je doet verzetten tegen schaamteloze eerlijkheid. Twee keer je op straat uitkleden, heb ik het genoemd. De jongere generaties hebben daar veel minder moeite mee.

Ik ben er laat achter gekomen dat ik naast agressieve trekken ook sentimentele kanten heb. Ik huil meer dan zelfs mijn naaste omgeving weet, soms om de gekste dingen. Vooral muziek en kinderen hebben dat op hun geweten. En als dit boek soms sommigen even zou kunnen ontroeren, ben ik gelukkig. Wie wil lachen, zij het meestal besmuikt, komt hopelijk ook nu en dan aan zijn trekken.

Dus toch: een lach en een traan.

GEEN AUTOBIOGRAFIE

I

Het kwam zo.

Aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam hield de nieuw benoemde hoogleraar in de geschiedenis van de pers, in het bijzonder van de persvrijheid, in 1996 zijn intrede. Hij was de vierde hoogleraar die in die functie benoemd werd want ze gold maar voor een jaar of twee. Zijn voordracht ging erover dat het geheim van Soestdijk (met dat van de raadkamer het enige geheim dat standgehouden heeft) voor journalisten niet gold. Ik hoorde hem bij herhaling een naam noemen die ik maar niet thuis kon brengen. Maar thuisgekomen met de rede zag ik dat het over Bagehot ging. Niet direct mijn buurman maar ik had toch wel eens van hem gehoord. De eerste man die deze zetel had ingenomen was er ook. Ik ken hem al vanaf het jaar 1945. Hij is levenslang journalist geweest. Ik daarentegen werd in mijn jonge jaren al na drie weken als journalist bij *de Volkskrant* aan de kant gezet door Joop Lückner, die mij eerder gesmeekt had om bij zijn krant te komen werken. Toch had hij gelijk en ik geluk. Want het was nooit wat geworden. Ik was veel te verlegen en mensenschuw. Ben dat laatste vooral gebleven. Ik houd van ze maar ik weet dat ze soms onverwacht bijten. We kwamen aan het praten.

II

Zo pratend op die receptie sloop als vanzelfsprekend de dood binnen ons gesprek. Welke rol is die gaan spelen in ons aflopende leven, zo vroegen wij ons af te midden van al die van jeugd en gezondheid blakende meisjes en jongens. Mijn gesprekspartner verried dat hij met de dood als werkelijkheid dagelijks, ja van uur tot uur bezig was, dat hij de gedachte aan zijn dood niet van zich af kon zetten en zich al evenmin met de dood kon verzoenen. Op mij heeft het denken aan de dood een dubbel soort

uitwerking: hij lokt mij aan; hij stoot mij af. Een ding is zeker, graag ontvangen of weggehoond: hij komt ('auf einem fahlen Ross') ons beiden weldra ophalen. De man die zich kort daarop in ons gesprek mengde was veel jonger en had veel met boeken maken te maken. Ik kende hem sinds een jaar of zes omdat hij mij toen, heel onverwacht, vroeg een boek te schrijven. Een boek niet gevuld met juridisch-technische problematiek en hoogstandjes maar met ervaringen en gedachten van een jurist. Dat is geworden *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker* en daarna zijn er nog een paar boeken bijgekomen. En nu ging het erover of ik nog een boek wilde schrijven waarin het geheel van zo'n leven als jurist te voorschijn trad. En daarom moesten het toch vooral persoonlijke impressies zijn. Nu is het zo zeker als tweemaal twee vier is, dat alle 'gens de justice' in hun ambt of beroep altijd met anderen te doen hebben, over anderen schrijven, als het goed is naar anderen luisteren en over anderen nadenken. Maar beperk je je tot rechters dan toch vooral: over anderen oordelen. Dat alles maakt van juristen het meest onpersoonlijke en van de rechters bovendien het meest autoritaire slag volk op het ondermaanse. Als gevolg daarvan staat bij ons de 'men-mentaliteit' hoog aangeschreven, zoals ook de voorkeur voor de lijdende vorm, zelfs waar de actie hoogtij zou moeten vieren: wordt er nog geboren in Nederland? Of wordt er alleen gestorven? Het is moeilijk daardoorheen te breken.

Hoe dit ook zij, voor ik het goed besepte had ik een contract in huis, vermeldde de voorjaarscatalogus van de uitgeverij dat in september 1998 mijn boek zou uitkomen onder de titel *Morgen komt nooit. Bekentenissen van een ongelovig jurist*, dat het boek ongeveer tweehonderd pagina's zou bevatten en wat het zou gaan kosten. Bovendien zou de inhoud van het boek niet zozeer een aanklacht tegen de samenleving dan wel een confrontatie met mijzelf zijn. Toen werd ik onrustig. Ik heb al laten uitkomen waarom zo'n confrontatie met zichzelf problemen oplevert voor iemand die vanaf zijn achttiende levensjaar – zij het niet met steeds even grote intensiteit – met recht en rechtspraak is bezig

geweest en die inmiddels de leeftijd van 73 jaar heeft bereikt. Dan is het eigenlijk voor het denken over iets anders dan de dood al veel te laat, laat de anonieme veertiende-eeuwse dichter ons bij monde van Barbara Tuchman en haar *Distant Mirror* weten:

Het leven omspant 72 jaar, corresponderend met twaalf periodes, zoals het jaar twaalf maanden telt. Op achttienjarige leeftijd begint de jonge mens te trillen als de maand maart bij de nadering van de lente; vierentwintig jaar oud wordt hij verliefd als april in bloei en bloesem en samen met de liefde stromen adel en deugd bij hem binnen... op zesenzestigjarige leeftijd heerst november, waarin alle groen verdort en sterft en een mens moet gaan denken aan zijn dood... is de mens tweeënzeventig dan is het leven droef als de winter en rest hem niets anders dan dood te gaan.

Daarbij moet bedacht worden dat die dichter een onverbeterlijke optimist moet zijn geweest. Want in de veertiende eeuw werd een mens in Europa gemiddeld lang geen tweeënzeventig jaar. Daar zorgden de zwarte pest en de honderdjarige oorlog wel voor. Wat ook opvalt is dat het leven volgens de dichter pas de moeite waard wordt vanaf achttien jaar. De heerlijkheid van de kindertijd is pas uitgevonden en (ten dele) verwerkelijkt gedurende de laatste honderdvijftig jaar.

III

Hiervoor gaf ik al aan waarom een oude jurist geen autobiografie kan schrijven zonder zich belachelijk te maken. Er zijn ook redenen waarom bijna niemand het zou moeten willen. Als je aan een autobiografie begint, moet je het idee hebben dat je over jezelf iets mee kunt delen, dat voor anderen belangrijk is. Het gros van zulke werken begint, evenals levensbeschrijvingen door anderen, bij een onmogelijk stel voorouders en hun meestal al weinig opwindende geschiedenis, vervolgt met de geboorte

en de jeugd van de held, die ook maar bij uitzondering belangstelling kunnen wekken, om vol op stoom te geraken ergens tussen maart en april van het leven. In Engeland en de Verenigde Staten komen nogal wat biografieën uit over rare rechters en ook advocaten trekken soms de aandacht van schrijvers als ze maar buitenissig genoeg zijn.

Maar let eens op: als advocaten zelf aan het schrijven gaan, schrijven ze niet over zichzelf maar over anderen en de grote dingen die zij voor die anderen hebben bekooktoofd. Daar hoort geen denken bij over de innerlijke roerselen van het eigen gemoed.

De tweede, niet minder belangrijke reden is even duidelijk. Zichzelf kennen is moeilijk maar zichzelf helemaal blootgeven, voorzover je jezelf kent, is te veel gevraagd van de mens die, naar het woord van George Orwell, als hij eerlijk op zijn leven terugziet, voornamelijk reden heeft om zich te schamen. Op drie manieren kan de waarheid in de autobiografie worden verduisterd: ten eerste door te liegen, ten tweede door weg te laten en ten slotte door een voorstelling van zaken te geven die het gebeurde in een ander licht plaatst dan waarin de objectieve waarnemer het ziet. De eerste manier is gevaarlijk, maar alleen voor beroemdheden. Hun leven wordt na hun dood door een aanzwellende groep van critici tot op de draad uitgeplozen. Bijna alles buiten het gemoedsleven van de beroemde mens komt genadeloos aan het licht. De tweede manier is de veiligste zeker als ze door de schrijver wordt onderkend en erkend. Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in de *Autobiography* van Anthony Trollope die hij zes jaar voor zijn dood schreef maar die postuum gepubliceerd werd. Het is in zeker opzicht een onthutsend waarachtige weergave van het leven van een schrijver. Trollope geeft tot op de penny exact aan wat hij met elk van zijn tot 1877 reeds verschenen boeken verdiend heeft: 48 pond, 6 shilling, 9 penny voor zijn eerste lingo uit 1847, *The Macdermots of Ballycloran*; en voor *Can You Forgive Her?* uit 1864 het hoogste bedrag: 3525 pond. Uit een zo aanstonds te geven citaat zal blijken dat een echtpaar dat op vrij

bescheiden voet leeft met dat laatste bedrag tien jaar toe kan. Trollope gaat wat betreft vrijmoedigheid omtrent zijn inkomsten en omtrent geldzaken in het algemeen heel ver maar was in de negentiende eeuw allesbehalve een uitzondering. Daarin verschilt de literatuur en de literator uit de negentiende eeuw van de onze, die in zijn boeken zelden over geld spreekt. Maar in omgekeerde richting is er een nog groter verschil tussen wat die eeuw en de onze te bieden hebben aan erotiek en de daarmee verband houdende uitingen. Trollope schrijft in zijn autobiografie:

Ik begon aan het boek in september 1843, en had pas een deel geschreven toen ik in juni 1844 in het huwelijk trad. Mijn huwelijk was als dat van andere mensen en van geen belang voor wie dan ook behalve voor mijn vrouw en mij. Het werd voltrokken te Rotherham in Yorkshire, waar haar vader bankdirecteur was. We waren niet erg rijk met een inkomen van 400 pond per jaar om van te leven...

Verder komt de echtgenote, die Trollope zou overleven, in het boek niet meer voor: niemand heeft daar wat mee te maken, vindt hij. Niet de naam van zijn vrouw (maar wel het beroep van haar vader), niet haar leeftijd, niets over haar uiterlijk (dat hij zo uitvoerig en tot vervelens toe beschrijft bij de ontelbare vrouwelijke hoofdpersonen uit zijn romans), laat staan over haar innerlijk. Hij laat weg wat in een leven toch eigenlijk het belangrijkste is. Ik had het over het weglaten van alle uitingen van erotiek, zoals die ons vanuit de hedendaagse romans tegemoet treedt. 'Hij naaide haar haastig met een halve blik op zijn voortrazende horloge,' zo begint *Koude kermis* van Monika Sauwer. In de romans van Anthony Trollope zijn liefdesscènes schering en inslag, maar hoewel het er wel van weg heeft, dat ook daar alles draait om 'to make love or not to make love', heeft die uitdrukking een heel andere betekenis dan in onze dagen: van veel meer dan de knieval van de minnaar, die meestal wordt afgewezen, vernemen we meestal niet.

Liegen, weglaten, anders voorstellen. Dat laatste komt zeker het meest voor en het gebeurt lang niet altijd te kwader trouw. Als een rechter in zijn beroep één ding kan leren dan is het wel dat twee visies op een en dezelfde werkelijkheid die tegenstrijdig zijn, elkaar niet verdragen, beide waar kunnen zijn omdat en voorzover zij van ongelijke personen afkomstig zijn. Omdat hij, de rechter, een beslissing móet geven, kan hij met die wetenschap niet leven. En dus kiest hij, vaak zonder nauwkeurig te weten waarom, maar daar komt de rest van de mensheid nooit achter.

De verdwijning van Rose Trollope achter de nevel van de geschiedenis kon niet van blijvende aard zijn. Nevels trekken op en het zicht wordt helder. In 1992 geeft Victoria Glendinning ons de zoveelste levensbeschrijving van Trollope maar daarin staat Rose Trollope, geboren Heseltine, jaargang 1821, bijna centraal. Omdat er zo weinig kwaads over Rose Trollope bekend is geworden, blijft zij zelfs in dat boek toch een figuur op de achtergrond. Als we zien dat háár vader de bank waarvan hij directeur was, naar in 1853 bleek, vanaf 1836 had opgelicht en dat zijn vader een volslagen mislukte zeurderige advocaat en nietsnut was, moeten we wel constateren dat het kwade soms het goede kan voortbrengen want, voorzover mij bekend, viel ook op Anthony niet veel aan te merken.

IV

Liegen. Dat deed Heinrich Heine. Wie liegt moet zijn leugens onthouden en dat is, vooral als men het veel doet, dikwijls een probleem. Heine heeft geen autobiografie geschreven, daar was hij veel te slim voor. Maar wel is van hem uit 1835 een autobiografische schets bekend, (wij zouden het eerder een curriculum vitae noemen) die op klassieke wijze aanvangt:

Ik ben in het jaar 1800 in Düsseldorf geboren, een stad aan de Rijn, die van 1806 tot 1814 door de Fransen bezet was.

Veel later, in 1854, kort voor zijn dood in de 'Matratzengruft' publiceert hij fragmentarische bekentenissen (Geständnisse) waarin we lezen:

Ik ben geboren in Düsseldorf, hoofdstad van het hertogdom Berg, in het laatste jaar van de vorige eeuw...

Dat kan niet allebei waar zijn, maar wel allebei onwaar en dat laatste is het geval. Heinrich Heine werd op 17 december 1797 te Düsseldorf geboren. Zijn ouders trouwden op 6 januari 1798 en vandaar de ellende. Want daarom was hij wettelijk een 'außereheliches Kind' en die schande wilde hij ontgaan. Veel kans dat zijn leugens uit zouden komen was er niet (even afgezien van de tegenstrijdigheid daarvan) omdat, naar hij wist, de geboorteregisters van Düsseldorf bij een brand in vlammen waren opgegaan. Dat het toch uitkwam, lang na zijn dood, kwam omdat hij een beroemdheid was geworden. De leugen van Heine had voor die tijd begrijpelijke redenen en wat geeft het allemaal als je Heine heet?

Weglaten. Dat deed Joseph Conrad. Zo vaak en zo ingenieus dat de onderzoekers nog steeds twisten over *Wahrheit* en *Dichtung*. In zijn *Some Reminiscences*, later gepubliceerd als *A Personal Record* vertelt hij heel boeiend over zijn belevenissen bij het examen voor tweede stuurman uit 1880. De eerste examiner was heel oud en ondervroeg hem heel lang, volgens de conciërge bijna drie uur. Dat was volgens deze man nog nooit gebeurd. Tijdens het examen werd Conrad plotseling bang. De man was zo oud, dacht hij, zo dicht bij zijn graf, dat hij elk begrip van tijd was verloren. 'Hij beschouwt dit examen in termen van eeuwigheid.' Maar hij kreeg zijn diploma aan het einde uitgereikt zonder dat de man er een woord bij sprak. Vervolgens springt Conrad over op het examen voor eerste stuurman. Dit examen wordt ruim vier jaar later, in 1884, afgenomen. Deze examiner was een verfoeilijk mens; hij zat daar in een ochtendjas, leunend op een elleboog en half afgewend van de stoel waarop Conrad

moest plaatsnemen: 'motionless, mysterious, remote, enigmatical' en hij probeerde, zoals zoveel kwaadaardige examinatoren na hem hebben gedaan, Conrad te verleiden tot het doen van onzinnige uitspraken. Daar trapte Joseph Conrad niet in. Vervolgens kwam hij met moeilijke, zo niet onmogelijke casusvragen, situaties zo moeilijk, dat er naar Conrads overtuiging geen redding meer mogelijk was. 'I could do no more,' zegt hij. En het antwoord is: je kunt toch altijd nog je gebeden opzeggen. Kortom ook deze beproeving doorstond Conrad. En ten slotte dan het derde examen, dat voor kapitein. Ook dat wordt levendig beschreven maar deze examinerator was van het menselijke soort. Weer geslaagd: 'Ik bedankte hem en deed de deur achter het tijdperk van examens definitief dicht.'

Maar Conrad, al bij leven, zij het laat, beroemd, werd na zijn dood tot en met vandaag steeds beroemder. Ik denk niet dat er over een schrijver geboren na 1857 zoveel is geschreven als over Conrad. En dus kwam het aan het licht. In twee korte noten vertelt inleider Zdzislaw Najder wat er bij het tweede en bij het derde examen aan de hand was. Zijn examen voor eerste stuurman: Conrad zakte de eerste keer op 17 november 1884, maar slaagde bij zijn tweede poging op 3 december 1884; het kapiteinsexamen: Conrad zakte bij zijn eerste poging op 28 juli 1886 maar had de tweede keer op 11 november 1886 succes.

Wat geeft dat allemaal, zal ook nu weer menig lezer verzuchten. Voor mijn antwoord: zie hiervoor. Maar, zoals Heine, heeft hij het zelf wel minstens een beetje van belang geacht. Als hij niet beroemd was geworden was niemand het te weten gekomen. En de slotsom blijft dat autobiografen bewust of onbewust vervalsers zijn van de werkelijkheid.

IV

En zo kwam het dat drie jaar later een heel ander boek met een andere titel het licht zag.

GOD HOUDT NIET VAN RECHTERS (I)

Als de man, doodop van het geestdodende werk, de deur van zijn huis opent, en moed verzamelend bijna vrolijk roept: 'Daar ben ik dan,' krijgt zijn aankomstgroet geen weerwoord. Iederen weet wel wat er dan gebeurt: alle kamers gaat hij doorzoeken met heel bijzondere aandacht voor de gemeenschappelijke slaapkamer, want daar gebeurt het meestal. Maar als hij terugkerend van zijn vergeefse zwerftocht door het grote huis, weer in de keuken komt, ontdekt hij het briefje dat achteloos op de tafel ligt. Hij aarzelt. Zal hij lezen? Hij leest. Dat zijn vrouw hem een uur geleden voorgoed heeft verlaten en nu vrolijk op weg is naar haar echte minnaar, het staat er niet in. En evenmin ligt er het dode lichaam van een vrouw naast het briefje. Ze is, zo leest hij, nog even boodschappen doen in het winkelcentrum. Er was geen melk meer in huis en het toiletpapier was ook zowat op.

De vrouw kamt haar – 'goldenés' – haar en zingt een lied daarbij, waarvan de melodie niet zo geweldig overkomt. Waarom ze zo treurig is, weet ze niet precies, maar ze heeft bange voorgevoelens. En ja hoor, daar gaat de telefoon. Zal ze opnemen of toch maar doorgaan met kammen? Vier, vijf, ja zes keer laat ze het toestel overgaan. Dan neemt ze op. De stem komt donker uit een rumoerige omgeving. Het is niet een politieman die haar omzichtig te kennen geeft dat haar man vermoord is aangetroffen achter zijn bureau in zijn ruime werkkamer. Het is ook niet de geaffecteerde stem van eens haar beste vriendin, die ze al lang niet meer vertrouwt. Het is haar man zelf die haar meedeelt dat hij plotseling langer moet doorwerken en daarom noodgedwongen wat later thuiskomt. Ze vraagt hem niet waarom hij daarvoor naar een café moet. Mannen moeten voor alles naar een café. Ze gaat door met kammen. Het sprookje uit oude tijden komt niet meer in haar op. In de avondlijke zonneschijn verveelt zij zich stierlijk.

Hoe anders gaat het er aan toe in de werkelijkheid van de televisie. De man die dan en daar thuiskomt en niet onmiddellijk door zijn vrouw wordt omhelsd of uitgescholden, zal haar na enig zoekwerk dood aantreffen in de slaapkamer. Moord of zelfmoord? Het eerste telefoontje gaat naar Derrick, Columbo, der Alte of Baantjer. Het tweede naar de zoon die in een andere stad studeert en die zo veel van zijn moeder hield. De spoorzoekers komen snel aan in meterslange auto's of een versleten regenjas. Een moeilijk gesprek volgt. Zal de man in huilen uitbarsten? Ik weet het niet maar wat ik op het laatst wel te weten kom, is dat de man zelf de moordenaar is en dat zijn zoon dat uitvindt. Hoe dat kan? Het spannende is nu juist dat het bijna niet kan en dat wij, gewone sufferds, er daarom regelrecht intuïnen. Zeven keer zeventig keer.

De telefoon gaat over. Er is in het grote huis niets aan de hand of ja, eigenlijk toch wel: een feestelijk souper met vele gasten uit binnen- en buitenland. Door het geroezemoes dat al is overgegaan in lawaai en hier en daar in deftige dronkemanstaal hoort de gastvrouw niet dat de telefoon rinkelt. Maar haar beeldschoone dochter, beroemd om haar gevatheid en stralend middelpunt van het feest, heeft het wel gehoord, staat op en neemt de telefoon, weggestopt in een hoekje van de eetzaal, op. Ze hoopt dat het haar vader is want ze houdt veel van hem (haar jaloerse moeder haat ze) en zonder hem is geen feest compleet. Wij zien haar, luisterend, van angst en schrik verbleken. Ze roept, haast huilend, haar geblondeerde, zelfzuchtige moeder erbij. Ja, de vader van de dochter, veel meer dan de echtgenoot van de vrouw, is dood. Moord of zelfmoord? Als het zelfmoord lijkt is het dat niet want daarmee is het verhaal te vroeg uit. Het feestgedruis verstomt.

't Werd stil aan tafel' en ja, 'Wij voelden hoe een groot waaien ons aangreep.' En hoe 'de wieken van de vaart van de tijd ons droegen naar den dood.' Moeder, de vrouw wordt al snel de eerste verdachte, want – het is algemeen bekend – ze heeft al vele

jaren een verachtelijke minnaar die – God moge het beteren – deze avond aan tafel rechts naast haar zit. Wat zal de alles wettende dochter doen? Ik weet het niet maar wat ik op het laatst wel te weten kom is dat zij haar vader heeft vermoord. Hoe dat kan? Ik denk dat het uit liefde gebeurd is, want wij doden onszelf en anderen niet altijd en alleen uit woede en haat, maar soms ook uit liefde en medelijden. Aan dat laatste heeft het recht geen boodschap.

Aan het begin van hoofdstuk veertien van *A Passage To India* slaat E.M. Forster aan het filosoferen. Hij betoogt daar dat het overgrote deel van ieders leven zo eentonig en saai is dat er in het geheel niets over te zeggen valt en dat zelfs de meest opwindende dag in iemands leven vele momenten kent waarin er niets gebeurt. Boeken en voordrachten die een leven in zijn geheel als boeiend willen beschrijven moeten verschrikkelijk overdrijven want de menselijke geest verkeert veelal in sluimerende toestand. En Heine maakt het nog wat erger als hij ons voorhoudt dat een mens nooit bewust aan het denken is. Zo nu en dan schiet hem alleen iets te binnen en dat soort invallen moet dan voor een gedachte doorgaan. Het aaneenrijgen van die gedachten noemt men denken. En bijwege van inval schiet mij dan uit mijn vroege jeugd te binnen het beeld van onze linker buurman: een logge, zware man die spoorwachter was, dat wil zeggen die de spoorbomen dicht moest draaien als er een trein aankwam en vervolgens weer moest openen om het fietsend en het schaarse autoverkeer van Etten (Noord-Brabant) naar Hoeven en Oudenbosch gelegenheid te geven zijn weg te vervolgen. En verder niets. Die man moest ook wel 's nachts werken en dan had hij overdag vrij. Je kunt niet zo'n hele dag blijven slapen en daarom zagen wij hem, als het zomer was, op een gewone keukenstoel, achterstevoren geplaatst, urenlang voor zijn huis zitten, zo'n paar keer per uur de hand traag opheffend voor een groet aan een voorbijkomende bekende en verder, laat me maar zeggen, de geest alle ruimte biedend om te sluimeren. Ik heb

hem nooit iets horen zeggen. Maar zijn vrouw, die hem 'd'n baas' noemde, was heel trots op hem, want in de jaren dertig hadden de meeste mensen in ons dorp geen werk en leefden van de steun, die ongeveer twaalf gulden per week bedroeg als je zorgde dat je geen strafkorting opliep door bijvoorbeeld een keer niet op te komen dagen voor de controle. Ik zie die lange rijen bij de secretarie nog voor mij. Ik dacht lang dat het gemeentehuis van mijn vader was omdat hij gemeentesecretaris was en vond dat de gewoonste zaak van de wereld.

Laat mij proberen het zo samen te vatten: het leven heeft, als het erop aankomt, meer weg van mijn rustende buurman dan van een actieve balletdanseres. Maar het weinige dat gebeurt is meestal niet veel zaaks. Nadat je geboren bent ben je er alleen zeker van dat er nog één ding zal gebeuren. De rest is toegift.

De werkelijkheid van rechters lijkt meer op die van de televisie dan op die van de alledaagse realiteit. Maar ze beseffen het niet, omdat ze het niet willen weten. En bovendien zijn ze bij die verheving van het bestaan maar zijdelings betrokken, zodat het hen niet werkelijk kan deren. Ik heb het hier vooral over strafrechters die, naar oude wijsheid leert, de rechtvaardigheid van God op aarde vertegenwoordigen, meer nog dan de paus al is die soms onfeilbaar, want die heeft geen sancties (meer) in zijn ransel. Aan één stuk door krijgen zij per dag te maken met moord, doodslag, verkrachting, inbraak, bedrog en gijzeling. Niet als toeschouwers (zoals de lezers van een boeiend boek), niet als daders of hun familie, zelfs niet als slachtoffers, maar als rechters die precies weten wat er gebeurd is en door wie, welke schuld iemand heeft en hoe hij daarvoor naar behoren gestraft wordt. Ze zijn onmisbaar maar ze zijn ook verschrikkelijk, zulke mensen, die als eens Adam gelijk willen worden aan God en daar voorlopig niet eens voor gestraft worden. Ze kijken na voldane arbeid op weg naar huis om zich heen alsof ze niets bijzonders hebben gedaan en misschien denken ze ook wel dat het gewoon is als ze iemand twintig jaar van zijn leven in vrijheid ontnemen. God in de hemel ziet het aan. Eerst moet hij nog wat

lachen om wat ze allemaal doen zonder dat ze echt iets weten, maar dat lachen vergaat hem als ze ermee doorgaan. God dubbelt niet alleen niet, hij lacht ook niet lang en vooral niet voluit. Hij is kwaad, want hij moet het bekennen, van rechters houdt hij niet. Ze bootsen hem te hoogmoedig na.

GOD HOUDT NIET VAN RECHTERS (2)

Het klinkt flink maar ik bedoel het heel nederig. Want eigenlijk weet ik er niets van.

Weet ik, als het er op aankomt, nergens iets van. Maar als God bestaat zou hij best eens aan rechters het meest het land kunnen hebben. Tenslotte werd hun taak vanouds, totdat men het en masse in zijn hoofd haalde niet meer in Hem te geloven, op een goddelijk voetstuk geplaatst. Gerechtigheid, rechtvaardigheid, oordelen over schuld en onschuld, het zijn woorden die alleen voor God betekenis hebben maar die rechters in de mond bestorven liggen. 'Oordeel niet opdat ge niet geoordeeld worde,' betekent niet dat rechtspraak moet worden afgeschaft, want we weten allemaal dat er dan iets voor in de plaats komt dat nog erger is. Maar ik denk dat het een aansporing aan meesters in de rechten inhoudt om, hoewel er rechters moeten zijn, er terdege over na te denken of zij dat zullen zijn. Het is een eerbaar beroep, zowat op de manier waarop Brutus een eerbaar man was, onmisbaar en alleen geschikt voor hen, die geen greintje corruptie of partijdigheid in zich aanwezig weten. Maar helaas betekent dat allemaal nog niet dat zij het rijk der gerechtigheid nabij brengen. Rechters hebben homoseksuelen ter dood veroordeeld omdat zij homoseksuele daden hebben verricht. Rechters hebben dieven aan de galg gebracht, omdat zij schapen hadden gestolen en omdat zij wild hadden gestroopt. Na oorlogen werden met rechterlijke sanctie de leiders van de verliezende partij in het verre verleden en in mijn levensdagen opgehangen. Rechters weten het altijd beter, dat wil zeggen: hun gelijk valt niet meer te toetsen. Zij hoeven niet af te treden als zij iets verkeerd hebben gedaan, alleen hun product wordt vernietigd, niet de producent. Ik denk aan die rechters in Düsseldorf, 'ehrenhafte' burgers in het gewone leven, die in hun vonnis durfden uit te spreken dat de wet nooit bedoeld kon hebben joden een voordeel te geven of hen voor een nadeel te behoeden, als de wet dat wel gebiedend voor alle anderen voorschreef. Zij

waren onafhankelijk maar zij spraken recht onder het regiem van het nationaal-socialisme. En dan is dát rechtvaardigheid, dan is dát goed. En zover ik weet zijn er geen rechters opgehangen.

Eigenlijk weet ik er niets van, zoals ik al gezegd heb. Want ik weet niet eens of God bestaat. Het zou best kunnen maar dan moet het een God zijn die met deze wereld niet erg bezig is, misschien heeft hij er vele andere, die belangrijker zijn; een God die de mensen op aarde aan zichzelf heeft overgelaten omdat ze al vanaf Adam en Eva zo graag hun eigen vrije wil wilden volgen. Waarom zou je je als hoogste macht bemoeien met mensen die het recht voor zich opeisen zichzelf te zijn? Misschien om de allerongelukkgisten te helpen, maar dat kan dan straks ook. En ik denk toch, achteraf ja, dat het beter is een middelmatig advocaat te zijn dan een fameuze rechter. De een komt op voor wie hulp nodig heeft (tegen vergoeding), de ander oordeelt over hem, ten goede of ten kwade, overigens ook tegen vergoeding.

De Engelse advocaat, later rechter, Henri Cecil heeft een groot aantal, op zijn minst genomen aardige, geestige romans geschreven over recht en rechtspraak. Misschien hier en daar wel een tikkeltje flauw en als je er zeven gelezen hebt (maar wie doet dat nou?), is de achtste nogal voorspelbaar. Toch mooie stof voor een televisieserie die het nu eens niet alleen moet hebben van moord, bedrog en echtbreuk. In *Daughters in Law*, over twee jonge dames die advocaat zijn, en willen trouwen met twee jongemannen wier vader advocaten en rechters haat als de pest, in dat boek dus, komt een rechter voor die zich bij God (alleen maar een stem) moet verantwoorden voor de manier waarop hij zijn beroep heeft uitgeoefend. Dat is nodig om hem uit het vagevuur te laten ontsnappen naar de hemel. Of dat lukt komen we niet te weten omdat dat verhaal afbreekt voordat het afgelopen is. 'Hoe lang,' vraagt de stem, 'bent u rechter geweest?' 'Vijftien jaar,' is het antwoord. De stem: 'Uw hele beroepsleven als rechter is één grote zonde geweest.' 'Is het dan,' zo vraagt de rechter vertwijfeld, 'een zonde om rechter te zijn?'

Ik ga niet het hele gesprek overschrijven, ook al omdat het uiteindelijk op een soort apologie voor een harde rechter uitloopt. Ik denk dat rond de tijd dat dit boek geschreven werd, Cecil van de advocatuur is overgestapt naar de rechterlijke macht. Zoals velen zullen weten is de bron waaruit voor 'judges' wordt geput in Engeland alleen de advocatuur, haar 'barristers'. Een van de gevolgen daarvan is dat Engelse rechters heel goede juristen zijn die het Engelse recht en de rechtspraak paraat hebben, maar die niet kunnen of willen luisteren. Cecil heeft toen nog een veel minder aardig boekje geschreven, *The English Judge*. Het is een typische eigenschap van zelfverzekerde mensen dat zij hun eigen beroep gaan beschrijven en dan ook nog denken dat anderen dat wel boeiend zullen vinden. Voorbeeld: als een rechter niet met zijn eigen auto reist, zal hij per trein reizen maar dan in 'a specially reserved compartment'. Nederlandse civiele rechters luisteren soms te lang en te veel. Daarom duren processen bij ons zo eindeloos lang.

Een laatste citaat van de stem mag hier niet ontbreken:

Weet u wel hoeveel kwaad u in uw rechtbank hebt aangericht door processen alleen op puur technische gronden te beslissen en door gewone mensen niet te hulp te komen bij hun gevecht tegen die technische problemen, wat tot gevolg had dat uw beslissingen alleen juridisch-technisch in orde waren?

Misschien houdt God de laatste tijd toch weer een beetje van rechters. Eindelijk staan ze onder vuur. Eindelijk vindt niet iedereen de taak van de rechter verheven, ja heilig. En dat maakt ze kwetsbaar en wie kwetsbaar is verdient steun om overeind te blijven.

Wij hebben in Nederland nooit het strafbaar feit gekend dat 'contempt of court' heet en waar in het verleden in Engeland zware gevangenisstraffen voor werden opgelegd. Maar ook de Nederlandse rechters waren vroeger vaak en zijn ook nu nog

soms te ongenaakbaar. Als je die ongenaakbaren zou vragen: vertaal dat begrip 'contempt of court' nu eens in goed Nederlands, dan zou je aardig wat kans hebben dat ze zouden zeggen: heiligschennis.

GOD

God weet het zelf ook wel: hij bestaat maar een beetje. Hij bestaat nog minder voor rechters dan voor de mannen die zij gestraft hebben. Hij bestaat zelfs niet voor hen die aan welke kant dan ook in oorlog, revolutie of opstand gesneuveld zijn. Hij bestaat bijna niet. Niet voor ons, die ons deel hebben gehad aan vreugde en verdriet, de een van het ene wat meer dan van het andere. Hij is de God van Willem Frederik Hermans, voor wie hij ook niet bestond. In diens *Nooit meer slapen*, waarin de muggen de hoofdrol vervullen, daar 'kijkt hij uit de hemel en ziet de wereld als een luchtfoto'. En wat hij ziet kan hem weinig schelen. Maar dat weinige, wat is het; wie zijn die weinigen? Ik weet het niet, ik hoor ook tot hen voor wie God niet wil bestaan. Ik ben rechter geweest, heb ook mijn gewone portie aan vreugde en verdriet gekregen. Ik weet het niet maar ik heb wel een vermoeden.

De God van de wrake bestaat niet. Hij zal niet oordelen over levenden en doden, daar is geen beginnen aan. Maar, ik durf het haast niet te zeggen, de God van de liefde bestaat een beetje. Voor een paar mensen, die te groot onrecht hebben moeten lijden.

Voor het meisje van zeven jaar, wier foto met de stralende lach wij dagenlang op de televisie hebben moeten zien, want zij was al die tijd vermist. Die van haar moeder zo vaak te horen had gekregen dat ze niet mee moest gaan met vreemde mannen. Maar natuurlijk wel met een buurman, die ze al lang kende. Die op haar stond te wachten toen ze in de zandbak zou gaan spelen. Ze werd verkracht en vermoord. Voor haar bestaat God en hij zal alle tranen van haar ogen wissen en hij zal zeggen: kom bij ons, waar geen leed meer is, waar je kunt spelen in onze zandbak: wij, ik en mijn engelen, wij bestaan voor jou. Zoals die man, waarover wij niet zullen oordelen omdat hij voor ons niet bestaat, op jou stond te wachten bij de zandbak, zo stonden wij vanaf dat ogenblik te wachten op jou. Je wist niet wat er met je gebeurde in dat huis; je was meer verbaasd dan ontgaan: de pijn

die er was heb je amper gevoeld, zo vreemd was alles wat je overkwam. En zo kort heeft het geduurd. De vreugde die je nu gaat ondervinden is zonder maat en buiten plaats en tijd.

En voor, het is niet meer dan een voorbeeld, Claretta Petacci, wier fout was dat zij trouw bleef aan de verkeerde man. Die hem vroeg of hij niet blij was dat ze hem tot in de dood volgde maar die geen antwoord gaf omdat hij alleen aan zichzelf kon denken. Voor hem bestaat God niet. De mensen hebben al over hem geoordeeld; Hij zal hun oordeel niet overdoen. Er is gezegd dat een vrouw op zijn lijk vijf kogels heeft afgevuurd, een voor elk van haar vijf dode zoons. Maar voor haar bestaat Hij, want over haar hebben zij zonder recht geoordeeld. Ze mag dan niet uit een hoogstaande familie stammen, ze was zelf wel fatsoenlijk en loyaal. Naast de man die zij trouw bleef werd ze met het hoofd naar beneden opgehangen aan een benzinepomp. En een viezerik draaide haar rond met een stok zodat haar dijen bloot kwamen. Maar ieder die erbij was, heeft het gezien: ze werd al opgewacht door hem die alle tranen wist: haar gezicht toonde een rust en een geluk dat niet meer van deze wereld is.

En voor, het is maar een voorbeeld, Kathleen Kennedy, de enige van die grote familie die echt deugde. Die niet naar macht en geld hunkerde maar die probeerde gelukkig te zijn en anderen blij te maken. Voor ze dat geluk vond stortte het vliegtuigje, met haar en haar echte liefde aan boord, neer. Het strekt haar broer John, de latere president, tot eer dat hij, die teveel op macht belust was, altijd haar partij trok als zij weer eens in conflict lag met de andere familieleden, met moeder Rose vooral die in haar dood de vinger Gods ontwaarde. Zelf werd Rose honderdvier jaar. Ze had gelijk maar heel anders dan Rose, die haar dochter een kleine vijftig jaar zou overleven, dacht, want Hij wenkte haar. Voor haar bestond Hij. Hij zorgde ervoor dat iemand op haar grafsteen liet beitelen: 'Joy she gave. Joy she has found.'

En voor nog een paar anderen. Voor de vrouw die Céline trouw bleef toen hij als oorlogsmisdadiger ging zwerven over

Europa en bleef zeuren over zijn lot. Het is maar een voorbeeld. Eva Braun misschien? Magda Goebbels en haar kinderen?

Ik ga niet door. Omdat hij geen God der wrake is, er zou te veel te wreken zijn, bestaat hij maar voor heel weinigen. De anderen verdwijnen in het niet zoals de dieren en de planten die ook geleefd hebben en nooit naar een eeuwig leven hebben getaald. De eeuwige rust ja, die wel. Daaraan worden al die anderen deelachtig. Want eeuwige rust is het niets.

God weet het zelf: hij bestaat maar een beetje. En geen oor heeft het gehoord, geen oog heeft het gezien wat hij bereid heeft voor die weinigen die in het leven te zeer geschonden zijn. Of ze het eeuwig leven hebben weet ik niet. Maar eerst zal de schuld die God, hun schepper, hun aangedaan heeft, gedelgd moeten zijn. Want God is rechtvaardig. Daarom ook wil hij voor ons, de anderen, niet bestaan.

VERKEERSONGEVAL MET ALLEEN BLIKSCHADE

Is zwijgen zilver en spreken goud? Of omgekeerd? Ik weet het nog steeds niet en daarom val ik maar meteen met de deur in huis.

Twee weken ervoor hadden twee mensen zich opgehangen. Voor wie zo iemand nabij staan is dit wel de moeilijkst te verwerken zelfmoord die denkbaar is. De een deed het als 'bewoner' van een tbs-kliniek. Daarin verblijven mensen die een ernstig strafbaar feit hebben begaan dat hen niet of niet geheel kan worden toegerekend, maar die een gevaar vormen in en voor de samenleving. Die nog jonge man zag het, zoals ze zeggen, niet meer zitten. We kregen een uitvoerig rapport over hoe het was gebeurd en hoe het kon gebeuren. Waarom het gebeurde hoefde ons niet uitgelegd te worden. In deze klinieken zitten, met gelukkig nogal wat uitzonderingen, die er wel bovenop komen, de hopelozen, de mannen die niets meer te verwachten hebben. Geen vrijheid meer, want ze waren gevaarlijk, ze zijn gevaarlijk en, volgens de deskundigen zullen ze gevaarlijk blijven. Al zeggen andere deskundigen dat gevaarlijkheid niet te voorspellen is en al zijn er miljoenen die als de omstandigheden zich tegen hen keren gevaarlijk worden zonder dat iemand het tevoren vermoedt. Ze hebben Hitler wel een tijdje in een gevangenis gezet maar nooit ter beschikking van de regering gesteld. En Stalin en Mao en Pol Pot en Mussolini evenmin. De eerste drie stierven, oud en der dagen zat, in een ongetwijfeld zacht donzen bed. De laatste, van dit viertal toch wel de geringste schurk, werd aan een benzinepomp ondersteboven opgehangen, samen met Claretta Petacci, zijn minnares. Een biograaf van Mussolini zegt het, met duidelijke weerzin: Claretta's rok (vrouwen droegen toen geen broeken) was over haar gezicht gevallen en haar naakte dijen en heupen waren voor iedereen zichtbaar. Dat is onvermijdelijk in die toestand. Ik ga door: de menigte juichte uitzinnig bij dit onmenselijke schouwspel alsof het beslissende doelpunt was gescoord. Er was een viespeuk die haar lichaam

met een stok aan het draaien bracht rond het touw. Ze leek op een mechanische pop maar:

Claretta's face was not that of a doll. Men were struck by its beauty beneath the dirt and the smears of blood. Her eyes which were open when she was first tied up, had closed slowly. She looked gentle and at peace. She seemed even to be smiling.

Zo nam Claretta Petacci, dood en geschonden, wraak op de wereld die haar vereenzelvigde met een internationaal misdadiger. Ze bleef tot het laatst bij hem maar ze was tot na het einde zichzelf. Ik weet het: ze was allesbehalve een heilige. Maar dat is niet de toetssteen.

Eerst de man die zich in zijn cel (met kleurentelevisie en een behoorlijk toilet) had opgehangen omdat hij niets meer van het leven kon verwachten. En een dag of wat daarna een vrouw, moeder van twee schoolgaande kinderen. Ze woonden in de straat achter ons. Toen het jongste kind als eerste thuiskwam en om haar moeder riep, omdat die altijd thuis was als haar kinderen van school kwamen, kreeg ze geen antwoord. Moeder was wel thuis, maar moeder hing, dood, te bengelen aan een stuk gordijnkoord. Moeder was zonder hoop, al jarenlang. Ze had het volgehouden tot het niet meer vol te houden viel. Schuld? Wie zal het zeggen. Gelukkig hoeven rechters niet over zelfmoord te oordelen. Ze zouden in alle gemoedsrust ook dan over schuld en strafbaarheid hun zegje doen. Maar zeg mij, hoe dat meisje, hoe die jongen dit laatste gruwelijke beeld van hun moeder ooit uit hun herinnering zullen kunnen bannen. Zeg mij dat de wereld mooi is en dat wij allen rusten in Gods hand. En als ik durfde sloeg ik u dood.

Dat was twee weken tevoren. Voor wat? Voor woensdag 10 juni 1998. De universiteit van Nijmegen bestond afgelopen herfst vijfenzeventig jaar. Dat is voor een universiteit de peuterleeftijd. Maar ook peuters staan erop dat hun verjaardag gevierd

wordt. En zo mogelijk nog uitbundiger dan oude knarren, zoals Leiden en Utrecht. En er moesten dus boeken komen. Ook een voor de juridische faculteit. In een oplage van vijfhonderd exemplaren uit te geven door de gigant Wolters-Kluwer. Wie het kleine niet eert. Maar die eerbied voor het kleine betekent wel dat iedereen zijn werk voor niets moet doen: de auteurs en de redactie. Dan blijft er voor de uitgever nog wat aan de strijkstok hangen. Om negen uur in de ochtend zou de redactie weer vergaderen. Voor mij behoorlijk vroeg. Om op tijd te zijn (want op de bus kun je geen staat maken) ga ik met de auto (een nieuwe Nissan micra). De gewone weg is opgebroken. We worden omgeleid. Ik moet links afslaan. Inmiddels spookt van alles door mijn hoofd. Het licht staat op groen. Dus sla ik linksaf. Maar van de andere kant komt met grote vaart, ook door het groene licht, een auto aanrijden die rechtdoor moet. Mijn groene licht was niet een pijltje naar links. Veertig jaar schadevrij rijden is in één ruk weg. Ik weet dat een botsing niet meer te voorkomen is. Er volgt een geweldige knal. Mijn leven schiet niet in een seconde aan mij voorbij. Ik merk kort daarop dat ik nog leef. Rijd de auto naar de kant. Helemaal kapot aan de kant waar ik niet zat. Vandaar. Er komt een vrouw naar me toegelopen. In paniek: meneer leeft u nog? Ik kan het niet ontkennen. Als de televisie zo'n botsing registreert ligt de chauffeur altijd met wazige ogen dood te zijn. Die wazige ogen had ik ook wel, maar verder alleen wat beklemming op de borst. Ineens begrijp ik dat we allebei 'met de schrik zijn vrijgekomen'. Want die vrouw is de bestuurster van de andere auto. En langzaam dringt tot me door dat ik de schuldige ben: de doorgang niet heb vrijgelaten, als gevolg van welke ernstige fout een botsing ontstond waarbij enzovoort enzovoort. Als zij, een jonge vrouw, dood was geweest, zwaargewond of blijvend invalide, zou ik me aan een misdrijf hebben schuldig gemaakt. Het is puur geluk dat ik geen misdadiger ben. En mijn slotsom is dat ik, moest er toch een van ons dood en had ik het voor het kiezen gehad, mijzelf daarvoor het meest aangewezen achtte. Het zou toch wel een mooie

oplossing geweest zijn. De angst voor de dood, maar vooral voor een aftakelend leven, was in een klap van mij afgevallen. Het vele werk dat op mij wachtte, zou vergeefs wachten. En het verdriet van anderen; och eenmaal zal dat toch onvermijdelijk komen, als het komt.

Ik laat, als de politie is gearriveerd, bij het zoeken naar mijn rijbewijs, de portefeuille vallen. De adjudant, een wijze, oudere man (maar niet ouder dan ik) is er sneller bij om haar op te rapen dan ik. Een papier is er uitgevallen. Het is een legitimatiebewijs rechterlijke macht, dat ik nooit nodig heb gehad en dat, als je bij de bank geld wilt opnemen, niet als legitimatiebewijs wordt aanvaard. Maar de politieman is wat verwonderd. 'Bent u bij de rechterlijke macht?' vraagt hij. 'Geweest,' zeg ik. Hij zal mij met de dienstauto naar mijn bestemming brengen: de vergadering over het boek van de juridische faculteit Nijmegen ter viering van het vijfenzeventigjarig bestaan. Als ik instap, zegt hij: 'Dit is wel de eerste keer dat u in een politieauto zit.' Ik zeg, nee toch niet, en denk aan 2 juni 1994. Toen zat ik ook in zo'n auto. Mijn bestemming was toen: het huis waar wij al zolang wonen. Ik ga daar niet op door, een mens hoeft zich niet twee keer in het openbaar uit te kleden. Iets minder dan twee uur te laat kwam ik op de vergadering. Ik hoefde niets uit te leggen want mijn vrouw had de voorzitter al telefonisch ingelicht. We verdeelden de te lezen en te beoordelen artikelen die de auteurs gratis aan ons ter beschikking hadden gesteld. Ik was ongewoon rustig, zei men daar. Maar ik las niets.

De aanrijding was aan mijn grove schuld te wijten. Ik rijd niet meer. Er zijn er die zeggen dat dat dom en laf is. Ik laat hen in hun wezen.

EUROPA ALS GEMEENSCHAP?

'When we remember Zion...'

Tien schrijvers over 'nut en nadeel' van de Europese Unie. Allemaal, heb ik het goed, behorend tot een van de landen van die Unie. Maar een Nederlandse schrijver is er niet bij. Geeft niet, de stukken zijn in het Nederlands vertaald en we horen toch allemaal bij elkaar. Ik heb het over *NRC Handelsblad* van zaterdag 11 september 1999, die meteen een prijsvraag voor de lezers uitschrijft met als thema de Europese Unie. Meer dan vierhonderdvijftig woorden mag het artikel niet tellen. Ik doe niet mee. Maar ik beken dat ik in de Europese Unie geen enkel vertrouwen heb. Ik moet het duidelijker zeggen: de Europese Unie als economische eenheid zal wel slagen als ze in die hoedanigheid al niet geslaagd is. Maar dat maakt mij juist wantrouwend. Als economische eenheid zal zij vooral erop gericht zijn stand te houden tegenover de wereldmacht van de Verenigde Staten en de opkomende economische grootheden uit Azië onder de duim te houden. Zo'n Unie is niet veel meer dan een flexibel standbeeld van egoïsme en zelfgenoegzaamheid, toch wel het spiegelbeeld van het vroegere kolonialisme. Terwijl we toen onze welvaart uit die wingewesten haalden ('Indië verloren, rampspoed geboren') zorgen we er nu voor dat ze onze welvaart niet kunnen verstoren en overnemen. Wat deze Unie voor de cultuur van het avondland kan of wil doen, is mij een raadsel, behalve dan dat ik vrees dat ze een aantal talen van de kleinere staten in een jaar of vijftig zal verdringen of reduceren tot buitenissige dialecten. Het is dan ook de euro, het geldstuk, dat model staat voor de Unie. De Unie is de euro. Straks hoef je niet meer met verlies Duitse marken en Franse francs aan te kopen en na de vakantie weer met verlies te verkopen, spreekt men mij troostend toe. Ik heb verweer: ik ga bijna nooit naar ons binnenbuitenland en als ik al ga vind ik een van de leukere dingen dat je allerlei vreemd geld in handen krijgt en voortdurend moet

narekenen wat je hebt betaald. Het verlies heb ik nooit berekend. Maar dat voordeel bestaat natuurlijk wel voor wie binnen de Unie handel drijft. Daardoor worden we als economische eenheid sterker. Zie boven.

De idee van een Europese Unie, maar dan ook of vooral op ander dan monetair terrein, kunnen we al in de achttiende eeuw bij Gibbon in zijn *History of Decline and Fall of the Roman Empire* terugvinden en, wonderlijk genoeg, nog pregnanter in de negentiende eeuw bij onze Conrad Busken Huet in een bespreking van de werken van Vergilius.

Ter afsluiting van deel drie van zijn majestueuze werk geeft Gibbon wat algemene opmerkingen ten beste: 'Het is,' zo schrijft hij daar, 'de plicht van een patriot het belang en de glorie van zijn eigen land te bevorderen en daaraan boven alles de voorkeur te geven. Maar een wijsgeer mag een wat ruimhartiger visie aan de dag leggen en Europa beschouwen als één grote republiek, waarvan de onderscheidene bewoners ongeveer hetzelfde peil van fatsoen en beschaving hebben bereikt.' De balans van de macht, zo gaat hij door, kan van tijd tot tijd wisselen en ook de welvaart kan in het ene land groter of kleiner zijn dan in het andere maar deze zaken 'kunnen onze over al onze landen verspreide staat van geluk niet verstoren.' De wilde naties van de wereld ('The savage nations of the globe'), zo nog steeds Gibbon, zijn de gemeenschappelijke vijand van de geciviliseerde samenleving, en die laatste bestaat uit 'Europeans and their colonies'.

Conrad Busken Huet wijkt in een mooi artikel over Virgilius (wij zouden zeggen: Vergilius) van zijn toch al ruime thema af als hij in 1883 schrijft:

Sedert honderd jaren is Europa eene fase van ontwikkeling ingetreden, die met de bloeitijd van het romeinsch keizerrijk onder en na Augustus punten van overeenkomst vertoont. Zelfs een zoo geweldige strijd als de pruisisch-oostenrijksche van 1866, de duitsch-fransche

van 1870, heeft in de Europese samenleving geen duurzame stoornis kunnen doen ontstaan. Het zijn kortstondige *burger-oorlogen* geweest; oorlogen terwille van nationaliteits-kwesties tusschen volken van *een* werelddeel onderling. Het democratisch beginsel der eeuw is er niet door getroffen in de hartader. De *Verenigde Staten van Europa*, romeinsch rijk van de nieuwere tijd, bewegen ongestoord zich in dezelfde rigting, bereiken een te voren ongekende trap van welvaart, strekken over een telkens grooter gedeelte van de aarde hun vereenigde scepter uit.

Toen Gibbon en Busken Huet deze toch wel profetische gedachten als terloops naar voren brachten, hadden de twee grote wereldoorlogen, die zich niet tot Europa beperkt hebben, maar die wel in Europa hun oorsprong vonden en die Europa op de meest gruwelijke wijze verdeeld hielden, nog niet plaatsgevonden. Moest de Revolutie in Rusland met haar miljoenen Europese slachtoffers nog beginnen. Zouden zij, als zij daarvan getuigen waren geweest zo goedmoedig hebben kunnen spreken over Europa als een grote republiek, over Europa als een met de USA te vergelijken Verenigde Staten?

Wat me wel opvalt is dat zij beiden meer belang hechten aan culturele overeenkomsten dan aan de economische. Het zijn – in 1863 en 1870 – maar vervelende ruzietjes geweest, lijkt Busken Huet te betogen die een paar landen van Europa even ernstig verdeeld hebben gehouden; ruzietjes die weer snel bijgelegd zijn zoals dat onder vrienden, gelijkgezinden betaamt. Gibbon legt de nadruk op ‘happines’ en op de stand van beschaving en cultuur. Maar eerlijk is eerlijk: beide profeten betrekken ook de ‘prosperity’ en de tevoren ‘ongekende trap van welvaart’ in hun betoog. En welvaart kennen wij heden ten dage in onze landen als nooit tevoren. Daarbij vergeleken is de welvaart van de achttiende en de negentiende eeuw hoogstens een soort fatsoenlijke armoede. Zal het nageslacht over een eeuw onze welvaart ook zo beschouwen? Of zal dat verre nageslacht treurend neerzitten

op de puinhopen van een overweldigd Europa zoals ooit het
joodse volk in ballingschap in Babylon vol heimwee terugblikte
op de goede dagen (de vleespotten) van weleer?

DE (ENIGE) KANS

'There is a tide in the affairs of men
Which taken at the flood' – you know the rest...'
Byron, *Don Juan*, Canto VI, I, 1-2

Ik kende de rest niet maar de lankmoedige annotator, die dat wel vermoed moet hebben snelde mij met zijn uitleg te hulp: de vindplaats is Shakespeares *Julius Caesar* en Brutus is aan het woord:

... leads on to fortune;
Omitted, al the voyage of their life
is bound in shallows and in miseries

Ieder mens krijgt in zijn leven één kans op geluk; laat hij die voorbijgaan dan is al wat overblijft ondiepte en ellende. Kenden de Engelsen uit het eerste kwart van de negentiende eeuw hun Shakespeare zo goed als Byron hier lijkt te veronderstellen? Of is hij gewoon weer aan het jennen? Charlotte Brontë liet Mr Yorke in *Shirley* (hoofdstuk 27) diezelfde zin tenminste afmaken. De gedachte erachter heeft tot op de dag van vandaag stand gehouden. Ik weet niet of Shakespeare op zijn beurt haar aan een ander ontleend heeft zonder zijn bron te noemen. In die tijd was plagiaat, zeker plagiaat van gedachten, niet iets zo onfatsoenlijks als wij nu menen. De auteurswet heeft de dichters, de schrijvers, de mensen van de wetenschap tot handelaren gemaakt, en hun product wordt angstvallig beschermd. Uit de schotel van kennis en wijsheid mocht vroeger ieder zijn portie meepikken, al werd het op prijs gesteld als hij in ruil daarvoor zelf ook een kleine bijdrage leverde.

Mij houdt de vraag bezig of de gedachte ook juist is. Zij kan vanuit twee perspectieven worden aangevallen: er zijn er, en zij vormen de meerderheid, die levenslang geen enkele echte kans krijgen en er zijn er die kans op kans krijgen.

Ik ben er heilig van overtuigd dat beide aanvallen gegrond zijn. Hitler heeft een kans gemist en Lenin ook. Maar dat neemt nog niet weg dat er mensen zijn die de ene hun geboden kans laten schieten. En daar hun leven lang over blijven treuren. Als het erop aankomt zijn dat waarschijnlijk de gelukkigsten onder ons: zij treuren om iets, dat wonderschoon is en hen ontging, maar als zij het te pakken hadden gekregen, zou het bitter tegenvallen. Danken wij de mooiste verzen van William Butler Yeats niet aan het feit dat hij door de vrouw die hij liefhad, telkens weer afgewezen werd met als sterk argument: dan kun je tenminste mooie verzen over mij blijven schrijven. En wie was ook weer die cynicus die schreef dat het voor de dichtkunst een onvoorstelbaar grote zegen is geweest dat Petrarca nooit met Laura is getrouwd?

OVER DE PARTIJDIGE RECHTER EN ZO MEER

Harmonisering van het strafrecht in de landen behorend tot de Europese Unie. Er zal nog veel over geschreven moeten worden door experts en de promovendi en of er ooit iets van terecht komt? In ieder geval krijgen die er een vruchtbaar onderzoeks-terrein bij. Vanuit Brussel, zo wordt gezegd, worden de ministeries van Justitie van de aangesloten landen overspoeld met papieren voorstellen en zelfs met bevelschriften. Naar ik aanneem hebben de Belgen daar even weinig of evenveel schuld aan als Nederlanders of wie dan ook, gelet op de geschiedenis van de staten die tot de Europese gemeenschap zijn toegetreden. Alleen al het feit dat ze in deze eeuw twee mensen en zaken verwoestende oorlogen *tegen elkaar* hebben gevoerd, zou te denken moeten geven aan wie meer beoogt dan economische eenheid, een eenheid gebaseerd op groepsegoïsme en baarlijke grijpzucht.

Al die papieren dringen tot de gewone jurist, laat staan de gewone mens, niet door. Of ze wel doordringen tot de buitengewone juristen waag ik te betwijfelen. We hebben de laatste tijd wat onderzoek gedaan naar de 'readability' (gevormd naar het in Nederland ineens populair geworden begrip 'employability') van dat soort stukken bij hen voor wie ze bedoeld zijn. En dat onderzoek maakt duidelijk dat leden van de Tweede Kamer het merendeel van de stukken die zij toegestuurd krijgen ongelezen wegsturen naar hun grote prullenmanden. Enig begrip kan ik daar wel voor op brengen. Want juridische stukken zijn in het algemeen onleesbaar en blijven dáárom ongelezen door ieder die er geen direct belang bij heeft. Juristen lezen geen boeken: ze gebruiken ze als naslagwerk. De registers van juridische boeken zijn veruit het belangrijkste onderdeel ervan: zij wijzen de juridische lezer welke bladzijde(n) zij of hij moet opslaan en vooral wat ze allemaal niet behoeven te lezen.

En wie geen jurist is zal het niet in zijn hoofd halen een echt juridisch werk te gaan lezen, ook niet als het redelijk gepopula-

riseerd is. Heel anders is het gesteld met studies inzake psychologie, sociologie en ook wel economie. De Nederlandse econoom Jan Pen, oud-hoogleraar aan de universiteit van Groningen, heeft een aantal, naar deskundigen mij verzekeren, beslist zeer verantwoorde boeken over economische problematiek geschreven, die in wijde kringen buiten vakverband zijn gelezen. Zoiets zou, in de juridische sector, ook te verwachten zijn van de Tilburgse hoogleraar (oud-advocaat-generaal bij de Hoge Raad) Jan Vranken die in zijn *Algemeen Deel* van de Asser-serie het in juridische kring zo befaamde *Algemeen Deel* van Scholten, op hetzelfde hoge niveau maar in hedendaagse taal en stijl, opvolgt, aanvult en (soms) verbetert. Maar ik vrees dat dat niet zal gebeuren: 'juridica non leguntur'.

Toch is het recht in Nederland, evenals trouwens in België, vaak nieuws voor de voorpagina van de kranten. In het merendeel van de gevallen betreft het dan strafrechtelijke aspecten van het recht en nogal eens, het falen van justitiële autoriteiten. De gedachte dat de rechterlijke macht – 'si terrible parmi les hommes' – desondanks 'en quelque façon nulle' is, zoals Montesquieu ons heeft geleerd, is er lang oorzaak van geweest dat de rechterlijke macht en de personen die er deel van uitmaakten, een soort onschendbaarheid genoten, niet alleen wat betreft hun producten: de vonnissen, maar ook wat hun persoon aanging. Gevolg was dat zij vaak het beeld opriepen van mensen die aan de mensheid ontstegen waren: zij maakten niet alleen het recht, zij waren ook het recht. David Pannick geeft in zijn boek *Judges* het probleem op eigentijdse wijze weer: 'Judges are mere mortals, but they are asked to perform a function that is truly divine; Judge not that ye be not judged.' Met het verval van de formele autoriteit, het gezag dat aan de functie wordt ontleend, verviel geleidelijk aan ook de vanzelfsprekende eerbied voor de rechter en bleef ten hoogste waardering over voor fatsoenlijke beslissingen gegeven door mensen die bekwaam waren en bereid tot luisteren en lezen alvorens te beslissen. Dat ook in die constellatie algehele jubel over de rechters uitbleef kwam toch

ook wel omdat rechters in het strafrecht bijna steeds de verdachte in het ongelijk moeten stellen en omdat zij, in het civiele recht, steeds een van de partijen in het ongelijk moet stellen die erop rekende gelijk te hebben. Want in het civiele recht – ik zeg het uit langjarige ervaring – is het voorspellen van de uitkomst daarom zo'n hachelijke zaak omdat het gelijk van de een vaak zo miniem is, zo afhankelijk van de aanpak van de zaak, dat de ander die ongelijk kreeg, in redelijkheid tot aan de uitspraak kon blijven menen dat hij gelijk had.

Vanuit het Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg is tot ons het begrip gekomen dat er twee soorten partijdigheid van de rechter zijn te onderscheiden: de echte partijdigheid én de schijn van partijdigheid, welke twee kunnen samenvallen. Hierbij moet men 'schijn' niet opvatten als het tegendeel van de waarheid maar als verschijningsvorm van een werkelijkheid, die er niet hoeft te zijn. Om een voorbeeld te geven, iemand gedraagt zich als een dronkeman: hij praat met een dubbele tong, zijn ogen zijn rood doorlopen en hij waggelt (voordat de bloed- en daarna de ademproef gingen uitmaken of iemand teveel had gedronken, waren dat bij ons de meest gebezigde criteria). Dat zal veelal als reden hebben dat hij ook dronken is, maar het kan ook zijn dat hij als gevolg van gebruik van (te veel) medicijnen of van drugs in die toestand is gekomen. Toen ik lid was van het gerechtshof te Arnhem (1975–1981) had ik een collega die des duivels placht te worden als hij in een proces-verbaal las dat de dronkenschap van de verdachte bleek uit het feit dat hij bloeddorlopen ogen had. De reden daarvoor was zichtbaar: zijn ogen waren van nature bloeddorlopen. Wat rechters moeten vermijden is niet alleen partijdigheid maar ook de schijn van partijdigheid, dat wil zeggen een situatie waarin degenen die van zijn beslissing afhankelijk zijn in redelijkheid kunnen menen dat hij niet (meer) onpartijdig is, ook al is hij het wel.

Na deze Straatsburgse uiteenzetting kwamen er in Nederland veel verweren inzake de partijdigheid van de rechter. Er kwam ook een rapport uit van verontruste burgers, dat over deze

materie handelde. Dat rapport heeft mij overigens allerminst overtuigd van datgene waarvan het wilde overtuigen: dat rechters heel vaak partijdig zijn en van daaruit en daarom onjuist beslissen. De initiatiefnemers waren mensen die bij de rechter hun gelijk, waarvan zij overtuigd waren, niet hadden gekregen. Zoals ik al schreef is dit inherent aan (civiele) rechtspraak, inclusief de gedachte dat men ten onrechte in het ongelijk is gesteld.

De Nederlandse wetgeving heeft in sommige opzichten er vanouds blijk van gegeven dat ook de schijn van partijdigheid moet worden vermeden. Zo bestaat de regel dat wie rechter-commissaris is geweest in een zaak, aan de behandeling van de zaak ten principale niet deelneemt, zulks op straffe van nietigheid van de behandeling als dat wel gebeurt. Nog onlangs is uitgemaakt dat dit ook die rechter-commissaris aangaat die als zodanig maar een kleine bemoeienis met de zaak heeft gehad.

Dat zo'n rechter-commissaris toch heel onpartijdig kan zijn, is niet van belang. Degene die van hem een negatieve beslissing moest tegemoet zien, kon in redelijkheid denken dat hij al een rechter tegen zich had. Dat idee is echter in onze wetgeving niet algemeen doorgevoerd: zo is het aan een rechter, die deelnam aan een veroordeling van A in eerste aanleg, niet *bij wet* verboden ook aan die zaak deel te nemen in hoger beroep, gesteld dat hij inmiddels deze promotie had gemaakt. Maar ik denk dat de verdachte nu wel succes zou hebben als hij de partijdigheid van die rechter in hoger beroep zou inroepen met behulp van Straatsburg. Zeker ben ik daar niet van omdat de mogelijkheid bestaat dat juist deze rechter in eerste aanleg tegen veroordeling had gestemd maar zich bij de meerderheid moest neerleggen. En of dat zo was, blijft het geheim van de raadkamer. En als het zo is, heeft de verdachte in hoger beroep zich juist ontdaan van iemand die misschien wel partijdig was maar dan in zijn voordeel.

Wat daarvan zij, in dit soort zaken zet de Hoge Raad – plechtig en ingetogen – altijd voorop dat uitgegaan moet worden van de onpartijdigheid van de rechter, omdat dat nu juist

een hoofdkenmerk is van een rechter en in zijn ambtseed als eerste plicht besloten ligt. Wie wel eens in de geschiedenis van rechtspraak en rechters heeft gegrast weet ongetwijfeld dat die vooropstelling in het verleden vaak is gelogenstraft en dat meer dan eens op een schandelijke manier. Een bijzonder en een algemeen citaat, ontleend aan opnieuw Pannick:

The eighteenth-century English judge, Mr Justice Buller was said always to hang for sheep-stealing, avowing as a reason that he had several sheep stolen from his own flock.

The student of the judiciary inevitably concludes that there have been many bad and some appalling judges, with all manner of defects, administering justice over the centuries. Macaulay rightly explained that 'the earlier volumes of the State trials are the most frightful record of baseness and depravity in the world. Our hatred is altogether turned away from the crimes and the criminals, and directed against the law and its ministers. We see villainies as black as ever were imputed to any prisoner at any bar daily committed on the bench and in the jury-box.

Bovendien heeft deze 'vooropstelling' betrekking op de 'echte' onpartijdigheid, terwijl de zaken meestal gaan over de schijn van partijdigheid. Daarbij spelen heel andere zaken een rol dan de integriteit van de rechters. Toch worden vanuit deze vooropstelling dit soort zaken behandeld en beslist. De verdediging heeft getracht de schijn van partijdigheid te laten gelden in gevallen waarin A als deel uitmakend van groep X wordt berecht door een of meer rechters die tevoren B en C hebben schuldig verklaard. De Hoge Raad heeft dat verweer verworpen vanuit de idee dat rechters bij verdachten zelfs niet de indruk konden vestigen dat zij dan niet meer onpartijdig konden oordelen over de vraag of ook A schuldig was. Nu is het zo dat A's verweer zou kunnen zijn: bij de overval waarvoor B en C zijn veroordeeld,

was ik niet aanwezig want – ik parafraseer een beroemde dichterlijke uitspraak: ik lag toen in mijn liefs' armen. Waarom rechters die B en C hebben veroordeeld vervolgens niet meer onpartijdig zouden zijn ten aanzien van het verweer van A, ontgaat mij geheel. Maar de zaak kan ook anders liggen: B en C hebben als verweer gevoerd dat zij samen met A tijdens de overval in café Z aan het kaarten waren. Dat verweer verwerpt de rechtbank vanuit de overweging dat in dat café ten tijde van de overval, naar is komen vast te staan, noch A, noch B noch C aanwezig was, laat staan zich daar bezighielden met kaartspel. Dan is er voor A in zijn (latere) zaak niet veel 'eer' meer te behalen. Daarom is – althans voor een jurist – boeiend dat de Hoge Raad onlangs de 'schijn van partijdigheid' van de rechters heeft aangenomen in het volgende geval.

B en C werden veroordeeld voor een overal. Als bewijsmiddel werd gebruikt de verklaring van A als getuige bij de politie dat hij met B en C het strafbare feit had gepleegd. A had die verklaring later ingetrokken, daartoe aanvoerende dat hij bij de politie onder druk had bekend wat hij niet gedaan had. Bij de veroordelende vonnissen tegen B en C gebruikte de rechtbank niet alleen de bekennende verklaring van A bij de politie maar legde ook uit – op zich heel correct – waarom zij daaraan wel geloof hechtte en niet aan de herroeping van die verklaringen. Toen later de zaak van A voor de rechtbank kwam en die – wellicht uit overwegingen van efficiency – ten dele dezelfde samenstelling had als die waarvoor B en C hadden terechtgestaan, werd het beroep op (schijn van) partijdigheid wel aanvaard. Immers die rechters die over B en C hadden geoordeeld en over de (on)betrouwbaarheid van de verklaringen van A in dat proces, konden door de verdachte worden beschouwd als jegens hem vooringenomen. Men moet zich voorstellen welk een rare situatie zou ontstaan als de rechters in de zaak van A de herroeping van zijn bekentenis bij de politie wel hadden aanvaard, terwijl ze die in de andere zaak hadden verworpen.

LEVEN IS MEER DAN RECHT
OVER PREDIKANTEN, JURISTEN EN BIOLOGEN

I

Er zijn er drie, die zich aan de algehele vergetelheid hebben ontrukkt. Drie HaverSchmidts met twee hoofdletters. Alledrie hadden ze ook dezelfde voornaam: François. Ik weet niet of ze tot elkaar stonden als grootvader, vader en (klein)zoon. Mogelijk is het wel, want ze vertegenwoordigen drie opvolgende generaties, waarschijnlijk is het niet. De oudste was predikant, de tweede jurist, de derde bioloog. Het is een leerzaam rijtje, dat overeenkomt met wat wij de (voort)gang van de geschiedenis plegen te noemen. De predikanten, ooit oppermachtig in deze gewesten, en ver daarbuiten nog steeds toonaangevend, hebben zichzelf en hun moraal in onze streken dood gepreekt; de juristen, ooit heersend over politiek en recht, zijn, zonder het zelf te beseffen, bezig zelfmoord te plegen; de biologen beheersen thans het veld. Ik ontwaar in mijzelf een tegengestelde en daarom negatieve ontwikkeling. In mijn jeugd wilde ik bioloog worden, maar dat ging niet door omdat de studie te lang en daarom te duur was; ik werd jurist en de laatste tien jaar ben ik vervallen tot een predikant, die in de woestijn werkzaam is.

De predikant HaverSchmidt heeft zich toch aan de vergetelheid weten te ontrukken omdat hij, zoals zovelen van zijn collega's uit die tijd, tevens dichter was. Maar welk een dichter. Hij nam voor die gelegenheid, anders dan zijn collega-dominees, terecht een andere persoonlijkheid aan. Niemand in de Nederlandse letteren kan naar mijn overtuiging het soort dichtkunst dat Piet Paaltjens beoefende, ook maar benaderen. Hij is er het bewijs van dat echte humor slechts kan gedijen op de bodem van de depressiviteit, de 'tedium vitae', de overheersing van de dood binnen het leven: wie om hem lacht, weet dat 'lachen und weinen' uit een en dezelfde bron stammen:

Als ik een bidder zie loopen
Dan slaat mij 't hart zo blij.
Dan denk ik hoe hij ook weldra
Uit bidden zal gaan voor mij.

Het vers maakt deel uit van de *Immortellen* en werd geschreven omstreeks 1852. Piet Paaltjens was toen amper zeventien jaar. Pas in 1894, tweeënveertig jaar later, maakte hij aan zijn biologisch leven een einde. De predikant was toen al jarenlang dood. De dichter leeft nog steeds.

Nu komt de jurist François HaverSchmidt aan de beurt. Over hem kan ik kort zijn, want ik ken dat volk maar al te lang. Hij promoveerde – ook in 1894 – aan de universiteit van Leiden tot doctor in de rechtsgeleerdheid op een proefschrift over artikel 134 van het *Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering*, groot 48 bladzijden. Ik heb in dat vak, procesrecht, lang lesgegeven en zal daarom alleen maar zeggen dat artikel 134 Rv van toen en dat van nu elkaars volstrecte tegengestelde zijn. Vroeger hield het een spelelement in met vaste spelregels zoals die nog in de sport bestaan, nu is het bittere ernst met losse rechtsregels. Gewoon gezegd: als je vroeger aan het voetballen was en je maakte een doelpunt met de hand (zonder Maradonna te zijn, maar die had dan ook voor de gelegenheid de hand van God geleend) dan telde die goal niet. Nú kun je – in het recht wel te verstaan – een goal met de hand maken omdat je, tijdens het spel, van voetbal kunt overgaan op handbal. Dat is zo sinds 1952 en de verandering van artikel 134 van toen is voor het burgerlijk proces de meest ingrijpende, ook de meest typerende, verandering geweest, die ooit heeft plaatsgevonden.

Ten slotte de bioloog François HaverSchmidt. Ik ben pas onlangs op zijn spoor gekomen. Het is goed mogelijk dat hij nog leeft, want biologen sterven niet. Hij schreef in 1968 in de Engelse taal een standaardwerk van meer dan vijfhonderd bladzijden over *Birds of Suriname* of was het Sumatra. Een kolossaal verschil, typisch voor een jurist om op dat punt in onzekerheid

te verkeren. Voor hem doet het er niet toe. Hij weet hoogstens iets af van (door het recht slecht) beschermde vogelsóórten in Nederland, straks misschien in de Europese Unie.

II

Wij bereikten het einde van een eeuw, ja van een millennium. Dit is overigens pas de tweede keer dat de mensheid dat bewust meemaakt, want al wemelde het voor Christus van de profeten, geen van hen wist precies hoe lang het nog zou duren voor Christus geboren werd. Of en hoe ze er in die oudtestamentische tijden een jaartelling op na hielden weet ik niet. Hoe het ook zij, het is symptomatisch voor onze tijd dat ons doemdenken zich niet richt op het vergaan van de wereld zoals bij het aanbreken van het eerste millennium maar op het slecht functioneren van onze computers. Dat toont aan dat de mensen van onze tijd zich afhankelijk hebben gemaakt van machines, die ze eerst zelf uitgevonden en ontworpen hebben. De eeuw die aan het voorbijgaan is, zou men met evenveel recht de eeuw van de bevrijding als de eeuw van de rampen kunnen noemen. Om met het laatste te beginnen. De historica Barbara Tuchmann beschrijft op aangrijpende wijze ook de veertiende eeuw als 'calamitous'. Aan het einde van die honderd jaren was de bevolking in de toen bekende wereld met eenderde deel afgenomen. De pest, toen nog niet afgewenteld op de varkens, en de Honderdjarige Oorlog waren daarvan, zoals eerder gezegd de oorzaak. Onze wereld is ondanks alle rampen dichter bevolkt geworden. Wij leven botje aan botje naast elkaar. Wie de situatie van Nederland op schaal wil doorgronden moet als hij uit den vreemde in een vliegtuig naar huis komt, vooral niet naar boven maar naar beneden kijken. Wat vinden we daar, naar Bloems profetische regels:

Een stukje bosch, ter grootte van een krant
een heuvel met wat villaatjes ertegen

De Amerikaanse auteur Gore Vidal, wiens essays tot de beste, in elk geval de boeiendste behoren die ik ken, heeft het – ik weet niet hoe – voor ons uitgezocht: ‘Ten percent of the human beings ever born are now alive and breeding like bacteria under optimum conditions.’ Dat optimum heeft echter, zoals hij er onmiddellijk op laat volgen, een zeer negatief effect: ‘As a result millions live at famine level.’ De eerlijkheid gebiedt ons vast te stellen dat ook in tijden waarin de condities van ‘breeding’ aanmerkelijk slechter waren, armoede en hongersnood het deel van velen was. Edward Gibbon heeft in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* uitgelegd dat in het Rome dat hij bestudeerde tegenover een zeer klein aantal rijken een enorme hoeveelheid armoedzaaiers stond aan wie, wilden zij niet verhongeren, van overheidswege dagelijks gratis brood verstrekt moest worden.

Een eeuw van rampen; twee wereldoorlogen, waarvan voor de eerste gold dat Europa samen met de vs gemakshalve maar werd aangezien voor de hele wereld. Oorlog in Korea, oorlog in Vietnam, oorlog en opstand, revolutie en onderdrukking, martelingen en wreedheid, verraad en trouweloosheid.

Wat heeft het recht en wat hebben de organen van het recht, wetgever en rechtspraak, daartegenover gesteld? Is er ook maar één dictatuur geweest waartegen wetgever of rechtspraak zich als een blok hebben verzet? Zijn er verwoestende acties uitgebleven omdat het recht tussenbeide kwam? Toch één zaak: het recht kwam met een niet geheel nieuwe maar wel belangrijke vinding. Na twee oorlogen kwam tot leven de Verklaring van de Rechten van de Mens; kwamen tot stand de verdragen van Rome en van New York, die probeerden aan de individuele mens zijn waardigheid terug te geven die hij in totalitaire stelsels was kwijtgeraakt. En nu zien we verdomme dat er weer van die wijzen en geleerden opstaan (gingen ze maar naar bed) die verkondigen dat we te ver zijn doorgedraafd, dat we terug moeten naar de gemeenschap en haar zegeningen. Maar laten we goed begrijpen dat omwille van allerlei ideologieën en godsdiensten die het individu verwaarloosden, ja schaamteloos op-

offerden aan een toekomstig aards of hemels rijk, miljoenen mensen zijn vermoord die niet meer schuld hadden dan wij allen, de levenden. Laten we proberen het weinige dat we gewonnen hebben krampachtig vast te houden, ook daar waar het moeilijk is, en voor sommigen misschien zelfs onmogelijk. Ik denk aan zaken als geweld dat zich richt tegen niet-schuldigen. We praten elkaar na en hebben het over zinloos geweld. Is er zinvol geweld? Ik geef nog geen antwoord; ik stel enkel vragen. Maar toch: in onze tijd is zelfs officiële wreedheid soms al aangetast door een rudiment van humaniteit. Naipaul geeft er in *Among the Believers* een wrang voorbeeld van als hij in het hoofdstuk 'The disorder of the law' een sluierplicht van het Pakistaanse strafrecht:

De eerste diefstal voor een waarde van meer dan 4,457 gram goud wordt gestraft met amputatie, uitgevoerd door een medisch deskundig beambte, van de rechterhand 'from the joint of the wrist'; bij eerste recidive volgt amputatie van de linkervoet 'up to the ankle' en de derde keer wordt bestraft met 'imprisonment for life'. Maar nu het humanitair trekje aan de eerste twee straffen:

Amputatie bleef achterwege als de linkerhand of de linkerduim of minstens twee vingers van de linkerhand of twee tenen van de rechtervoet van de misdadiger ontbraken of niet konden worden gebruikt.

Wat in zulke gevallen dan wel als straf wordt opgelegd, komen we van Naipaul niet te weten.

III

Eeuw van rampen, maar ook toch wel eeuw van bevrijding. De twintigste eeuw kende het verdwijnen van het kolonialisme; de bevrijding van de Europese vrouw uit vele dwangsituaties, de opheffing van de dreiging van een alles vernietigende oorlog tussen het communisme van vooral Rusland en het op het kapi-

talisme georiënteerde Westen. De vraag mag, ja moet opnieuw zijn welke rol het recht in deze positieve ontwikkelingen heeft gespeeld. In ieder geval niet die van voortrekker. Ik moet er helaas aan herinneren dat de gehuwde Nederlandse vrouw tot lang na de afloop van de Tweede Wereldoorlog, evenals minderjarigen en krankzinnigen, handelingsonbekwaam werd verklaard door recht en rechter.

Als ik het woord kolonialisme uitspreek, denk ik aan de asielzoekers van vandaag. Wat waren onze voorouders als kolonisten anders dan economische asielvinders? En ze vroegen heus geen toestemming om toegelaten te worden. Ze kwamen, zagen en overwonnen. Ze onderwierpen de inlanders en straffen ze desnoods met de doodstraf als ze zich durfden te verzetten. Ik heb nog steeds die zes Afrikanen voor ogen in wat toen de Belgische Congo heette, die met kettingen aan elkaar geketend, door één blanke man met geweer werden begeleid. Men vindt de geschiedenis in *Heart of Darkness* van Joseph Conrad. Marlow, de verteller, zegt:

Ze passeerden me op korte afstand, zonder hun ogen op te slaan met die volstrekte, dodelijke onverschilligheid van ongelukkige wilden... Je weet dat ik niet bijzonder zachtaardig ben... Ik heb de duivel ontmoet van het geweld, de duivel van de hebzucht, de duivel van de hete begeerte, maar iets zo vernederends en iets zo hoogmoedigs heb ik nooit tevoren of daarna meegemaakt.

Ik weet niet of iemand er wel eens aan gedacht heeft dat de tijd kan komen dat de rollen omgekeerd worden, dat zij die naar ons komen niet meer om toestemming zullen vragen, maar bezit zullen nemen van de landen, die ooit aan kaaskoppen, aan stiff upper lips en arrogante Franse heren toebehoorden, die zeiden en in hun wetten neerlegden dat armoede nooit een goede reden kan zijn om vreemdelingen toe te laten. Rijkdom was dat vroeger wel.

Komend per trein van Hilversum naar Utrecht ziet men kort na station Utrecht Overvecht een groot aantal rijen van huizen zonder dak. Vierkante huizen. Iedere keer denk ik: die huizen zijn niet af; ze zijn vergeten dat er een dak op moet. En ik ben nooit in een van die huizen geweest maar het zou me niet verwonderen als er geen kamers waren, alleen maar een grote ruimte, redelijk verwarmd, beschutting biedend tegen noodweer en gevaren van buiten. Een huis zonder kamers, een huis zonder dak, daarmee zou ik het recht het liefst willen vergelijken. Het dak, de finishing touch van het leven op aarde, ontbreekt. Vriendschap en liefde, verbondenheid en trouw, kunst en cultuur, maar ook haat en woede, verveling en onverschilligheid, zij vormen het al dan niet mooie dak van het huis: zij maken het huis af. Zelfs een lelijk dak is beter dan geen dak. Niet voor niets zeggen de ontheemden dat zij dakloos zijn; ze hebben het niet over huisloos of zoiets: het dak boven hun hoofd is ook voor hen meer waard dan de kale ruimte van het recht dat niet onderscheidt. Wij zijn allemaal rechtssubjecten, onderhevig aan het recht, en dat is goed tenzij het recht gecorrumpeerd is, maar ook op voorwaarde dat het recht en zij die met recht bezig zijn beseffen dat het een huis is zonder dak en zonder kamers. Een huis dat buiten het recht moet worden voltooid om echt leefbaar te zijn. En als vanuit dat huis, vanuit de kale ruimte van het recht, te veel pretenties naar voren schieten, als het lege huis van het recht meent dat het bepalend is niet alleen voor wat we niet moeten doen, maar ook voor wat we wel moeten doen om gelukkig te worden, dan overschrijdt het niet alleen zijn bevoegdheden, maar vooral zijn mogelijkheden. Wie verstoken is van recht kan niet leven. Het huis van het recht is voorwaarde voor het bestaan, maar in het recht alleen kan men niet fatsoenlijk wonen.

Bij gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van het ministerie van Justitie – wie snel rekent ziet dat het ministerie

stamt uit de tijd dat de Oranjes gevlucht en niet in tel waren – zijn er inleidingen en debatten gehouden over een aantal ook met het recht samenhangende zaken, die de samenleving bezighouden, ja obsederen: hoe zit het met de verdediging van (zware) criminelen? Mag de verdediging alles, veel of eigenlijk maar een schijntje en is de vraag wat de verdediging móet doen niet veel belangrijker? Debatten ook over bewijsproblematieken: hoe (on)betrouwbaar zijn de verklaringen van zelfs eerlijke getuigen? Debatten over het strafrechtelijk drugsbeleid, dat zoveel-langzamerhand toch toch onderkend – kwaad aanricht, en over geweld op straat, dat wij zinloos geweld zijn gaan noemen.

De mens is nogal vindingrijk. Dat heeft zijn voor- en nadelen. Een vindingrijke politie is beter dan een nog vindingrijker misdaadconsortium. Het uitvinden van de absolute vernietigingswapens door uiterst knappe en bijna steeds keurige mensen is minstens demonisch te noemen. Wie teveel weet van de stand van zaken in bedrijven en naar de beurs gaat, kan wegens zijn voorkennis in moeilijkheden komen. Zeker op dat gebied is er veel onontdekte vindingrijkheid. In de tijd van John Law, een Schot die als beursmagnaat vooral in Parijs furore maakte zo rondom de aanvang van de achttiende eeuw, was er een vindingrijke gebochelde bedelaar die, zo lees ik bij Saul Bellow, op straat zijn bochel als schrijftafel verhuurde aan speculanten, die geen gewone plek konden vinden om hun beurstransactie af te werken. (*Dangling Man*, bladzijde 73).

Zinloos geweld. Is er zinnig of zinvol geweld en is geweld, ontstaan als gevolg van ruzie of uit wraakzucht zinvol of zinloos? Ik moest denken aan Lockerbie. Honderdzeventig doden omdat het vliegtuig in de lucht explodeerde. Een terroristische daad, zo noemen wij dat. Zinloos? In ieder geval trof zij honderdzeventig niet-schuldigen. De daders moeten worden uitgeleverd en berecht. Ik moest denken aan die jongeman in Leeuwarden, Tjoelker, die tussenbeide kwam om vandalisme te beëindigen en dat met de dood moest bekopen. Het voorbeeld van zinloos geweld? Het was maar één persoon en we kunnen

verdriet en verontwaardiging nog niet zo goed meten als applaus, maar ik denk niet dat Lockerbie honderdzeventig keer zoveel verdriet en verontwaardiging in ons land heeft gewekt als die ene doodslag in Groningen. Zo tellen wij niet.

Dresden, februari 1945 *Slaughterhouse Five*, Kurt Vonnegut: 135.000 doden. Zinvol geweld? Bedoeld om Hitler-Duitsland definitief op de knieën te krijgen. Met 'succes'. Zou het als Hitler toch gewonnen had, een terroristische aanslag zijn geworden? Is zinvol geweld zoveel rechtvaardiger dan zinloos geweld? Heiligt elk 'goed doel' het middel geweld?

Hiroshima, 6 augustus 1945 (het jaar van de vrede). Tussen de 92.000 en 200.000 doden, ontelbare verminkten. Zinvol geweld? Bedoeld om Japan op de knieën te krijgen. Met snel 'succes'. Zou die eerste en voorlaatste echt voor zijn doel gebruikte atoombom (naast die tweede, twee dagen later op Nagasaki) niet als het ultieme terrorisme zijn veroordeeld als Japan had gezegevierd?

Als ons iets niet zint in het staatsbestel hebben wij het al spoedig over bedreiging van de rechtsstaat, maar met dat soort grote woorden moeten we wat voorzichtiger worden. Wie de moordpartijen, kort bij huis in voormalig Joegoslavië, en de wreedheid en rechteloosheid in Afrika, tot zich laat doordringen (maar dat doen we liever niet) weet beter wat schending van een rechtsstaat is. Dat betekent niet dat we ons bij 'ons' onrecht moeten neerleggen, maar we dienen het te zien in zijn zuivere proporties. En als we het kwaad verfoeien en verdoemen moeten we, willen we niet zelf in het kwade vervallen, de persoon van de dader blijven zien als deel uitmakend van ons geslacht, een mens uit de mensensoort. Ik geloof dat ik moet ophouden, want het begint weer een preek te worden.

Het leven is meer dan het recht, maar recht en wet zijn de ruimtes waarbinnen wij moeten bewegen. Altijd weer zullen wij binnen het rudimentaire huis van het recht plekken moeten inrichten waarin we naar behoren, ik zou haast zeggen gezellig, niet alleen kunnen verblijven maar leven. Daarvoor is een dak

boven ons hoofd onmisbaar. Een dak dat niet al te erg lekt.

Het leven is één grote paradox. De tegenstellingen buitelen over elkaar. En daarom durf ik het toch aan te eindigen met een paradox, even schitterend als verschrikkelijk. Ik durf het aan, terwijl ik beef van angst en terwijl ik tril van hoop, te gewagen van die extreme paradox: 'Hiroshima, mon amour'.

MR JOHAN VALCKENAER: ERBARMELIJK
OF SCHITTEREND?

Hij leefde van 1759 tot 1821. Er bestaat een levensbeschrijving van hem in twee delen van 732 pagina's en nog eens 156 pagina's met bijlagen. Zij is geschreven door A.A. van Sillem, gepubliceerd in 1876, opnieuw uitgegeven in 1883, meer dan zestig jaar na zijn dood. In het winkelcentrum Dukenburg te Nijmegen is een plein naar hem vernoemd. Een beroemd man dus, ook na zijn dood? Van Sillem besluit zijn studie met deze lovende woorden:

Zijn schitterende verdiensten als diplomaat staan bovenaan, waar het geldt te bepalen, wat hij voor het Vaderland geweest is. Menschenkennis, kunst om met mensen om te gaan, de gave om zich elk ogenblik rekenschap te geven van 't mogelijke, omzichtigheid, koelbloedigheid, onvermoeide werkzaamheid, zelden zijn die eigenschappen in gelijke mate vereenigd geweest als bij den eersten vertegenwoordiger der Bataafsche republiek in Spanje.

Busken Huet is het in het geheel niet met hem eens. Weliswaar, zo schrijft hij, was Valckenaer 'in het minst niet' een ezel maar wel 'erbarmelijk' als 'diplomaat, als staatsman, als jakobijnsch partijhoofd'.

Niet erbarmelijk als jurist. Busken Huet besteedt aan dat facet van de levensloop van Valckenaer slechts geringe, maar wel merkwaardige aandacht:

Valckenaer was een bekwame jurist, maar een slecht juridisch professor. Benoemd te Franeker, stak hij tot over de ooren er zich in de patriottenstrijd. Benoemd te Utrecht schuurde hij voor de intrede zijn piek. Benoemd te Leiden, maakte hij van zijn kollegekamer een jakobijnsche klub. Doch meen niet dat hij die tekortkomingen ooit er-

kend heeft, of er zich van bewust geweest is! In eigen oogen waren de Keesen volmaakt.

Wat Valckenaer na zijn benoeming te Utrecht precies gedaan heeft blijft vooral voor de hedendaagse lezer nogal raadselachtig: het zal wel niet geweest zijn wat hij denkt. Voor wat in dit klein verhaal nog volgt, dient men te weten dat Busken Huet aan de Bataafse Republiek en aan de Keezen een aan het fanatieke grenzende afkeer had. In zijn opstel over Valckenaer (in deel 18 van *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, pagina 79-123, 1881) spreekt hij over 'Eene oude vrouwe-samenleving, en eene opvolging van oude vrouwen-gouvernementen'; wat later heeft hij het over door hem in het Rijksarchief gevonden belangrijke brieven uit die periode, die licht verspreiden over toenmalige gevoelens 'niet zoozeer van personen (geen enkele persoon heeft betekenis) maar van groepen' om even verderop te klagen dat 'van een tijd waarin niets geschied is niemand de geschiedenis kan schrijven' en tenslotte verzucht hij 'dat de Bataafsche Republiek met algemeene stemmen voor het vervelendst tijdperk der vaderlandsche geschiedenis is verklaard'. Het mag dan een compliment heten dat een zo rare snoeshaan als Valckenaer, die, zo meent Huet, niet 'in den gewonen zin van het woord' krankzinnig was, met zijn idiote campagne ter redding van Java, die verveling heeft verstoord.

Anders dan bij Van Sillem ligt in Huets boeiende artikel de nadruk geheel op deze gebeurtenis. Wat was het geval? Met instemming van de regering zou Valckenaer in Spanje, waar hij ambassadeur was, een vloot gereedmaken met zesduizend krijgers aan boord en met als doel te voorkomen dat het vijandige Engeland na Ceylon ook Java zou inlijven. Dat preventieve leger zou bestaan uit Oostenrijkse krijgsgevangenen in Frankrijk 'door Spanje voor rekening van Den Haag tegen twaalf franken per hoofd aan te schaffen'. Een supranationale aangelegenheid dus voor een zeer nationaal doel. De werving mislukte totaal maar uiteindelijk slaagde Valckenaer er met smeergeld voor

Spanje toch in driehonderd te Mallorca in garnizoen liggende Zwitsers op de kop te tikken en hij zou met dat legertje in twee Spaanse koopvaardischepen gaan verhinderen dat het perfide Albion zich van ons Java zou meester maken. De schepen met bemanning en leger lagen klaar voor vertrek voor de kust bij Barcelona toen het misliep. Waarom? Ik laat Busken Huet aan het woord:

Er kruiste in die dagen op de oostkust van Spanje, *een onkiesch*, maar levenslustig en uitgeslagen engels marine-officier, die, te weten gekomen dat ter reede van Barcelona twee voor bataafsche rekening gecharterde schepen lagen, bestemd van Majorca een militair expeditie-korpsje naar Java over te brengen, tot zijne adelborsten zeide 'Jongelui, daar zullen wij een grap mee hebben!' Hij klampt een voorbijzeilende zweedse brik aan, dwingt met het pistool op de borst den zweedsen kapitein zijne engelse matrozen en engelse mariniers aan boord te nemen, stevent met de neutrale zweedsche vlag in top naar de Spaansche haven, sluipt bij het krieken van de dag tusschen de twee spaanse hollanders in, heeft binnen het half uur de spaansche matrozen en de bataafsche luitnants ontwapend en kiest parmantig, met zijn dubbele buit op sleeptouw, het ruime sop!

Nooit heeft de onsterfelijke Valckenaer die twee schepen teruggezien; nooit de Bataafsche Republiek van Spanje de geringste satisfactie bekomen.

Men ziet de sterfelijke Huet grijnzen en lachen als hij dit opschrijft. Valckenaer moest dit 'fataal evenement' uiteraard melden aan de minister van Buitenlandsche Zaken, die toentertijd werd aangesproken en aangeschreven als Burger Agent. In diens brief die Huet zowat in extenso opneemt geeft Valckenaer te kennen dat hij nog ontroostbaar zou zijn als hij niet hoopte op 'de eclatantste satisfactie en op een remplacement der ons

thans ontroofde schepen op eene wijze, die meer voor ons zal zijn dan de thans vervallene'. Daar kwam dus niets van. Busken Huet als spotter is in dit essay op zijn best. In de brief probeert Valckenaer aan te tonen dat het verlies niet zo verschrikkelijk is als het kon zijn en voert daartoe onder meer aan, dat hij, te Cadix, een voorraad 'tablettes de bouillon aux herbes fines' gereed had laten maken. 'Deze zijn van Cadix naar Malaga verzonden, om aldaar aan boord te worden genomen en zijn dus ook behouden gebleven.' Over die 'tablettes' raakt Busken Huet maar niet uitgepraat. Als hij Valckenaer als staatsman bespreekt, heet het:

Als staatsman vindt hij zijne wedergade in den te Cadix ingeslagen voorraad tablettes de bouillon aux herbes fines, waarmede hij het bewind in Den Haag verzocht, als vergoeding voor de niet gezonden troepen, voor het oogenblik zich tevreden te stellen. De geschiedenis meldt niet of die koekjes, welke gekocht en betaald waren, naderhand van Malaga naar Holland zijn gezonden, en of de bataafsche huismoeders er al dan niet soep van gekookt hebben... De franse jakobijnen vergoten veel bloed, de nederlandsche slechts veel vleeschnat...

En terugkomend op het eindoordeel van Van Sillem (die door familie van Valckenaer in staat was gesteld diens leven te beschrijven), een oordeel, dat ik aan het begin van dit tafereeltje weergaf, bestrijdt hij uiteraard dat Valckenaer, 'die staatkundig een mispunt is geweest' de gave bezat om zich elk oogenblik rekenschap te geven van 't mogelijke en trekt hij in het belachelijke de door Van Sillem aan Valckenaer toegedichte 'scherpen, praktischen blik... in de keuze der middelen om de expeditie te doen gelukken' en zijn 'onophoudelijke zorg voor allerlei details (dit moet op de bouillon-koekjes zien)'.

Busken Huet is, anders dan meestal wordt gezegd, (bijna) nooit alleen maar spotziek en negatief over de personen die hij

onder vuur neemt. Het is trouwens niet helemaal duidelijk wie het meest onder zijn vuur lag: Valckenaer, die meende dat hij Talleyrand de loef afstak en dat die daarom jaloers op hem was, of Van Sillem, de door de familie gekochte beschrijver van diens leven, want, na zich afgevraagd te hebben of Valckenaer dan altijd, zoals geschetst door Van Sillem, onleesbaar, altijd verwaand, altijd pedant, altijd 'een jakobijsche blaauwkous in manskleederen' was, komt hij, zowat aan het einde van zijn verhaal met dit toch wel verrassende bericht:

Voor den levenslustigen Valckenaer der werkelijkheid hebben wij een ingebeelden politieken hansworst in de plaats bekomen; en wij haten thans den man, die, zoo hij ons naar waarheid was voorgesteld, welligt een onzer goede vrienden zou geworden zijn.

DR PIETER VAN WOENSEL: HUMORISTISCH
OF KWAADAARDIG?

Hij leefde van 1747 tot 1808. Hij was, zo lees ik in een encyclopedie, anti-Frans, anti-kerkelijk en non-conformistisch. In de *Volksalmanak* van 1861, meer dan vijftig jaar na zijn dood, krijgt hij de volgende kwalificaties mee:

In zijne jeugd een zwerver, ten einde toe een onhuislijk vrijgezel, daarbij een onkerkelijk schepsel en in den grond zijns harten een rationalistisch kosmopoliet.

Van Woensel zelf zei het anders: 'Ik haat niets meer dan oudbakken kost. Laat anderen, zo 't hun vermaakt, bewijzen dat het 's middags om twaalf ure dag is. 'k Zal hen niet stooten van hun stokpaardje. 't Mijne is het singuliere... Eene behagelijke nieuwe dwaling is mij welkomer dan een verlepte waarheid.'

Busken Huet heeft minstens tweemaal uitvoerig aandacht aan deze zonderlinge man besteed. Ik ontleen mijn kennis grotendeels aan zijn essays. Reeds in het eerste deel van zijn *Litterarische Fantasiën en Kritieken* laat hij Van Woensel opdraven tussen, aan de ene kant Hooft, Vondel, Cats en Poot, aan de andere Staring en Da Costa. Het in de Nederlandse literatuur van die dagen best mogelijke gezelschap zou ik denken, al moet ik daar aan toevoegen dat in 1863, uit welk jaar het artikel stamt, de eerste drukken van de *Max Havelaar* van Multatuli al verschenen waren. Later zal Huet Van Woensel in deel 24 samen met Adriaan Loosjes (*Het leven van Maurits Lijnslager*) in een lezingenreeks over literatuur en politiek in de door hem verfoeide Bataafse tijd nog een keer ten tonele voeren. Hij noemt hem daar een 'aristokratische natuur'. Zijn humor moge niet op hoog peil staan als hij zulke namen als signor Babbelarini en signor Queetbeterick verzint maar 'zeker is dat hem als man van fatsoen walgde van het janhagelachtig karakter onzer volksregering, vrucht onzer vrije en al te vrije verkiezingen'.

Non-conformistisch en aristocratisch? Ik twijfel meer aan het laatste dan aan het eerste.

Twee stalen van zijn singuliere denkwijze wil ik hier aan de vergetelheid ontrukken.

Het eerste betreft een ook nu nog onopgelost en veel besproken probleem: vivisectie, sectie op levende dieren. Van Woensel:

Menigmaal heeft de weetgierigheid der ontlederen hen de wreedheid doen over het hoofd zien, die er in gelegen is een onschuldig, onnozel dier de grootste pijnen te doen uitstaan, de grootste folteringen te doen lijden, teneinde onder het opsnijden zijner deelen derzelve gebruik te ontdekken. Hier vandaan hebben de honden den toenaam verkregen van *anatomicorum martyres*. Inderdaad, deze handelwijze heeft verscheidene gewigtige ontdekkingen doen geboren worden...

De diervriendelijke Van Woensel is maar schijn, want op den duur kiest de schrijver partij voor de beulen en tegen hun slachtoffers en wenst hij, alles naar de woorden van Huet, de wetenschap geluk met de vermeerdering van haar langs deze bloedige weg verkregen kennis.

Het singuliere moet nog komen. Want vervolgens vraagt Van Woensel zich af of voor die proeven ook geen levende mensen zouden kunnen worden gebruikt omdat dan daardoor de situatie uiteraard nog dichter bij die van *dé mens* komt te liggen. 'Alle wetten van menselijkheid verzetten zich ertegen, *zegt men,*' stelt Van Woensel vast. Maar hij heeft een oplossing. De doodstraf bestaat ook in Nederland, of zij nodig is laat hij in het midden. Maar als zij nodig is kan men aan de ter dood veroordeelde de keus geven: zijn straf te ondergaan of zich bereid verklaren om zich, levend, te laten ontleden. Dat is, zo meent Van Woensel, in veel gevallen minder pijnlijk voor de betrokkene dan de straffen die hij voor de doodstraf is voltrokken, moet ondergaan. Wie zich voor zo'n proef leent en er niet aan doodgaat,

wordt vervolgens de doodstraf kwijtgescholden: hij mag verder leven. Of dat in de gevangenis is of in het vrije veld, daarover laat Van Woensel zich niet uit. Hij besluit dit thema met een aantal retorische vragen:

Wat is nu redelijker, den zodanigen (misdadiger) een pijn te doen lijden waaruit niemand regtstreeks nut trekt, dan dat hij ten voordeele dier gansche maatschappij lijde? dan dat een leven, 't geen toch volgens de wet moet afgesneden worden, besteed worde om de schade, het leed te vergoeden, 't geen hij aan anderen heeft toegebracht?

Slachtofferhulp dus. Nu ik de passages nog eens overlees, zie ik dat Van Woensel zelfs niet de keuze laat aan de tot de doodstraf veroordeelde. Ik weet niet of het een staaltje van sardonische humor in Busken Huet verraadt als hij elders in dit opstel het heeft over een genre van schrijvers als Bilderdijk, die het klaarspelen om 'tezelfder tijd onopengesneden en beroemd te blijven' maar het eerste slaat op de boeken van de beroemde man.

Het tweede staal. Ook hier past het verkleinwoord niet. We springen over, zoals Van Woensel uit lust tot afwisseling voortdurend doet, naar Turkije. Van Woensel begint meestal met zijn goede kant te laten zien:

Men ondermijnt een stuk gronds, en laat een duizend menschen of vier in de lucht springen. Men maskeert eene batterij, met schroot geladen, en veegt ettelijke duizend menschen uit de wereld, alsof ze geen geld van bakeren gekost hadden. Men schiet met brandstoffen eene vloot in den brand, en geeft den H. Laurentius eenige duizende konfraters. Dit alles is geoorloofd, eerlijk, braaf, glorieus!

Hoewel die lofprijzingen aan het slot zwaar ironisch bedoeld lijken te zijn, gaat Van Woensel vervolgens toch ervan uit dat

deze zaken aanvaardbaar zijn: het is geoorloofd zijn vijand in de oorlog alle mogelijke kwaad aan te doen 'zonder eenige de alleringste egards te hebben voor de menselijkheid? Is 't? Bedenk u wel! ...

Waarom dan niet, zo vraagt van Woensel zich af, ervoor zorgen dat onder de vijand de pest wordt verspreid. Waarom zou de sultan, in oorlog met Rusland, Oostenrijk of wie dan ook, als hij inziet dat de personele bravoure van zijn soldaten niet opgewassen is tegen hun krijgskunde, dit nieuwe wapen, de pest, niet mogen aanwenden? Immers: 'Aan alles, wat leeft en gevoelt, gaf de natuur middelen tot zelfbehoud.'

Dit zou, zo meent Van Woensel, de sterkeren in het bezit van meer geavanceerde middelen van krijgskunst, ertoe brengen zich nog wel eens achter de oren te krabben, alvorens 't zwaard uit de schee' te trekken. Van Woensel vraagt zich ten slotte verheugd af op welk een beloning hij wel niet mag hopen voor dit advies, een 'middel tot behoud van den turkschen staat, waarvan mij de uitvinding en openbaring geheel alleen toekomt'. Als de godsdienst van de Turken afbeeldingen niet verbood, zou hij wel recht hebben op tien standbeelden 'te paard en te voet'.

Dat wie het sterkst is, wie over de machtigste middelen van krijgskunst beschikt, ook en vooral van dit verpestende middel gebruik zou kunnen maken (de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki) moet Van Woensel beseft en misschien wel bedoeld hebben.

Busken Huet schijnt het allemaal van de luchtige kant te bekijken als hij samenvat:

Er is, indien men wil, in die aangehechte kasuïstische verhandeling, iets komieks van de goede soort. Zoo veel ernst en zoo vele deftige aanhalingen, tot verdediging van een zo gewaagde stelling, vormen in zekeren zin een aangenaam geheel. Doch tevens is er in dien uitvoerigen kommentaar iets zwaarmoedigs, iets slepends, iets waardoor ons geduld... ten laatste amechtig nederzigt.

Ik vraag mij af of ons gevoel voor humor, voor het komieke, drastisch is veranderd omdat wij weten dat niet deze maar soortgelijke of ergere verschrikkingen zich inmiddels hebben verwerkelijkt en vrezen dat zij in een nog vernietigender vorm de eenentwintigste eeuw zullen teisteren.

ALTIJD HETZELFDE

'And the sad truth which hovers o'er my desk
turns what was once romantic to burlesque.'

Lord Byron, *Don Juan*, Canto IV, 3, 7-8

Het romantische dat potsierlijk, het verhevene dat, één stap verder, ridicuul wordt. Het is een troostrijke gedachte dat zo uiteenlopende gevoelens worden opgewekt door zo dicht bij elkaar liggende handelingen en gebeurtenissen. Maar het is ook triest. Want wat van de aanvang af potsierlijk of ridicuul is promoveert niet tot het romantische, laat staan tot het verhevene. Als Icarus kunnen wij in onze opwaartse vlucht wel onze vleugels schroeien en naar beneden donderen, op eigen kracht van het platvloerse naar de hemel opstijgen lukt ons niet.

Wie van het station te Leiden over het Rapenburg, rechts houdend naar het Academieggebouw loopt, treft aan een ongevoond aantal huizen gedenksteden aan die aangeven dat deze of gene beroemdheid daar gedurende enige jaren of heel zijn leven gewoond heeft. Een van die beroemdheden is Klikspan, bij de Burgerlijke Stand bekend onder de naam Johannes Kneppelhout (1814-1885) en bij leven vooral befaamd om twee boeken over (Leidse) studenten en hun manier van leven. Minder bekend is, dat deze levenslange rentenier een van de weinige deskundigen was op het verwaarloosde gebied van het gapen. Hij leert ons onder meer:

Engeland is het land waar het meest gegaapt wordt, het rijk des gapens. Vooral tegen vieren... werd het werkelijk angstwekkend. Ik heb geeuwen gezien zoals ik niet wist dat er in de wereld waren, zoals ik niet wist dat konden worden voortgebracht; geeuwen heb ik betrappt van vijf minuten; geeuwen die de lijder misvormden; geeuwen dat er de man bleek als een lijk van werd...

Ook zijn biografie van Jan de Graan, eerlang wonderkind met de viool, die eenentwintig jaar jong stierf, heeft Kneppelhout niet lang overleefd. Toch is de als streng tot giftig bekendstaande Busken Huet, hiervoor al vaker ten tonele gevoerd, er lyrisch over. En wel in het bijzonder over de passage waarin Kneppelhout de dood beschrijft van de vader van Jan de Graan, een ware tiran voor zijn begaafde kind, zoals we ze tegenwoordig ook nog aantreffen, zij het vooral op het gebied van sporten waarmee veel te verdienen valt: 'Onze biografische letterkunde der negentiende eeuw,' schrijft Busken Huet in november 1885, minder dan een jaar voor zijn eigen dood, 'heeft geen treffender bladzijde aan te wijzen dan Kneppelhout's verhaal van het uiteinde van De Graan den Vader. Het lijkt ene ets van Rembrand...'. Dat relaas over het dood van vader De Graan bevat de volgende, ernstig bedoelde passage:

Ik vernam uit de mond van Frans Coenen, dat vader de Graan een zware verkoudheid had opgedaan, tijdens ene reis over kruierende rivieren naar Breda... De dood voelende naderen, stak hij, te bed liggende, een laatste sigaar aan...

En terwijl vader pafte moest Jan 'het altijd gehoorzame kind, dat van vaders sponde niet week' in het holst van de nacht hem een salonstuk van Ernst 'waarmede hij zo vaak het publiek onzer grote steden verrukte' voorspelen.

Het is niet de uiting van een aangepaste verheven stemming, maar deze passage lezend schoot ik toch in de lach. In die tijd zal die sigaar wellicht voor de vereiste tragiek hebben gezorgd bij het sterfbed van de vader van *Een beroemde knaap*. Sigaren hebben nu veelal iets komisch zoals ons nog eens op het hart werd gedrukt in de klucht die Monica Lewinsky en Clinton onlangs opvoerden.

Niet alleen het verschil in tijd echter zal de oneerbiedige lezer parten spelen als hij, wat als groots bedoeld is, als grotesk er-

vaart. Dezelfde soort van gewaarwording als die Potgieter beving als hij leden van de Koninklijke Academie van Wetenschappen in statierok voorbij zag trekken:

Uniform(en) bestemd om allerlei politiek verleden, allerlei richting of partijchap in het tegenwoordige, te verbergen onder hetzelfde uitwendig voorkomen

overvalt ook mij steeds – al heb ik er vaak aan mee moeten doen – als ik een stoet ('de cortege') mannen met een schaarse vrouw ertussen naar de voor hen bestemde ereplaatsen bij een promotie of een professorale reden zie schrijden. Sommigen slagen er niet in waardig te schrijden of omdat zij oud zijn en alleen nog maar kunnen strompelen of omdat zij jong zijn en haast hebben. Anderen lopen zich duidelijk te schamen. Ook als de mannen van de Hoge Raad met een schaarse vrouw ertussen, uit de duistere raadkamer tijgen naar de zittingzaal en de deurwaarder, vaak vervangen door een conciërge, plechtig probeert te roepen: 'De Hoge Raad der Nederlanden,' kan ik de misselijke gedachte niet onderdrukken, dat ook die leden van de Hoge Raad soms op ongelegen momenten de hik krijgen en de minder verheven dingen doen en laten die des mensen zijn. Ik weet dat het schandelijk is maar ik heb het nooit kunnen onderdrukken. En altijd was ik gelukkig als ik onze vorige minister van Defensie, de heer Voorhoeve, een intellectueel met een kippenborst, tussen twee verschrikkelijke krijgers die zich tot generaal hadden opgewerkt bij voorkeur in het buitenland een parade zag afnemen, waarbij hij telkens twee stappen moest doen om gelijk te blijven met die ene van de soldaten en een gezicht trok waar Alexander de Grote en Napoleon nog iets van zouden hebben kunnen leren, waarbij je vanzelf het Wilhelmus begint te neurien. Het is toch al met al opmerkelijk dat onze ministers van Defensie in het algemeen zulke weinig krijgshaftige typen zijn geweest. Ze moeten waarschijnlijk een tegenwicht vormen tegen de Couzy's, deze ministers waarvan de meesten wel nooit

soldaat zullen zijn geweest: Vredeling (de mooiste ongetwijfeld), De Ruiters, Van Mierlo, Ter Beek om er maar een paar te noemen. De huidige minister De Grave heeft het, zoals we van hemzelf hoorden, tot soldaat eerste klasse gebracht en is vooral goed in het onderscheiden en onthouden van de militaire rangen.

Omdat ik eindelijk daarvoor wat tijd kreeg ben ik boeken gaan lezen waar iedereen het over heeft zonder dat ik er zeker van ben dat iedereen ze ook gelezen heeft. Een daarvan is het beroemde boek van Bernardin de Saint-Pierre: *Paul et Virginie* (1788). Uit de bibliotheek kreeg ik een oude uitgave, die na een 'essay' over Paul en Virginie van Prevost-Paradol de l'Academie Francaise een uittreksel van bijna dertig pagina's uit de 'Preamble' van de auteur bevat. Het essay van Prevost-Paradol heeft, om een hier bij uitstek toepasselijke zegswijze te gebruiken, niets om het lijf. Maar de man zelf had wel iets bijzonders: op jonge leeftijd beroemd geworden en, zoals we zagen, gekozen tot lid van de Academie werd hij vervolgens tot ambassadeur van Frankrijk bij de Verenigde Staten benoemd; reisde daarheen, werd met gejuich ontvangen en pleegde een dag of drie daarna zelfmoord zonder dat iemand ooit te weten is gekomen waarom. Ook de preambule van Bernardin de Saint-Pierre zelf is ongewoon. Zij bevat een langdurige en ongebreidelde lofzang op de vrouw in het algemeen. Ik beperk mij tot twee vertaalde passages:

Zij (de vrouwen) hebben meer dan de filosofen bijgedragen aan de vorming en hervorming van de naties... In hun armen was het dat zij de mannen de vreugde lieten smaken binnen de cirkelgang van het leven te zijn, beurtelings gelukkig kind, getrouwe minnaar, standvastig echtgenoot en deugdzame vader. Zij stelden de eerste beginselen op van de natuurwetten. De eerste stichter van de menselijke samenleving was moeder van een gezin...

Zo gaat het een tijd lang door en ter demonstratie van die lofprijzing leest men vervolgens:

Zij (de mannen) gaven ten eerste in alle talen vrouwelijke namen aan alles wat zij op aarde het beminnelijkst en het zachtst vonden: aan hun verschillende vaderlanden, aan de meeste rivieren, die hen van water voorzagen, aan de geurigste onder de bloemen, aan de smakelijkste vruchten, aan de vogels die de mooiste liederen ten gehore brachten.

Onze tijd heeft die gewoontes niet overgenomen al kennen wij Vlijtige Liesjes. Integendeel zou ik zeggen: orkanen die verwoestend over het land trekken hebben nu lieflijke vrouwennamen. Om dit thema af te sluiten de korte samenvatting: 'Vous êtes les fleurs de la vie.' Toch heeft de auteur waarschijnlijk Lady Macbeth horen peinzend dat haar man, aan wie door de heksen beloofd was dat hij koning zou worden, naar zij vreesde te veel in zich had van 'the milk of human kindness'. Maar, dichter bij huis: de levensloop van Bernardin de Saint-Pierre blinkt ook niet uit door eerbied of zelfs maar waardering voor de vrouw. Zijn eerste vrouw die hij om haar geld trouwde, behandelde hij slecht. Maar ja, een mens kan niet altijd, kan bijna nooit leven naar de maatstaven die hij aan anderen oplegt. Dat is ook de reden waarom liberalen van de moderne stempel (die zij op de markt hebben opgedaan) zoveel aangener in de omgang plegen te zijn dan sociaal-democraten om van de oude communisten maar niet te spreken. Die beseffen altijd dat zij beneden de maat blijven die zij zelf van anderen eisen. Als we lezen dat een groot aantal leden van het Europees Parlement, ook uit de sfeer van de sociaal-democratie, schaamteloos, zolang het onontdekt blijft, eigen gewin boven Europees heil stellen, hoeft ons dat niet echt te verwonderen. Want wat niet ontdekt is bestaat niet. Welke geschiedenis heeft voor Europa het Amerika van voor 1492? En wat betekende Europa voor de Indianen in Amerika?

Waarom willen zoveel mensen niet naar de dokter? Zolang die niet ontdekken kan, dat ik een dodelijke ziekte met mij ronddraag heb ik die ziekte niet. Wie nooit 'geloofd' heeft, heeft God nooit ontdekt en wie dat geloof onderweg verloor is die ontdekking kwijtgeraakt. Dat is extra vervelend omdat de herinnering aan wat ooit ontdekt was dan blijft schroeien.

HET KAN VERKEREN
(EEN NIET GEWONE GESCHIEDENIS)

Meer dan twintig jaar later was het anders... Maar in 1977 stonden zij op leven en dood tegenover elkaar, de Nederlandse politieman Van Hoogen en de Duitse RAF-terrorist Wackernagel. Nu wisselen zij in De Balie te Amsterdam vriendelijke woorden met elkaar. Ze zijn verzoend. Ze zijn misschien wel vrienden. Kan dat? Dat weet ik niet, maar voor wie volgens de leer van de Evangelies wil leven, móet het.

Toen het erover ging of Herman van Hoogen in 1984 het tot de Duitse overheid gerichte verzoek om vervroegde invrijheidstelling van de (vroegere) RAF-terroristen Wackernagel en Schneider zou ondersteunen zei zijn dochter: 'Ze hebben toch niet op jou geschoten maar op je functie.' Ik ben daarover wat gaan nadenken. Het is een wijs woord, dat met veel andere wijsheden (eerlijk duurt het langst; misdaad loont niet enzovoort enzovoort) gemeen heeft dat het in belangrijke mate niet waar is. Want een functie heeft geen hart en een beetje meer naar het midden en het schot dat nu een van zijn armen raakte zou midden in zijn hart terechtgekomen zijn en dan had ons dit 'rare' verhaal van Van Hoogen niet bereikt. Met 'raar' wil ik niet een morele kwalificatie aangeven maar slechts vaststellen dat het 't relaas is van een ongebruikelijk, zeldzaam, kortom ongewoon gedragspatroon.

Maar de wijsheid van de dochter van Van Hoogen was in even belangrijke mate ook wel waar. Om dat toe te lichten moet ik een stukje verderop in het verhaal zijn:

Zes december (1986) sta ik omstreeks elf uur voor het Stadstheater oog in oog met Wackernagel, de man met wie ik negen jaar geleden een strijd op leven en dood heb gevoerd... Onwezenlijk dat we elkaar naar het leven hebben gestaan. We kennen elkaar niet.

Waarom zou je op iemand schieten die je niet kent? Het meest verstrekkende antwoord is: omdat ik soldaat ben van leger A en mijn land in oorlog is met de soldaten (en de inwoners) van staat B. Mijn opdracht is: ze op de knieën te krijgen, of liever dood op de grond. De man die ik doodschiet zou in vredetijd misschien mijn buitenlandse vriend of mijn hoogst welkome zakenpartner zijn met wie ik om hem te vermaken naar Yab Yum zou gaan.

En het kan nog erger: de piloten die Londen herhaaldelijk en de piloten die Dresden eenmaal, (maar hoe: 135.000 doden) bombardeerden zouden aan hun hele leven niet genoeg hebben om zoveel vijanden te maken als zij in een paar minuten tijd tot doden maakten. De meesten die door geweld zijn gedood waren niet de persoonlijke vijanden van hen die hen hebben gedood. Het was hun functie, hun plaats ten opzichte van de grens, waarop werd geschoten, die werd gebombardeerd. Maar ze waren er niet minder dood om.

Het is een beetje raar, in de zin van ongewoon, zoals Herman van Hoogen op den duur is gaan reageren op wat hem en zijn collega's in die dagen van RAF-terreur is overkomen. Ik heb de behoefte om zijn gedrag te bewonderen al verwonder ik mij er ook over. Stukjes van dat gedrag liggen mij minder. Van Hoogen had een scherp inzicht toen hij de mediaman vertelde dat er 'gesodemieter' zou komen als die begon over de door hem voor Wackernagel meegebrachte bloempjes. En die aai over de bol van Schneider voor het slapengaan, kan er misschien nog mee door maar die geruststellende woorden: 'Jongen, het is toch allemaal goedgekomen,' dat kun je toch moeilijk laten gelden voor die collega die getroffen werd door de ontploffende granaat en in tien jaar verschillende keren moest worden geopereerd. Is het 'raar' als die zegt: '... ik zit vol haat. Ik zie iedere ochtend mijn mismaakte lichaam?'

Het is ongetwijfeld een beetje toevallig dat de van mij gevraagde reactie op het verslag van Herman van Hoogen komt op een moment dat (a) de politie in het hele land klaagt over eigen onveiligheid bij jeugdrellen en het daarom soms gedurende

lange tijd laat afweten maar vooral op het moment dat (b) in het voetspoor van de getroffen nabestaanden van Meindert Tjoelker, een groot deel van de samenleving de rechters verwijt de daders veel te laag te straffen. Ik heb ook daarover wat nagedacht. Er zijn ook slachtoffers en nabestaanden van slachtoffers die geen behoefte hebben aan straffen voor de daders en zeker niet aan zwaardere straffen dan door de rechters opgelegd. Maar die zijn 'raar' in de zin van zeldzaam. Ik denk dat de samenleving bezig is van rechters te verlangen dat zij in haar naam maar in het bijzonder in naam van de slachtoffers straf als wraak zal gaan uitoefenen. Omdat wraak zoveel nadelen had zijn we ertoe overgegaan haar als eigenrichting te verbieden. Op zich genomen is wraak echter een bijzonder voor de hand liggende eigenschap van de mens. Er wordt op de wijze die het strafrecht niet kan tegengaan, nog volop (harde) wraak genomen wegens belediging, wegens aantasting van eer en goede naam, wegens bedrog dat niet strafbaar is enzovoort. Maar het strafrecht komt binnen daar waar wraak levensgevaarlijk is omdat zij weerwraak (een woord dat we bijna niet meer kennen) oproept. Degene aan wie de wraak voltrokken wordt dan wel zijn nabestaanden of vrienden hebben de neiging het aangedane leed als te zwaar aan te rekenen en daarom weerwraak uit te oefenen. Maar zo komt er in de samenleving nooit een einde aan de wrede chaos. Bij alle bezwaren die het statelijk strafrecht in het verleden in sterke mate en ook nu nog heeft, is het niet genoeg te waarderen voordeel dat degene die straft wel op de hoogte is van alles wat er gebeurd is maar de ernst daarvan niet anders (be)ziet dan een willekeurige maar verstandige buitenstaander. Zo kan ook met de persoonlijkheid van de dader rekening worden gehouden. Zo wordt straf van wraak tot getemperde vergelding. Rechters daarop aanvallen, rechters verwijten dat zij niet in de schoenen van de slachtoffers gaan staan, niet in het hart van de slachtoffers willen kijken, dat is, terwijl kritiek op rechters over het algemeen broodnodig is, de cultuur van een samenleving in haar hart raken.

Een enkele opmerking nog, al valt er over dit buitengewone verhaal nog heel veel te zeggen. In Duitsland, zo vertelt Herman van Hoogen ons, heeft men zich erover verwonderd dat een politieman een dergelijke houding aan de dag legt en, zo gaat hij verder: 'Met vergeving heeft het niets te maken. Want wie moet ik wat vergeven?' Mijn eerste antwoord zou zijn: de man die je levenslang een stijve arm heeft bezorgd zou je kunnen vergeven dat hij je dat heeft aangedaan. Maar ik begrijp het wel. Die arm was toen ambtshalve bezig: in functie. Je had, als het anders gelopen was, met behulp daarvan, in functie, Wackernagel of Schneider naar de hemel van de RAF-getrouwen kunnen schieten. Ik hoop dat dat ook onze hemel is.

Heb ik het al gezegd? Van Hoogen heeft het verzoek tot vroegere invrijheidstelling ondersteund. En ik zeg het ronduit: aan Wackernagel die ik voor die openbare verzoeningssessie wel mocht, heb ik door die sessie opnieuw een hekel gekregen. Hij vertelde dat hij in Duitsland aan een soap-serie voor de televisie meewerkte. En ik kreeg de indruk dat deze bijeenkomst in Amsterdam voor hem ongeveer op hetzelfde neerkwam.

RECHTERS ONDER VUUR

I

Ik kan mij nog herinneren als was het gisteren gebeurd dat in het begin van de jaren zestig de als progressief bekendstaande voorzitter van de strafkamer, waar ik als griffier bij diende, een aantal journalisten op het matje (dat is in de raadkamer) riep en hen verwijtend toesprak naar aanleiding van hun publicatie over een rechtszitting. In die tijd oefenden de rechtbankjournalisten bijna alleen kritiek uit op de verdachte, liefst een beetje leukig, hoorden met eerbied het requisitoir van de officier van justitie aan en verlieten vastberaden de rechtszaal als de advocaat aan zijn pleidooi begon want dat hield toch niets meer in dan een verzoek om clementie. *Op het matje bij de rechter* van J. Lamers is een voorbeeld van oubollige verslagen van rechtszittingen uit de tijd dat de rechter zich voor onaantastbaar hield en zich daarom ongenaakbaar ging gedragen.

Op welk moment precies het tij gekeerd is, weet ik niet. Maar het heeft te maken met de maatschappelijke onrust aan het einde van de jaren zestig, die zich vooral uitte in kritiek op autoriteit die zich alleen op functie baseerde. De Maagdenhuisprocessen, de vervolgingen wegens demonstraties enzovoort gaven aan pientere maar lastige jongens en meisjes gelegenheid om de roemruchtheid van rechters redelijk te relativiseren. Maar pas toen een journalist de rollen omdraaide – met als gevolg dat eindelijk de goede volgorde tot stand begon te komen – toen rechters over hun manier van optreden in het openbaar ter verantwoording werden geroepen, werd kritiek op het doen en soms nog meer het laten van rechters, op hun wijze van omgaan met verdachten, getuigen (à décharge) advocaten en heel soms officieren van justitie doodgewoon. Hier dient een standbeeld opgericht te worden voor de kleine, op straat niet indrukwekkende journalist Jacques van Veen, lange tijd voor rechters een fenomeen vanuit het diepst van de hel tot hen gekomen om op

onverwachte tijden en plaatsen onbarmhartig toe te slaan. Maar Van Veen zou geen goed journalist geweest zijn als hij niet ook soms tot de vaststelling kwam dat de zitting voortreffelijk was verlopen. Zijn kritische houding, al snel door anderen overgenomen, was heilzaam en had meer impact dan de mogelijkheid over de persoon (niet het werk) van de rechter te klagen. Daarvoor kan men niet terecht, zoals men zou verwachten, bij de Ombudsman maar bij de Procureur-Generaal bij de Hoge Raad. In internationaal verband valt hier de reeds genoemde Engelsman David Pannick met zijn boek *Judges* te noemen. Hij deelt mee, dat wie het vroeger in Engeland waagde te zeggen of te schrijven dat een rechter partijdig, bevooroordeeld was wegens 'contempt of court' werd veroordeeld:

The most recent conviction in England for contempt by scandalizing the judiciary occurred in 1931. The editor of a magazine was fined for publishing an article alleging that 'Lord Justice Slesser... can hardly be altogether unbiased about legislation of this type.' The judge had, as Solicitor-General, steered the relevant legislation through Parliament.

Nu zou zo'n beschuldiging van partijdigheid als gevolg van de rechtspraak van het Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg eerder leiden tot het terugtreden van de rechter uit zaken die met de betreffende wetgeving verband houden dan tot een boete voor wie het verwijt uitte.

II

Soms heeft men – en ik constateer in duidelijk toenemende mate – kritiek op rechters in de vorm van publieke verontwaardiging over hun uitspraken: een vrijspraak waar 'men' zeker is dat veroordeling had moeten volgen en, omgekeerd, een veroordeling waar 'men' meende dat vrijgesproken had moeten worden (Bemmelse Annie die werd vervolgd wegens moord of

doodslag op haar beide ouders, om een voorbeeld te noemen). Andere keren gaat het over strafoplegging die veel te laag, heel soms veel te hoog wordt geacht.

Of iemand veroordeeld dan wel vrijgesproken moet worden kan in het algemeen pas duidelijk worden voor wie alle gegevens van de zaak kent. Dat zelfs dat niet altijd voldoende is blijkt uit het feit, dat er rechterlijke dwalingen worden begaan in de vorm van veroordeling van niet-schuldigen. De vrijspraak van hem, die 'het' naar men meent wel gedaan heeft, is een heel andere zaak: waarschijnlijkheid die voor het publiek genoeg is, is voor de rechter onvoldoende. Hij moet zonder enige redelijke twijfel ervan overtuigd zijn dat de verdachte gedaan heeft waarvan hij wordt beschuldigd. In dat systeem – en het is een goed systeem – ligt verankerd, dat nogal wat, ja laat ik maar zeggen vrij veel vrijspraken betrekking hebben op hen die 'het' wel degelijk gedaan hebben.

Te lage bestraffing kan natuurlijk voorkomen, al is het moeilijk daarvoor een maatstaf te vinden. Daar waar het gevolg van het vergrijp de mensen in hoge mate beroert, waar algemene verontwaardiging uitbreekt over een straf die, gelet op wat het strafbaar feit aanricht, als (te) licht overkomt, staat de rechter, die niet enkel op het gevolg mag letten, aan kritiek bloot die hij zich wel mag aantrekken maar waar hij niet voor mag zwichten. Ook een naar het oordeel van de niet-ingewijde te zware bestraffing kan verontwaardiging wekken, maar het is opvallend dat deze zelden de kleine kring van familie en bekenden van de veroordeelde te buiten gaat. Wij zijn als burgers in het algemeen eer geneigd onze medemens harder aan te pakken dan hem, meer dan gebeurde, te sparen.

Er is van bevoegde zijde onlangs gezegd dat de positie van de rechter in Nederland vanouds sterk is. Daar mag aan toegevoegd worden dat hij krachtens de aard van zijn werkzaamheden niet licht populair zal worden en daarnaar ook niet moet streven. En wat de wetgever betreft: laat die toch vooral zorgen dat hij zich niet laat leiden en verleiden tot incidentele wetge-

ving op grond en aan de hand van incidentele gebeurtenissen, die voor even de buitenwereld in rep en roer brengen.

III

Kritiek op rechters. Het mag. Het moet soms. Waar rechters zich als plaatsvervangende wetgevers gedragen moeten zij rekenen op zelfs meer kritiek dan de wetgever te wachten zou staan, eenvoudig omdat zij dan een taak ter hand nemen die hun niet is toevertrouwd. Ook al doen ze dat met de beste bedoelingen en, ik geef het toe, meer dan eens ook met goede resultaten. Dan zie je dat niet rechters de wet toepassen maar dat, soms jaren later, de wetgever de rechtspraak gaat toepassen.

Kritiek op rechters die partijdig zijn is uiteraard op zijn plaats. Daarbij valt, volgens het Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg, onderscheid te maken tussen echte partijdigheid en de situatie waarin zij die hun recht zoeken menen en kunnen menen dat de rechter partijdig is, ook al zou hij dat in het geheel niet zijn. Echte partijdigheid is na corruptie het zwaarste ambtsmisdrijf dat de rechter kan begaan. Toch durf ik daarbij een kanttekening te maken. Ieder mens, en dus ook een rechter, heeft op grond van zijn opvoeding, van zijn leefwijze, van zijn cultuur en zijn 'Sitz im Leben' een verzameling oordelen over wat en wie goed of kwaad is en die oordelen kunnen zonder dat hij het zelf beseft uitgroeien tot vooroordelen. Zo heb ik mij de laatste jaren nogal eens afgevraagd of het niet een vooroordeel geweest kan zijn dat mij ertoe bracht regelmatig de vrijheid van meningsuiting achter te stellen bij de plicht om zich van antisemitische uitlatingen te onthouden. Ook in het geval dat er sprake was van zware kritiek op de actuele politiek van de regering van Israël jegens de Palestijnen. In elk geval moet ieder die rechter is zich telkens afvragen of hij niet geneigd is een vooroordeel te laten gelden en is het, hoe fatsoenlijk hij ook is, niet vanzelfsprekend, dat hij daarvan altijd vrij is.

Kritiek op rechters. Een zeer opmerkelijk arrest van het hof te Straatsburg, heeft niettemin weinig aandacht getrokken of

gekregen. De toedracht van deze Belgische zaak was als volgt:

Twee journalisten van het blad *Humo* vielen in een reeks scherpe artikelen rechters van de Antwerpse rechtbank aan en verweten hen dat zij willens en wetens de voogdij over twee kinderen aan de vader hadden toegewezen die met die kinderen een incestueuze verhouding zou hebben gehad. Voorts voerden zij aan dat deze rechters tot deze voor de vader gunstige en voor de moeder ongunstige beslissing waren gekomen omdat zij, evenals de vader, rechts-extremistische sympathieën hadden. De rechters spanden een civiele procedure tegen de journalisten aan bij de rechtbank te Brussel. Zij kregen daar gelijk evenals in hoger beroep bij het hof dat zich in zijn beslissing in zeer scherpe negatieve bewoordingen over de handelwijze van de journalisten uitliet. Het cassatie-beroep van de journalisten haalde voor hen ook niets uit waarna zij de zaak aan het hof te Straatsburg voorlegden.

Daar kregen de journalisten op de twee punten waar het om ging gelijk: schending van artikel 6 van het Europees Verdrag voor de mensenrechten en, vooral van belang: schending van het in artikel 10 van dat Verdrag neergelegde recht op vrijheid van meningsuiting. Die vrijheid van de journalisten was, aldus het hof, geschonden. En dat terwijl de verwijten die zij aan de rechters gemaakt hadden, ik zou haast zeggen uiteraard, niet bewezen konden worden. Het valt namelijk bijna nooit te bewijzen dat het een bepaalde politieke gezindheid is die tot een oordeel als het onderhavige leidt. Ze hadden echter, zoals het hof vaststelde een 'factual basis' en dat betekent zoveel als: de journalisten hadden de verwijten beslist niet uit hun duim gezogen, het zag er voor die rechters niet echt fris uit.

De beschuldigingen aan het adres van de rechters waren van het zwaarst mogelijke kaliber. En in het begin van het arrest uit Straatsburg lijkt alles voor de journalisten de verkeerde kant op

te gaan. Wel wordt het belang van een vrije pers onderstreept en gesteld dat die vrijheid ook bestaat voor het uiten van onaangename, ja schokkende beschuldigingen ('shock or disturb the State or any section of the community') en gaat het hof nog verder als het vaststelt dat journalistieke vrijheid het hulpmiddel van overdrijving of zelfs provocatie billijkt maar daaraan vooraf ging het vaak gehoorde deuntje, nu plechtig getoonzet:

The courts – the guarantors of justice, whose role is fundamental in a State based on the rule of law must enjoy public confidence. They must accordingly be protected from destructive attacks that are unfounded, especially in view of the fact that judges are subject to a duty of discretion that precludes them from replying to criticism.

Als het hof daarna tot uitdrukking brengt dat het in de eerste plaats een zaak is van de nationale autoriteiten uit te maken of er noodzaak is om de vrijheid van meningsuiting aan banden te leggen, lijkt het pleit beslecht. Ik denk dat er wel degelijk een destructieve aanval op die rechters werd gedaan door de journalisten en dat niet anders te verwachten was dan dat Belgische (evenals eventueel Nederlandse) zouden beslissen dat deze aanval veel te ver ging en het vertrouwen in de rechterlijke macht ondermijnd had.

Als het toch anders is gelopen, als de journalisten toch gelijk hebben gekregen, zijn daar een aantal redenen voor aan te geven. Het betreft hier zeer ernstige beschuldigingen gericht tot de rechters. Op zich genomen is dat eerder een reden om streng te zijn tegenover de critici van de rechters maar als die beschuldigingen hoewel niet strikt bewezen, niet 'unfounded' zijn en een 'factual basis' hebben dan mogen zij – in het belang van de integriteit van de rechtspraak, die ook een groot belang vertegenwoordigt – eerder tot uitdrukking gebracht worden dan wanneer het over kleine(re) zaken gaat. En een andere reden is: het Belgische hof te Brussel had geoordeeld dat, zelfs als was

komen vast te staan dát de rechters rechts-extremistische sympathieën hadden evenals de vader, de journalisten daaruit toch nog niet hadden mogen afleiden 'that the judges and the Advocate-General were biased and to criticize that bias in public'. Dat zelfs in het geval dat de beschuldigingen bewezen konden worden, de journalisten in de opvatting van het hof te Brussel toch veroordeeld hadden moeten worden, ging het hof te Straatsburg kennelijk veel te ver.

Deze beslissing is voor de vraag of openlijke kritiek op rechters, ook wat betreft hun opvattingen in privé, voorzover die op hun ambtsuitoefening invloed kunnen uitoefenen, toelaatbaar is, van groot gewicht. Het supranationale Hof voor de Rechten van de Mens heeft de publieke vrijheid van meningsuiting voor journalisten, ook als die hard aankomt en tegen mensen wordt gericht, die zich niet kunnen of mogen 'verweren', mensen die als rechters het vertrouwen van de samenleving nodig hebben, aanvaard mits de aantijgingen een feitelijke basis hebben, niet 'unfounded' zijn. De feiten waarvan de rechters worden beticht hoeven niet bewezen te worden, wel moeten zij aannemelijk gemaakt worden. En kennelijk hadden de journalisten van *Humo* dat in hun artikelen klaargespeeld.

OVER DRUGS
(EEN GEBED ZONDER EINDE)

In zijn fascinerende studie uit 1994: *Een eeuw van uitersten (1914-1991)* besteedt de historicus Eric Hobsbawn bij zijn bespreking van wat hij enigszins verwarrend als de Culturele Revolutie aanduidt, opvallend weinig aandacht aan drugsgebruik en drugshandel. Wat hij erover zegt is echter des te opmerkelijker; hij stelt eerst vast dat de tolerante samenlevingen tot de jaren negentig niet zo ver gingen dat drugsgebruik gelegaliseerd werd en vervolgt dan: 'Drugs bleven verboden, maar met een wisselende mate van strengheid en een hoge mate van ineffectiviteit. Sinds het eind van de jaren zestig kwam er namelijk razendsnel een enorme markt voor cocaïne op, vooral onder de welvarende Noord-Amerikaanse en wat later ook West-Europese middenklassen. Daardoor, en door de al wat eerder en meer onder het gewone volk opgebloeide markt voor heroïne... werd de misdaad voor het eerst *big business*...'

Nu is 'big business' wel iets waar we de laatste jaren respect voor schijnen te moeten hebben, maar toch weer niet als ze verbonden wordt met misdaad. Dat ze daarmee verbonden werd, is echter het gevolg van de keuze van nationale overheden, die de teelt, het bereiden, de handel en het vervoer alsmede het gebruik van een bepaald soort drugs – niet van alcohol en niet van tabak, wat ook drugs zijn – strafbaar hebben gesteld en wel met steeds hogere straffen, vaak de straffen van moord en doodslag ver te bovengaand. Dat dat lang niet altijd zo geweest is komt niet omdat handel en gebruik van drugs vroeger niet bestonden. Ook niet omdat overheden vroeger toleranter zouden zijn geweest ten opzichte van afwijkend gedrag. Men hoeft maar kennis te nemen van oude wetten inzake homoseksualiteit en zo om beter te weten. Gore Vidal heeft al zo'n dertig jaar geleden geopperd dat die rigide aanpak langs strafrechtelijke weg voortkomt uit de gedachte van de overheid dat ze haar onderdanen moet opvoeden. Dat overheden geen beste opvoeders zijn, we-

ten we allemaal, maar nog beter weten we dat hun dolhuizen niet het goede in de mens naar boven brengen. De psychiater Van Dantzig en de jurist Drion hebben niet zo lang geleden in *NRC Handelsblad* over de 'oorlog tegen drugs' geschreven en daarbij in hun vergelijking betrokken de barre gevolgen van de betrekkelijk korte oorlog van de Verenigde Staten van Amerika tegen de alcohol gevoerd in de jaren twintig. Die oorlog, drooglegging genoemd, werd verloren en vervolgens werd een soort vrede gesloten, waarbij ook de overwinnaar, alcohol, er niet zonder concessies van afkwam. De oorlog tegen de huidige drugs is eveneens een verloren zaak, maar de vrede blijft uit en daarmee de mogelijkheden tot beteugeling en regulering via de wet en ontmoediging via beroep op verstand, gevoel en overtuiging van dat verkeerde gebruik van drugs, waarvan ieder redelijk mens weet dat het evenals misbruik van alcohol en tabakswaaren, afschuwelijke gevolgen heeft voor individuele gebruikers en hinderlijke gevolgen voor de samenleving. Dat indertijd de drooglegging na betrekkelijk korte tijd is vastgelopen mag echter de tegenstander van de huidige oorlog niet tot groot optimisme verleiden. Die oorlog werd in Europa en elders ter wereld niet overgenomen. Het misbruik van alcoholische dranken werd bestreden met andere middelen en, hoewel er ook nu nog veel te veel slachtoffers vallen onder de alcoholisten en hún talrijke slachtoffers, is aan die volksplaag uit de beginperiode van de industrialisatie met redelijk succes het hoofd geboden zonder oorlogsvoering en zonder inschakeling van het strafrecht, behalve natuurlijk in gevallen waarin de drank tot het begaan van misdrijven leidde. Maar als straks die andere drugs zijn gelegaliseerd, wat lang kan duren maar komen zal, zullen degenen die onder invloed van die drugs, of ter verkrijging ervan misdrijven begaan natuurlijk ook strafbaar blijven.

Het verschil met de situatie tijdens de drooglegging is vooral dat zowat heel de wereld zich tot deze nieuwe drooglegging bij verdragen en wetten heeft verbonden. Alles hangt met alles samen en als Nederland protesteert tegen de kernenergieproe-

ven van Frankrijk, krijgt het te horen dat het maar een toontje lager moet zingen zolang het zelf die onschuldige Franse onderdanen op gemakkelijke wijze aan (soft)drugs en daarmee aan de ondergang helpt. Dit soort schijnheiligheid, dit soort vergelijking van onvergelijkbare zaken, schijnt in de internationale politiek tot de goede toon te behoren, waarbij dan ook nog hoort dat wie klein is zich van de grote broer, hoe lummelachtig ook, zich alles moet laten welgevallen, omdat hij sterker is.

Ik ben met Van Dantzig en Drion de vaste overtuiging toegedaan, dat deze impasse alleen maar kan worden doorbroken door deze kwesties onbevangen internationaal ter discussie te stellen. Het is immers ondenkbaar dat waar zoveel belangeloze mensen uit alle landen oprecht menen dat de bestrijding van het drugsgevaar niet langs de weg van oorlog en strafrecht moet worden aangepakt, deze wetenschap bij alle politici geheel zou ontbreken. Daarvoor acht ik dat slag mensen toch nog te hoog. En die discussie zal moeten worden gevoerd niet vanuit de idee: wij voorstanders van legalisering zijn de 'good guys' en de tegenstanders 'the bad guys' maar evenmin vanuit de daaraan tegenovergestelde houding. Echte argumenten heb ik van de tegenstanders van legalisering bijna nooit gehoord of het zouden dan die argumenten moeten zijn die nu juist ook bestaan bij de voorstanders van legalisering: zorg voor het welzijn van vooral jonge mensen, die hun leven aan het verknoeien zijn en die anderen daarbij, voorzichtig gezegd, lastig vallen.

Niemand is in Nederland ooit op het idee gekomen het gebruik van alcoholische dranken te gedogen maar het bereiden en verhandelen ervan strafbaar te stellen. Het is op den duur onvermijdelijk de handel in en bereiding van die zaken die door anderen zeer gewenst worden en welker gebruik men in ieder geval niet of slechts symbolisch strafbaar stelt, ook buiten het strafrechtelijk bereik te laten vallen.

Wie de parlementaire enquête inzake opsporingsmethoden en wat daarop is gevolgd beter heeft bijgehouden dan ik, weet ook (nog) beter dan ik dat het bij die schrikbarende zaken die

wij nu te weten komen over methodes van opsporing en aanverwante zaken, bijna bij uitsluiting gaat over de opsporing van hard- maar ook van softdrugs. En dat terwijl er ook zoveel andere grote, wellicht beter georganiseerde criminaliteit bestaat, die daardoor met rust gelaten wordt: fraude in internationaal verband, grootscheepse corruptie, fiscale misdrijven. En dat terwijl daardoor de criminaliteit waarvan gewone mensen het meest last hebben en die wij mismoedig (of is het bittere humor?) kleine criminaliteit zijn gaan noemen, zich tot een plaag kan ontwikkelen: straatgeweld, tasjesroof, inbraken enzovoort.

Er zijn, zo heb ik ooit geschreven, minstens zeven redenen waarom legalisering geboden is. Ik verzamel moed en herhaal ze nog maar eens:

1 Omdat iedereen die voor het recht volwassen is zelf mag uitmaken hoe hij wil leven als hij daarbij een ander maar niet tegen diens zin schade toebrengt. Dat echt liberale idee blijft uitgangspunt van mijn denken. Alle redenen van efficiency et cetera gelden niet zonder dit hoofdmotief. Moord blijft verkeerd ook al zou het effect van het straffeloos maken ervan zijn dat de wereld eindelijk niet meer overbevolkt was;

2 omdat er geen beter middel is om de georganiseerde drugsriminaliteit te bestrijden dan door haar de middelen te ontnemen die georganiseerde misdaad zo onnoemelijk winstgevend maken: geen groep zal zich zo verzetten tegen legalisering als de handelaren;

3 omdat alleen via legalisering op de kwaliteit, de wijze en mate van verschaffing en de prijs beslissende invloed kan worden uitgeoefend;

4 omdat het aantal moorden uit afrekening daardoor drastisch zal afnemen;

5 omdat dit het cellentekort voor de eerste honderd jaar zal wegnemen;

6 omdat de grote corruptie die alle gelederen van de

maatschappij bedreigt en steeds meer terreinen beslaat dan veel minder voedingsbodem zal vinden;

7 omdat dan ook in de steden de gewone mensen 's avonds weer op straat zullen durven komen, al zal dat zelfs dan niet altijd goed aflopen. Anders gezegd: omdat daardoor een boel van die criminaliteit die klein heet, maar die de alledaagse vrijheid van velen op het spel zet, zal verdwijnen.

KOMMA OF PUNT, THAT IS THE QUESTION

Of het aan de computer heeft gelegen valt niet met zekerheid op te maken uit het dikke pak papier (146 pagina's) dat hartje zomer vanuit de Kazernestraat te Den Haag, zetel van de Hoge Raad, aan mij werd toegezonden, maar waarschijnlijk is het wel. Toch gaat het niet over 'the talk of he town' in juridisch Nederland: computercriminaliteit, want dat veronderstelt dat de dader met behulp van zijn computer iets doet dat niet door de beugel van het strafrecht kan. Inbreken bijvoorbeeld in het bestand van een ander. Ik schrijf dit met enige trots neer alsof ik weet wat dat te betekenen heeft, maar eerlijk gezegd weet ik dat amper of niet. Het is ermee als met de verschillende soorten van sport: wie de regels kent weet ook hoe het spel verloopt en hoe je tegen de regels kunt zondigen, maar voor de anderen blijft het een gesloten boek. Zo tast ik volslagen in het duister als een verslaggever van een honkbalwedstrijd weer eens zegt, dat A een honk 'gestolen' heeft, wat schijnt te mogen, of dat B een opofferingsslag ten beste geeft. Maar ik sta er helemaal niet van te kijken als een andere verslaggever na één geslaagde slag in de tenniswedstrijd luidkeels, meestal in het Engels, roept: 15-0, een monsterscore bij iedere andere sport, peanuts bij tennis; of hij kondigt aan dat het voor de zesde keer 'deuce' is geworden en daar schrik ik evenmin van, hoewel het toch een flinke vloek is.

Maar toch was hier iets heel anders aan de hand. Meneer X, enige aandeelhouder van een besloten vennootschap, verzocht de fiscus om teruggave van f 38.651, 16 aan over het eerste kwartaal van 1991 te veel betaalde omzetbelasting, op het eerste gezicht een niet onaardig bedrag. Maar de belastingdienst vond het maar niets en gaf de verzoeker, overeenkomstig een daartoe getroffen beschikking, het honderdvoudige daarvan terug. Het was een kwestie van komma en punt: de punt achter 8 werd een cijfer naar voren geplaatst, de komma verdween en in de plaats daarvan kwam een tweede punt, die ook een cijfer naar voren ging. Zo kwam er een beschikking totstand die inhield, dat te-

ruggegeven zou worden f 3.865.116 en werd dat bedrag conform de beschikking aan X overgemaakt. X zette van dat bedrag f 3.830. 000 op een depositorekening en een halfjaar na ontvangst van het bedrag maakte hij het over naar een bank in Zwitserland. Hoe kan zo'n grootscheepse fout totstandkomen en vooral hoe is het mogelijk dat zo'n fout bij controle niet aan het licht komt voordat het bedrag is uitbetaald? Wat die nietcontrole betreft denk ik dat die haar oorzaak vindt in een bijna onbeperkt geloof in de alwijsheid van de computer, maar voor de fout zelf zou ik denken, al lijkt het op het eerste gezicht dwaas, dat die veel te maken heeft met het feit dat de belastingdienst niet werkt met bedragen beneden f 1,- zodat die zestien cent voor haar computer eigenlijk niet konden.

Er kwam een strafzaak van. Aan X werd verweten dat hij het teveel ontvangene had verduisterd. Verduistering is er als iemand iets, meestal geld, dat hij rechtmatig onder zich heeft, zich wederrechtelijk toeëigent. Het klassieke voorbeeld is de boekhouder die zonder geldige reden of toestemming gelden van de zaak naar eigen rekening overschrijft. De rechtbank, het gerechtshof en de advocaat-generaal bij de Hoge Raad, ze vonden allemaal dat hier sprake was van verduistering. Wie in financiële zaken Zwitserland zegt, denkt al direct aan iets wat met fraude te maken heeft. De verdachte zal binnenkort zijn tachtigste verjaardag vieren. Op die leeftijd staan er niet zo heel veel misdrijven voor een mens open: inbraak, mishandeling hij zal er eer zelf onder lijden dan ze begaan. Wat daarvan zij, het hof veroordeelde de verdachte tot negen maanden gevangenisstraf, maar voorwaardelijk en de voorwaarde was: betaling van f 3.826.464,84 (rechters letten wel op centen) aan de belastingdienst met 6% rente binnen een maand na ingang van de proeftijd. Dat zou een snelle en eenvoudige oplossing zijn van het probleem. Want nu de belastingdienst de tijd voor het indienen van een naheffing voorbij had laten gaan, zou er anders niet veel meer op gezeten hebben dan een civiele vordering van de belastingdienst of de Staat der Nederlanden wegens onverschuldigd-

de betaling. En hoe gek het ook klinkt, nu zonneklaar lijkt dat die vordering voor toewijzing gereed ligt, risico's met name van tijd en kosten blijven er dan altijd.

De Hoge Raad was eigenwijs. Tegen alles en iedereen in kwam hij tot vernietiging van het arrest van het hof met verwijzing, omdat de wederrechtelijke toeëigening niet uit de door het Hof gebruikte bewijsmiddelen kon worden afgeleid. Om dit een beetje te begrijpen, moet men beseffen dat de wijze waarop het monsterbedrag op een rekening van X terecht was gekomen, niets onbehoorlijks van zijn kant inhield. In zoverre ligt de zaak anders dan die van de boekhouder die verduistert. Na de overmaking van het bedrag moest X daarom, wilde hij schuldig zijn aan verduistering, iets doen dat wederrechtelijke toeëigening inhield. Ik denk dat al die rechterlijke autoriteiten die verduistering bewezen achtten, het tweemaal overmaken van het bedrag, de laatste keer naar een bank in Zwitserland, hebben beschouwd als een beschikken over het bedrag 'als heer en meester'. En daar was De Hoge Raad het niet mee eens:

Om in een geval als het onderhavige tot een bewezenverklaring te komen dat de verdachte zich het geld opzettelijk wederrechtelijk heeft toegeëigend in de tenlastegelegde periode, zal moeten vaststaan dat de verdachte zichzelf of de belastingplichtige voor wie hij optreedt in de onmogelijkheid heeft gebracht het door de Belastingdienst overgemaakte en voor naheffing of terugvordering in aanmerking komende bedrag terug te geven of het eventueel (doen) terugkeren van dit bedrag naar de Belastingdienst aanmerkelijk heeft bemoeilijkt.

Het overmaken van het ontvangen bedrag eerst op een depositorekening, vervolgens naar een bank in Zwitserland, leverde die onmogelijkheid of 'bemoeilijking' volgens de Hoge Raad niet zonder meer op.

Als deze uitspraak in het algemeen zou gelden dan zal de

boekhouder die geld van de zaak naar zijn eigen rekening overmaakt, zich evenmin aan verduistering schuldig maken als hij er maar voor zorgt dat het overgemaakte bedrag of een daarmee overeenkomend saldo op zijn rekening aanwezig is. Het enkele overmaken zou dan nog niet zijn: over het geld als heer en meester beschikken. Ik denk dat we er goed op moeten letten dat de Hoge Raad die generalisatie heeft uitgesloten door te gewagen van: een geval als het onderhavige. Het geval derhalve van de computer of van komma's en punten.

DOODGAAN (I)

I

Van Nederland, laat staan van Nederlanders (Dutchmen) moest hij beslist niet veel hebben. Willems en Almayer zijn Nederlanders en zij spelen in zijn eerste en tweede roman (*Almayer's Folly* en *An Outcast of the Islands*) een hoofdrol en bij Joseph Conrad belooft dat op voorhand weinig goeds. Zijn daarop volgende kleine roman of lange novelle: *The Nigger of the Narcissus* (1897) is tot op de dag van vandaag voor literatoren, maar ook voor psychologen en zulk soort volk een nooit opdrogende bron van discussies en controverses onder meer over het al dan niet racistisch element in het verhaal. Dat gaat over een man die als matroos gemonsterd heeft op de *Narcissus*, een zeilschip, dat van de Indische Archipel afvaart naar de thuishaven in Engeland. Die man heet Jim(my) of James Wait en zijn naam verleidt Conrad tot een niet al te diepzinnig woordgrapje. Want bij het appel voor de afreis ontbreekt hij aanvankelijk en als hij op het laatste moment toch nog aan komt zetten en daarbij luidkeels 'Wait' roept, denkt eerste stuurman Mr Baker dat hij van een ondergeschikte het bevel krijgt om te wachten en dat wekt in zo'n hiërarchisch gestructureerde wereld vanzelfsprekend zijn verontwaardiging op, die – zoals dat vaak gaat – maar moeilijk slijt als het misverstand hem duidelijk is geworden.

II

Wait is the nigger of the *Narcissus* en als de bemanning later voor de kajuit waarin hij te bed ligt, naar zijn zin te veel lawaai maakt, komt hij naar buiten om daartegen te protesteren met de mededeling dat hij een 'dying man' is voor wie het niet lang meer zal duren en die omdat hij 's nachts niet kan slapen, probeert dat overdag te doen. Conrad laat zijn lezers en de bemanning voortdurend in onzekerheid of Wait als hij verkondigt dat hij bezig is met doodgaan echt reeds ten dode is opgeschreven

dan wel simpel simuleert om niet te hoeven werken. Dit bericht van Wait over zijn doodgaan gaat op den duur het verhaal en de bemanning van het schip overheersen, behalve misschien ten tijde van de geweldige storm die schip en bemanning moeten doorstaan, zij het dat daarna het raadsel met versterkte kracht terugkeert.

Dat geldt echter amper voor Singleton, de oudste man aan boord. Zwijgzaam zit hij, als we hem voor het eerst tegenkomen geheel verdiept in een boek waarvan Conrad ons schrijver en titel niet onthoudt: *Pelham* van Eduard Bulwer Lytton (1803–1873), een in de negentiende eeuw zeer geliefd en veel gelezen auteur die echter, ook naar Conrads mening, geen deel uitmaakte van de selecte kring van ‘Men of Letters’, te vergelijken zo’n beetje met bij ons Jan de Hartog en Willy Corsari. Conrad doet vervolgens iets wat ik hem vroeger of later nooit heb zien doen in zijn romans: hij geeft een (vernietigend) oordeel over boek en schrijver als hij zich afvraagt hoe het toch komt dat de eenvoudigen van geest als Singleton, voor wie zijn maker onmiskenbaar veel sympathie heeft, zo verslingerd kunnen raken aan de opgepoetste en opvallend onoprechte uitspraken van een schrijver als Lytton.

III

Singleton stapt, als hij het doodsbericht verneemt, op Jimmy Wait af en vraagt hem op de man af: ben je aan het doodgaan? Van zo’n directe vraag schrikt iedereen, ook Wait zelf maar hij herneemt zich spoedig en zegt: ‘Wat? Kun je dat dan niet aan me zien?’ En het weerwoord van Singleton is: ‘Wel, ga dan rustig door met doodgaan.’ Hij zei dat volgens Conrad met eerbiedwaardige mildheid en dat is natuurlijk een barre vorm van ironie. Singleton heeft het over ‘that job’ en bedoelt daarmee het proces van het doodgaan om te besluiten met de onheilspellende woorden: ‘We can’t help you.’

Hulp bieden bij het doodgaan: in zekere zin kan ook nu nog niemand het maar in andere zin is het aan de orde van de dag.

Noteer dat Singleton, oud en wijs, niet zegt: Als je wilt kunnen we je daarbij een handje helpen, want met helpen bedoelt hij Wait van het euvel dat hem bedreigt afhelpen. Singleton ziet het doodgaan niet alleen als onvermijdelijk maar als een existentieel gegeven dat tot niet-existentie voert en waar we allemaal, moederziel alleen, doorheen moeten.

IV

Toen een van de jonge Scandinaviërs aan boord schaapachtig aan Singleton vroeg of hij dacht dat Wait zou doodgaan, keek deze even op en zei: 'Natuurlijk gaat-ie dood.' Dat leek voor de bemanning, toen zij ervan hoorde het beslissende moment: de oude Singleton zegt dat Wait dood gaat en die kan zoiets weten. Dat was voor iedereen een hele opluchting: nu konden zij terecht medelijden hebben met Jimmy. Maar dat was buiten de waard gerekend, de waard die in dit geval Donkin heet.

Het valt moeilijk te ontkennen, dat Conrad weinig sympathie verspeelt aan James Wait. Als hij het over diens gezicht heeft, gewaagt hij van 'the tragic, the mysterious, the repulsive mask of a nigger's soul'. Mensen die van Conrad geen kwaad willen weten, loven hem omdat hij in deze beschrijving erkent dat een 'nigger' een ziel heeft maar vergeten dat hij juist tevoren daaraan het begrip 'weezinwekkend' heeft verbonden.

Maar Donkin, gedrost van een ander schip, waarop hij te hard moest werken, is van begin tot einde Conrads 'bête noire', nummer een. Het is maar heel zelden dat Conrad in zijn romans en verhalen expliciet een moreel oordeel geeft over een van zijn figuren, ook al omdat meestal goed en kwaad in een persoon dooreenlopen. Bij Donkin doet hij dat echter onverbloemd:

Hij is de man die het laatst naar buiten komt en het eerst weer weg is, als het alle hens aan dek is. De man die de meeste dingen niet kan doen en de rest niet wil doen. De lieveling van filantropen en egoïstische landrotten. Het o,

zo sympathieke en verdienstelijke wezen dat alles af weet van zijn rechten maar niets van moed of volharding, van trouw zonder woorden, van onuitgesproken loyaliteit die de bemanning van een schip samenbindt. De onafhankelijke vrucht van de verachtelijke vrijheid van achterbuurten vol minachting en haat jegens de strenge dienstbaarheid die de zee eist.

v

Donkin die, zoals hij bij herhaling zegt, niets te doen wil hebben met die smerige vreemdelingen ('dirty furriners') geeft Nilsen, die ook hem het nieuws brengt: Singleton zegt dat hij doodgaat, ten antwoord:

And so will you – you fat-headed Dutchman. Wish you Dutchmen were al dead – 'stead comin' takin' our money inter your starvin' country.

Omdat het ieders lot is eenmaal dit ondermaanse te verlaten, maar sommigen daar meer acuut mee bezig zijn dan de meesten, kon deze verwarrende discussie wortel schieten. Iedere dag vanaf onze geboorte komt de dood een stukje dichterbij. Er is daarom geen hoop dan voor wie dit leven slechts een overgangperiode is. Over wie de dichter in een positieve stemming zei dat zij zijn:

Luisterend, zwijgend, en in
Vroomheid bereid: voorwaar,
Dit is geen einde nog, maar
Een voorgoed begonnen begin.

Vreemd toch dat deze 'true believers' van alle gezindten door alle tijden heen zich zo weinig in positieve zin hebben onderscheiden van de reddelozen, over wie dezelfde dichter eens gezegd heeft:

En de wind en de lichten der schepen
Zeggen dat al wat voorbijgaat
Op een reis is zonder thuisreis
Naar een einde waar niemand ons bijstaat...

Maar om op mijn thema terug te komen: ook hier weer geeft Conrad – zij het bij monde van de verachtelijke Donkin, af op Nederlanders. Daarom het volgende:

VI

In 1941 verscheen bij de Arbeiderspers te Amsterdam een Nederlandse vertaling van *The Nigger of the Narcissus* van W.J.A. Roldanus jr. opgenomen in een bundel, *Verhalen van de zee*. Ik heb voor mij liggen een uitgave van 1962 (MCMLXII) die als titel heeft: *De neger van de Narcissus*. Dat is geen correcte vertaling maar in 1962 was het gebruik van de term ‘nikker’ volslagen incorrect en kon men, anders dan nu, blijkbaar nog wel van ‘negers’ spreken. Ik geef nu de vertaling door Roldanus jr. van het hiervoor geciteerde fragment:

Dat zal jij ook – lelijke dikkop. Ik wou dat jullie Scandinaviërs allemaal dood waren – in plaats van ons geld te komen halen om in jullie stervend land te brengen.

‘*Starving country*’ kun je, dunkt mij, niet vertalen als ‘*stervend land*’, maar het gaat er mij vanzelfsprekend om dat door een weglating en een wijziging de hatelijkheden jegens Nederlanders in de vertaling niet meer voorkomen. Dat is intellectuele fraude voortkomend uit nationalisme. Nationalisme kan tot alles leiden maar slechts zelden tot iets goeds. Er valt nog wel wat meer te zeggen over deze kwestie maar dan kom ik terecht in detailkwesties. Kort daarom: het lijkt bij nauwgezette lezing waarschijnlijk dat het Nilsen, die bij Roldanus is omgedoopt tot Neilssen, is geweest die met het bericht over de spoedige dood van Wait, als voorspeld door Singleton, ook bij Donkin terecht-

kwam. En Donkin was een Scandinaviër. Maar of nu Conrad in de war is geraakt of dat hij Donkin als die iets kwaads over mensen wil zeggen, laat praten over 'Dutchmen' al zijn ze dat niet, de vertaling is toch kennelijk frauduleus. Even tevoren heeft iemand een Fin verzocht uit de weg te gaan en hem aangesproken als 'Dutchy': "get out of my road, Dutchy" said the victim of Yankee brutality,' wordt vertaald als: "Ga een beetje uit de weg" zei het slachtoffer van Yankee-ruwheid.'

VII

Hoewel ik mij ervan bewust ben schijnbaar van het rechte pad af te dwalen, las ik hier toch de geschiedenis in van een andere opzettelijk onjuiste vertaling die niet als oorzaak heeft een ver opgevoerd nationalisme maar een soort bijna even verderfelijke preutsheid. Bovendien is ook hier het hoofdthema: doodgaan of niet. De belangrijkste vragen die ik ken zijn: wat is waarheid en waartoe zijn wij op aarde. Op de vraag van Pilatus is het definitieve antwoord altijd uitgebleven (en advocaten in strafzaken hebben daar een soms aardig winstgevend bestaan aan te danken), de tweede vraag kent vele antwoorden, waarvan die welke mij, toen ik heel jong was, werd voorgehouden luidde: om God te dienen en daardoor in de hemel te komen. Er zijn andere antwoorden gegeven en ook hier geldt dat, juist omdat we niet weten wat waarheid is, het volmaakte antwoord ons verborgen blijft. Maar nu de vraag waarover ik het meer specifiek wilde hebben en die toch wel als goede derde kan worden beschouwd. Zij is gesteld door Bernardin de Saint-Pierre en luidt als volgt:

Waarom zou een meisje besluiten liever uit het leven te gaan dan uit de kleren?

Deze puntige vraag stelt hij in een voorwoord bij zijn eigen reeds door mij genoemde boek *Paul et Virginie*. In een tweede voorwoord verzekert hij ons, dat wat hij verhaalt echt gebeurd is. Voor wie geen tijd heeft om achttiende-eeuwse Franse boe-

ken te lezen geef ik uiterst verkort de toedracht van dit toch wel weemakende boek. Virginie, uit Europa waar zij bij een slechte tante was ondergebracht vertrekkend naar haar eigenlijke woonstede, het Ile de France, thans bekend als Mauritius, raakt vlak bij de kust in een storm verzeild, die het schip ontreddert. Dichtbij, aan de kust, wacht haar geliefde Paul maar hij moet aanzien dat zij in de storm omkomt en verdrinkt omdat zij om zich te redden naakt te water had moeten gaan wat zij weigert. Van dat alles was het gevolg: 'la mort de cette sublime victime de la pudeur' en uiteindelijk ook van haar geliefde Paul, maar dat is een ander verhaal. Bernardin de Saint-Pierre zegt in zijn voorwoord wel dat hij op de door hem zelf gestelde vraag het antwoord geeft maar in feite doet hij dat niet en begint te zeuren over de mens die toch eigenlijk een kind is. En als je een kind een roos geeft gaat het die ontleden tot er op het laatst geen roos meer is. Wat dat met de vraag te maken heeft is mij duister gebleven. En de vraag blijft dus. Ik denk dat bijna iedereen in deze tijd zal zeggen: omdat ze een volstrekt verkeerde afweging heeft gemaakt tussen zelfbehoud en pruderie. Het is zelfs de vraag of Virginie door te kiezen zoals zij deed niet zelfmoord heeft gepleegd. En bij iedereen rijst natuurlijk ook de vraag waarom zij niet geprobeerd heeft met behulp van die ene matroos die haar smeekte haar kleren uit te doen, gekleed de kust te bereiken. Zoveel hoeft dat niet te schelen als tenminste alles wat uitgetrokken kan worden zonder de schaamte te schenden ook uitgetrokken wordt. Maar nu datgene wat mij als valse vertaling in dit verband bezig houdt. Het betreft de volgende passage:

Tous les matelots s'étaient jetés à la mer. Il n'en restait plus qu'un sur le pont, *qui était tout nu* et nerveux comme Hercule. Il s'approcha de Virginie avec respect; nous le vîmes se jeter à genoux, et s'efforcer même de lui ôter ses habits; mais elle, le repoussant avec dignité, detourna de lui sa vue.

(Alle matrozen hadden zich al in zee geworpen. Er bleef er maar een op de brug. *Die was spiernaakt* en gespierd als Hercules. Hij naderde Virginie met respect: wij zagen dat hij zich op zijn knieën wierp en probeerde haar de kleren uit te trekken. Maar zij duwde hem waardig van zich af en keerde haar blik van hem af.)

Even later verdronk zij. De matroos wist zich te redden en zei later braaf dat hij liever zelf had willen verdrinken om haar te redden maar dat dat niet gelukt was. Mijn vertaling is misschien wat te letterlijk maar wat te zeggen van deze:

Alle matrozen waren over boord gesprongen. Slechts een, *half naakt* en van een herculische lichaamsbouw, bevond zich nog op het dek. Vol eerbied naderde hij Virginie; wij zagen hoe hij zich voor haar op de knieën wierp en zelfs de hand uitstreekte om haar van haar kleederen te helpen ontdoen. Doch met een gebaar vol waardigheid weigerde zij zijn diensten en wendde de blik van hem af.

Dit is de vertaling van Conrad Busken Huet, te vinden in het negentiende deel van zijn *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, pagina 229. Waarom heeft hij 'tout nu' vertaald als 'half naakt', hij die zo bij uitstek de Franse taal beheerste? Ik kan er geen andere verklaring voor vinden dan dat hier de preutsheid van het verhaal nog eens wordt versterkt. Maar als het juist is dat Bernardin de Saint-Pierre op de hem eigen melige manier een 'dans ses principaux evenements' waar gebeurd verhaal vertelt, heb ik een andere theorie over het gebeurde. Virginie was een jong en mooi meisje. Ze moest wel zien dat die spiernaakte matroos, sober gezegd, opgewonden werd. Dat hij probeerde haar de kleren uit te trekken (de vertaling van Busken Huet is ook op dit punt aanvechtbaar) kan ze wel eens anders begrepen hebben dan die toeschouwers in de verte. En wat de brave matroos later vertelde zal wel nooit op het waarheidsgehalte geëvalueerd kunnen worden.

Anders gezegd: alleen de frauduleuze vertaling van Busken Huet, die van spiernaakt half naakt maakte, zou mijn vermoeden omtrent de echte reden waarom Virginie haar kleren niet wou verlaten, kunnen ontzenuwen. Honni soit qui mal y pense. Maar toch doe ik het. En ik voeg eraan toe dat die vrome Bernardin de Saint-Pierre die in zijn eerste voorwoord een in haar geëxalteerdheid volstrekt ongeloofwaardige ellenlange lofzang op dé vrouw houdt, zelf, als eerder gezegd, in dat opzicht ook lang niet zo brandschoon was als hij wil doen voorkomen. Maar hij was een fervent aanhanger van de leer en de persoon van Jean Jacques Rousseau, die soms ook mooie dingen zei en schreef maar minder fraaie dingen deed. Heine, ooit bewonderaar van de Franse revolutie en Napoleon, 'bekeert' zich op zijn oude dag en als hij een slachtoffer van die revolutie, Marie Antoinette, herdenkt gaat hij, bijtend en geestig als volgt te keer:

Sie muss jetzt spuken ohne Frisur
Und ohne Kopf, in Kreise
Von unfrisierten Edelfraun,
Die kopflos gleicherweise.

Das sind die Folgen der Revolution
Und ihrer fatalen Doktrinen;
An allem ist Schuld Jean Jacques Rousseau,
Voltaire und die Guillotine.

VIII

'Revenons à nos moutons,' om wat in die Franse sfeer van straks te blijven. Die schapen dat zijn dan James Wait, Donkin, old Singleton en de anderen die op de Narcissus naar hun moederland terugvaren. Wij, de bemanning van het schip minus James Wait, Donkin en oude Singleton, begrepen door de interventie van Donkin dat het antwoord van Singleton geen enkele betekenis had en wij begonnen hem te haten omdat hij ons zo voor de gek had gehouden.

Als Wait ten slotte toch tijdens een windstilte ter hoogte van het eiland Flores sterft komt dat op de rest van de bemanning over als een huiveringwekkende verrassing. Dat wijst erop dat zij bij de keuze tussen het directe proces van doodgaan en het doodgaan als, geleidelijke, weg van alle vlees, toch meer voelden voor de laatste oplossing. Conrad maakt het ons nog eens extra moeilijk als hij ons voorhoudt dat alleen Singleton niet verrast was. Hij werd van het droeve gebeuren zelfs opgewekt en, anders dan zijn gewoonte was, spraakzaam en hij ging omstandig uitleggen dat, wanneer iemand op zee ziek wordt in het zicht van een eiland (Flores in dit geval) dat voor hem fataler is dan in het zicht van een continent, 'But he couldn't explain why.'

De begrafenis van James Wait in zee - 'the solemn surrender to the insatiable sea' - (liefde voor wat aangedikte alliteraties moest Conrad toen nog afferen) gaf ook allerlei problemen en mislukte bijna omdat Wait zich aan het schip scheen vast te klampen en niet op de gewone wijze van het schip in zee geschoven kon worden. Zijn enige echte vriend, de jonge Belfast, schoot daarbij op een wonderlijke manier te hulp. Toe, Jimmy ga nou, toon je een man, riep hij en toucheerde zijn hoofd waarna het dode lichaam als met weezin het schip verliet en in de golven een eerlijk zeemansgraf vond. Later zou Belfast bijna hysterisch ontkennen dat hij het was geweest die zijn vriend het laatste zetje naar de eeuwige rust had bezorgd: hij ging, zo snikte de jongen, als een lam het zeeruim in.

IX

Het recht kent geen enkele waarde toe aan het verschijnsel van het doodgaan; niet aan het geleidelijke proces, omdat dat voor het recht het leven is, niet aan het acute omdat het pas wakker wordt als het doodgaan is overgegaan in het dood zijn. Ook dood zijn wordt erg nuchter gezien door de jurist. Het heeft een paar rechtsgevolgen. De dode is geen persoon meer in de zin van het recht: hij of zij houdt op drager van rechten en plichten te zijn. Omdat liefde, haat, droefheid, blijdschap, die met hun

vieren het leven nog enige betekenis kunnen geven, geen rechtsbegrippen zijn en buiten de categorie rechten en plichten vallen, kan het recht ook met de dood verder niet veel aanvangen. De rechten en plichten van de gestorvene gaan meestal niet teniet: zij vererven op zijn erfgenamen, die er straks ook weer door hun dood en niet door hun doodgaan van worden verlost. En ja, de moordenaar of kruimeldief die sterft voordat zijn rechtszaak onherroepelijk is afgedaan kan in zijn vuistje lachen: de strafvervolging vervalt door zijn dood en hoewel de zonden der vaders naar het Bijbels woord op de kinderen overgaan, de straffen daarvoor doen dat niet. Al met al is het een schrale boel met het recht. Het kent maar drie fasen en in twee daarvan kun je niets uitrichten: verwekt en geboren worden, leven en dood zijn. Toch denk ik, dat het niet-zijn van vóór de verwekking een absoluter niets is dan dat van ná het doodgaan. Je bent in de wereld geweest: je hebt er iets gedaan, wellicht niet veel goeds, bijna zeker niets belangrijks, maar op andere wijze dan de dichter bedoelde is het toch zo dat wie een herinnering achterlaat, anders dan wie nog niet bestaat kan zeggen: 'non omnis moriar'; ik zal niet helemaal doodgaan.

x

Juristen worden natuurlijk door hun omgang met het recht gevormd en ook nogal eens misvormd. Dat brengt, als reeds gezegd, mee dat ze in hun beroep een grote afstandelijkheid aan de dag plegen te leggen jegens emoties. En dat terwijl dat beroep vol zit van emoties. Maar die worden meestal in versterkte mate ondervonden door hun cliënten of dat nu de verdachte van een misdaad, het slachtoffer van een vergrijp dan wel de eiser of gedaagde in een civiele procedure zijn. Maar het bijzondere van het juristenberoep is dat het door mensen wordt uitgeoefend en soms straalt daar iets van door. Soms bovendien zijn zij die voor jurist hebben 'doorgestudeerd' later helemaal van de rechte weg afgedwaald en herkennen zij het recht alleen nog maar vanuit de verte, meestal als een gevaar. Het is ook opmerkelijk hoeveel

juristen en in het bijzonder rechters als de pensioengerechtigde leeftijd hen overvalt, zonder moeite, ja fluitend zou ik haast zeggen, het vak voor altijd de boze rug toekeren en zich uitsluitend met muziek, theologie, sterrenkunde of een ander ver van het recht gelegen amusement gaan bezighouden. Ik heb het uitdrukkelijk over amusement want dat zie ik niet als een schandelijke zaak en ik geloof dat het T.S. Eliot was die ons leerde dat kunst een vorm is, zij het op hoog niveau, van het bieden en ontvangen van vermaak. Het recht daarentegen biedt weinig vreugde aan haar beoefenaren, buiten voor sommige advocaten een bijzonder hoog uurloon en voor rechters een klein gevoel van macht dat zij altijd met klem zullen ontkennen als het hun tegengeworpen wordt. Alsof de derde macht in zekere mate geen macht zou zijn.

XI

Hebben juristen in de uitoefening van hun beroep, hun ambt of hun bedrijf weinig op met zulke dingen als doodgaan, buiten die omheining krijgen zij er wel mee te maken en er zijn zelfs juristen, die zo ver van het vak zijn afgedwaald dat ze helemaal opgenomen zijn of raken in de sfeer van het doodgaan, waar ze als jurist niets mee te maken zouden krijgen. Vooral de jurist die dichter wordt heeft daar last van. Want dichters staan levenslang het dichtst bij de dood. En in sommige gevallen is het dan ook mogelijk dat het geleidelijk doodgaan als de gewone vorm van leven, zich omzet in, als het ware opgenomen wordt in het acute doodgaan. Zij gaan, om zo te zeggen, levenslang dood. Een tragisch voorbeeld daarvan is Heinrich Heine die jaren lang langzaam stervend in zijn beroemd geworden 'Matratzengruft' is blijven dichten. Tragisch omdat hij zo lang en zo trefzeker het Helleense levensgevoel, het hedonisme, pluk de dag, had afgezet en verdedigd tegenover de leer van de man uit Nazareth, die leerde dat alle lijden zinvol is en het bestaan doordrenkt: 'Ja, al achttien eeuwen lang duurt de haat tussen Athene en Jeruzalem.' Heine klaagt er in zijn nawoord bij *Romanzero*

van 1851 over, dat hij zo langzaam sterft dat het voor hemzelf en voor zijn vrienden 'langweilig' wordt en verdedigt lang voor Hitler en trawanten verbranding van boeken met als niet-Hitleriaans argument, dat het beter is dat verzen verbrand worden dan hun maker. Maar ook in deze passage zal men spot en ernst moeilijk uit elkaar kunnen halen. Hij keert zich af van Hegel en diens aanhang, en vergelijkt zich daarbij met de verloren zoon uit de Bijbel, die daar voor zijn terugkeer naar het vaderhuis varkens moet hoeden. Hij heeft zich een enkele keer ernstig met het recht beziggehouden. Zo verdiept hij zich in de zin van de straf en opvallend is hoe scherp hij de zogeheten algemene preventie als zin van de straf verwerpt. Die preventie gaat er van uit dat zeer strenge straffen voor betrekkelijk kleine vergrijpen een afschrikwekkend voorbeeld moeten zijn voor wie anders ook dergelijke vergrijpen wel zou willen begaan. Zij rechtvaardigt daarom straffen, waarvan zij erkent dat zij de schuld van het individu, meestal ver, te boven gaan. In juli 1843 besprak en beoordeelde Heine in een nawoord bij zijn politieke beschouwingen, gebundeld onder de titel *Lutetia*, vier bekende strafrechtstheorieën. De eerste is die van Hegel, die verkondigt dat de misdadiger, omdat hij in vrijheid zijn misdrijf begaat, récht heeft op de daarmee corresponderende straf. Heine is dan nog een aanhanger van Hegels wereldbeschouwing en oefent geen kritiek op deze leer uit. Ik wel want minstens is daarbij een belangrijk probleem dat iemand altijd van zijn recht afstand kan doen en waarom dan niet van dit recht? Maar het gaat mij om de reeds genoemde tweede strafrechtstheorie, die van de 'Abschreckung', die aldus Heine, religieus noch filosofisch is:

... maar alleen maar absurd. Hier wordt een mens die een misdrijf heeft begaan, pijn aangedaan, opdat een ander mens daardoor afgeschrikt zal worden om ook een dergelijk misdrijf te begaan. Het is het ergste onrecht, dat iemand te doorstaan kan krijgen ter wille van het heil van een ander...

Deze theorie doet Heine denken aan de 'souffre-douleurs', die samen met de kleine prins worden opgevoed en die afgeranseld worden als hun verheven kameraad een fout heeft begaan. Ter wille van de volledigheid: de derde theorie van de zin van het straffen komt voort uit het verlangen tot morele verbetering van de misdadiger. De vierde theorie die Heine vermeldt is, volgens hem, geen echte straftheorie: in haar meest extreme vorm werd zij verkondigd door de Brit Robert Owen (1771-1858) die de staat het recht om te straffen ontzegde, zolang de oorzaken van de misdaad, het sociale onrecht, niet uit de weg waren geruimd. Deze leer is in het Europa van de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw in gematigde vorm de heersende geweest, maar lijkt nu te worden gaan vervangen door het bijbelse en barbaarse oog om oog, tand om tand.

XII

Heine beroemt er zich, al dan niet ironisch, meer dan eens op dat hij 'doctor iuris' is. Volgens een van zijn kwaadaardigste biografen, Wadepuhl, heeft hij in zijn jonge jaren zelfs getracht hoogleraar in het recht te worden. Maar het soort bevalt hem allerminst. In zijn *Schöpfungslieder* laat hij de schepper verzuchten:

Ich hab' allein dreihundert Jahre
Tagtäglich darüber nachgedacht,
Wie man am besten Doctores Juris
und gar die kleinen Flöhe macht

XIII

Een sterk voorbeeld (van het samenvallen van doodgaan als algemeen menselijk verschijnsel en doodgaan als acuut proces) is onze Willem Bilderdijk, die in zijn jonge jaren advocaat is geweest en onder andere Kaatje Mossel en de dichter Kinker heeft verdedigd. Kaatje en Bilderdijk waren zielsverwanten, allebei heftig geporteerd voor de Oranjes onder wat in hun ogen de

verschrikkingen van de Bataafse Republiek waren. Helemaal begrijpen doe ik dan niet, dat Bilderdijk ruim voor de terugkeer van de Oranjes in 1807 tijdens het bewind van Lodewijk Napoleon al uit zijn 'ballingschap' terugkeerde en toen Nederland in 1810 werd ingelijfd bij Frankrijk, daarin geen reden zag om opnieuw te vertrekken. Bilderdijk is minstens dertig jaar lang aan het doodgaan geweest. Hem in onze tijd lezen is haast even moeilijk als sympathie voor hem opbrengen. In zijn tijd was dat anders. Catharina Rebecca van Woesthoven, met wie hij hals over kop trouwde na voor haar schielijk een Leidse vlam in de steek te hebben gelaten, was aanvankelijk idolaat van hem en dichtte over hem als het volmaakte genie:

Wie durft, wie kan, wie zal ooit Bilderdijk volroemen?

D'onovertreffbre, den volmaakte van 't Heelal;

Ik zwijg van eerbied vol, men zou mijn stoutheid doen,
men,

Daar dichtkunst zonder hem, geen Dichtkunst wezen
zal.

't Was lang, of woest geluid uit alle monden brak,

Sints d'eerste moederspraak in Babel werd verwrongen

Totdat het licht der taal in Nederland is ontsprongen;

God zei: 'Wees Bilderdijk' – van toen was 't dat men
sprak.

Zulk een afgoderij moest wel haast, in het dagelijks samenzijn van de gehuwden, omslaan in wederzijdse haat. En dat is ook overvloedig gebeurd. Toch dienen wij goed te begrijpen dat Bilderdijk voor zijn tijdgenoten, en zeker voor de kunstgevoeligen onder hen, meer dan dichter was: een profeet, een ziener, een halfgod. Zijn tijdgenoot mr. Hajo Albert Spandaw (1777–1855) ook al jurist en dichter, werd zoals te vernemen valt in Van der Aa's *Bibliografisch Woordenboek*, 17de deel, 2de stuk (1874): 'voor een der beste dichters van zijn tijd gehouden' en in de voorrede bij zijn postuum uitgegeven verzameld werk, vierde druk, lezen

we dat slechts enkele dagen nadat de 'onvergetelijke' Tollens 'plotseling door de dood was weggerukt':

ook een andere dichter ten grave daalde, wiens liederen eenmaal op aller tongen zweefde, wiens liederen eenmaal in alle Nederlandse harten weerklink vond... een man, die alzoo eene eerste plaats op den nederlandschen zangberg heeft ingenomen, en door elken waren vaderlander als een zijner eerste dichters geroemd wordt...

En dat was dus mr. Spandaw. Zijn gedicht 'De Ware Vreugd' begint en eindigt zo:

Wilt ge, vriend! steeds vrolijk zijn,
Zoek het niet bij ouden wijn;
Zoek het niet in spel en dans,
Niet bij feesten, pracht en glans,
Niet in weelde en dartelheid,
Als de wellust lokt en vleit!
Zoek en neem een eerlijk wijf,
Als het beste tijdverdrijf!

Spandaw, raadsheer in het provinciaal gerechtshof te Groningen tokkelde nog 'in vergevorderden ouderdom' op de snaren zijner lier maar het lofied op Bilderdijk dichtte hij op dertigjarige leeftijd, in 1807. Bilderdijk was toen eenenvijftig en zou nog vierentwintig jaar leven. Ik citeer een strofe:

Dat vrij op u, o Phebus zonen
De aloudheid vol verbazing staar'!
Op u, Homer en Maronen!
Op u, o Flaccus en Pindaar!
Doch zoo men later dichtren noeme,
Dat Duitschland dan op Klopstock roeme,
Itaalje met zijn Tasso prijck',

Dan moog' Brittanje op Milton brallen,
Dan zij Voltaire de eer der Gallen,
Triomf! de feniks van hen allen,
Is, Neerland, onze Bilderdijk.

De conclusie die Spandaw aan de grootheid van Bilderdijk als dichter verbindt, is dat hij zelf het speeltuig der dichtkunst maar beter niet meer moet hanteren; 'bestoven hangt het aan de wand', maar daaraan heeft hij zich, gezien zijn verzameld werk en de daarin vermelde jaartallen niet gehouden.

XIV

Zelfs Potgieter verlustigde zich een beetje in wat hij zag als het doodsverlangen van Bilderdijk. *Blaauw Bes, Blaauw Bes, een studiebeeld uit ons volksleven* (1845) begint zo:

Bilderdijk wenschte, in een zijner veelvuldige verzuchtingen om den dood, in het stille graf te liggen, teneinde voor den Haagschen straatkreet doof te zijn.

Het was echter niet in de eerste plaats het verlangen naar de dood dat Bilderdijk beheerste maar zijn overtuiging dat hij binnenkort zou sterven. Hij werd vijfenzeventig jaar. Dat hij in 1795 Nederland verliet was, zoals Busken Huet aantoonde, minstens evenzeer toe te schrijven aan zijn verlangen zijn vrouw en zijn schulden te ontlopen als aan zijn Oranjegezindheid. Hoewel hij al gauw troost vond bij een jongere vrouw, begint kort daarna zijn lange stervensuur aan te breken. Aan dochter Louize schrijft hij vanuit Brunswijk op 23 juli 1801, dertig jaar voor zijn dood:

Wat mij betreft, mijne dochter, bedenk dat uw Vader oud en zwak wordt, en dat het misschien nog zeer kort is, dat gij hem zult kunnen schrijven en daarom doe het te meer-malen. U ooit weerom te zien, gaat boven mijn hoop;

want ik verval van dag tot dag, en iedere maand, iedere week, die ik intrede, beschouwe ik als mijn laatste.

Twee jaar later weet hij het zeker:

Ik schrijf U dezen, mijn lieve Dochter, als mijn laatsten brief, waarin ik voor mijn afsterven, hetgeen God alleen weet hoe nabij het zij, U mijn ouderlijken vermaning nevens mijnen zegen schuldig ben.

In deze brief geeft hij ook zedenlessen met name over de positie van haar als vrouw in samenleving en huwelijk. Reeds in 1801 had hij Louize laten weten dat het 'tegen de natuur, ja tegen Gods beschikking (is) dat een vrouw van haar arbeid zou moeten leven. Haar bestemming is, eenen man, harer waardig, te dienen, te eeren; en Gods vloek zweeft over het land, daar men eenen vrouw andere pligten dan deze oplegt.' Nu, in de brief van 1803 gaat hij een stap verder:

Alle de plichten... eener vrouw zijn omvat in het enkele woord: volkomen verkleefdheid aan haar gemaal. Hem gelukkig te maken door hare liefde en daardoor onuitsprekelijk gelukkig te zijn, ziedaar hare bestemming op aarde.

Gij weet dat de staat van uwe sexe afhankelijkheid is. God heeft het dus ingesteld, mijn kind, en wee degenen, die Gods instelling zou wraken of willen verkrachten! De onafhankelijkheid van hoofd eens huisgezins, het door zichzelf bestaan, is het deel van den man: dat der vrouw is afhankelijkheid en afhankelijkheid en waar zij zelfs buiten huwelijk leeft, moet dit nog haar deel blijven.

En zo gaat dat door. Wie het walgelijk vindt, treft mij aan zijn zijde maar met dien verstande dat ik de schijnbare tegenstelling

tussen aan- en afhankelijkheid als woordkunst wel kan waarden. En bovendien mogen wij niet vergeten dat zowat de hele negentiende eeuw door de officiële toonzetting van het leven, in het bijzonder de verhouding tussen vrouw en man, erg veel weg had van die welke Bilderdijk hier onder woorden bracht. Men hoeft er de vele, mooie Barchester-romans van de door mij bewonderde Anthony Trollope maar op na te slaan, als men Dickens beu is, om dat te beseffen.

Het waarschijnlijk bekendste gedicht van Bilderdijk, de slotzang van 'Afscheid' uit 1810 met zijn voorspellende kracht:

Holland groeit weer!
Holland bloeit weer!
Hollands naam is weer hersteld!
Holland uit zijn stof verrezen,
Zal opnieuw ons Holland wezen;
Stervend heb ik 't U gemeld!

Stervend zong ik,
Stervend wrong ik,
Deze heilvoorspelling uit!
't Sterflot wenkt mij;
Gij, herdenkt mij
Als u 't juichensuur ontspruit.

bevat alleen reeds in deze twee strofen vier aanzeggingen van de eigen dood en ook toen nog zou die driemaal zeven jaren op zich laten wachten. De vraag is gerezen of dit vers inderdaad de verlossing uit Napoleons tirannie, die zojuist begonnen was, profeteerde. Ik lees bij Knuvelder dat Bilderdijk in datzelfde jaar 1810 aan zekere Lebrun, sinds dat jaar gouverneur van Nederland, schrijft dat hij voor zijn gehoor het vooruitzicht op een nieuwe welvaart onder de monarchie wil openen en dat hij het zich tot roem rekent hen in zijn laatste momenten, die hij als zeer nabij beschouwt, dit te hebben voorspeld. Dat Bilderdijk,

de sterfer, later, vanaf 1813, een andere uitleg aan zijn voorspelling heeft gegeven, is niet onbegrijpelijk.

XV

Schreef ik hiervoor dat het moeilijk is sympathie te gevoelen voor Bilderdijk, dan zou de reactie daarop kunnen zijn: dat hoeft ook niet, als je maar erkent dat zijn werk uitmuntend is. Voor ontkenning of bevestiging van die uitspraak heb ik onvoldoende kennis van zijn werk, maar ik kan toch wel vaststellen, dat hij al bij leven en zeker daarna maar mondjesmaat gelezen werd. Toch is het probleem 'bad guy, good artist' of hoe je het noemen wilt van alle tijden. Met het verlopen der jaren zal bijna steeds de tegenstelling in betekenis afnemen in die zin, dat de kwaliteit van het werk gaat overheersen. Toch hebben vele mensen, ook die de kunst een goed hart toedragen, daar moeite mee. Het dilemma kan ook overgebracht worden naar andere gebieden: goed jurist, maar politiek deugt hij niet. Het probleem laat zich stellen onder meer bij het werk en de persoon van Ezra Pound en Céline. Ook ten aanzien van hen hebben de bewonderaars van hun werk de persoon op de achtergrond gesteld en soms heeft, denk ik, zelfs de bewondering voor hun werk invloed gehad op de beoordeling van hun persoon. Het treft dat ik met de (Pisan) *Canto's* van Pound nooit raad heb geweten. Orwell heeft er een lucide opstel aan gewijd: 'The question of The Pound Award'. Hij is van mening dat Pound de Bollinger Foundation Prize toekwam, als de jury vond dat dit de beste verzen van het jaar waren, maar zo laat hij aanstonds volgen, dan moet je niet proberen aan te tonen dat zijn ideeën daardoor meer respect gaan verdienen. Hou die twee: een goed schrijver die slechte ideeën uitdraagt gescheiden. Het heeft mij overigens niet verwonderd dat Orwell Pound altijd, tegen alle literaire bonzen in, beschouwd heeft als 'an entirely spurious writer', vals, onecht. En ik ben ook nooit helemaal weg geweest van – schande, schande – het werk van dokter Destouches, Céline, wiens laatste werk, *Rigodon*, zo overwoekerd wordt door

uitroepetekens, tot vijftig per bladzijde toe, om niet te spreken van de puntjes (...) dat je bijna vergeten zou dat het daarbinnen opgenomen eindeloze gezeur wel eens heel raak uitvalt. Grote schrijvers kunnen de verkeerde kant kiezen, ook al omdat de goede kant gekozen wordt door mensen die zij verachten of haten. En Céline haatte en verachtte vele mensen. Nadat hem op weinig fraaie wijze de Prix Goncourt door de neus was geboord, was hij aanwezig bij de executie van de moordenaar Roger Dureux en tegen een paar mensen die bij hem in de buurt stonden zei hij: 'De guillotine is de Prix Goncourt van de misdaad,' daarmee tegelijkertijd aantonend hoe origineel hij was en hoe toegespitst op zichzelf. En nu ik dit schrijf denk ik toch weer dat dat laatste niet (helemaal) juist is. Céline, de antisemiet, kon als arts van de armen, heel erg bezig zijn met 'de minsten der mijnen'. Zijn eerste boek had niet te maken met literatuur maar met de medische wereld: het leven en het werk van Philippe Ignace Semmelweis, de Hongaarse arts die ontdekte dat de dood van veel vrouwen in het kraambed veroorzaakt werd doordat de 'verlossende' arts zijn handen tevoren niet had gewassen. En over zeuren gesproken: dichters en beroemde schrijvers, wier correspondentie bewaard is gebleven en openbaar is geworden, zijn bijna allemaal zeurpieten, omdat zij nu eenmaal, zo denk ik, van veel te hoge verwachtingen uitgaan. Neem maar de correspondentie van Joseph Conrad of van Jean Rhys. Wie, graag of niet, wat meer nadenkt over leven en dood, en dat doen dat soort mensen voortdurend, kan moeilijk vrolijk blijven.

DOODGAAN (2)

Een vreedzaam toneeltje, leek het. Hij zat, toen ik binnenkwam, in een comfortabele stoel, rookte een pijp en las. Hij was minzaam en heel oud. Praatte over koetjes en kalfjes maar omdat ik daar, hoewel afkomstig van het platteland, levenslang slecht in geweest ben, was het bijna een monoloog. Ik kwam op dringend verzoek van de uitgever kennismaken met de man wiens boek ik bewerkt had. Het was 1972. De tweede helft van dr. L. de Jongs *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel zes, zou pas in 1975 het licht zien.

Voordat ik mij had gezet aan de herziening van de *Inleiding tot de studie van het Nederlandse recht*, die voordien zestien drukken had gekend, – nog niets vergeleken bij de 283 drukken van *La Rôtisserie de la Reine Pedauque*, door Anatole France zelf in 1924, het jaar waarin hij zou sterven, herzien en verbeterd, maar toch – raadpleegde ik Gerard Langemeijer, niet alleen omdat mijn vertrouwen in zijn oordeel groot was, maar ook omdat in 1948 de achtste druk van die *Inleiding* was verschenen, 'bewerkt door mr. G.E. Langemeijer, hoogleraar te Leiden'. In zijn voorbericht bij 'de eerste bewerking' schreef Langemeijer onder meer:

De op het ogenblik geldende voorschriften laten vermelding van den naam van Van Apeldoorn op het titelblad niet toe... De overwegingen die mij hebben doen besluiten dit te doen waren de volgende. Ook de sterkste afkeuring van iemands gedrag behoort naar mijn overtuiging niet te leiden tot het op den achtergrond doen geraken van zijn belangrijk wetenschappelijk werk. Zulk werk nu is dit boek van Van Apeldoorn ongetwijfeld.

Dat ik toch het oordeel van Langemeijer over mijn bewerking wilde inwinnen, had als reden dat ik, anders dan hij in 1948, in het begin van de jaren zeventig een boek zou bewerken waarvan

al weer een tijd lang drukken waren verschenen onder de naam van Van Apeldoorn. Langemeijer zag daar geen enkel bezwaar in. Het boek was van alle politieke propaganda geheel gezuiverd en Van Apeldoorn had zijn politiek verleden grondig afgezworen. Toch denk ik achteraf, dat ik in mijn inleiding bij de door mij bewerkte zeventiende druk teveel de lofzang over het wetenschappelijk werk van Van Apeldoorn heb gezongen. Dat was niet naar den zin van Huib Drion, een man aan wiens oordeel ik toen en nu ook bijzonder veel waarde heb gehecht en hecht. Toen de zeventiende druk al uit was, kreeg ik van hem te horen dat hij mij het bewerken van dit boek sterk zou hebben afgeraden. Op een bijeenkomst van juristen in de RAI te Amsterdam, waar Drion en, naar ik meen, Schoordijk in 1973 in openbaar debat gingen over voor- en nadelen van de vrije rechtsvinding in de rechtspraak, verdedigde de eerste dat overschatting van de vrijheid van de rechter zich in karikaturale vorm openbaart in de eerste hoofdstukken van de *Inleiding* van Van Apeldoorn, die getuigden van een 'ranzige germaanse mystiek'. Ik heb Drion op 28 oktober 1973 daarover een brief geschreven die ik niet heb verstuurd en die ik terugvond in de door Gerard Langemeijer bewerkte *Inleiding*. Waarom ik die brief niet verstuurd heb, weet ik niet. Wellicht voelde ik bewust of onbewust dat Drion meer gelijk had dan mij lief was, want die ranzige germaanse mystiek, die misschien niet alles maar wel veel te maken had met het nationaal-socialisme had hij, waarschijnlijk, aangetroffen in de door mij bewerkte druk. Bij mijn bezoek aan Van Apeldoorn gaf deze te kennen dat hij blij was met mijn bewerking maar dat hij zich met het recht in het geheel niet meer bezighield en zijn dagen besteedde aan het lezen van de bijbel. Hij liet mij zien dat het boek waarin hij las toen ik binnenkwam, zijn bericht bevestigde.

In 1975 verscheen dan de tweede helft van deel zes van De Jong. Daarin las ik, dat prof. mr. L.J. van Apeldoorn, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam in oud-vaderlands recht en inleiding tot de rechtswetenschap, 'al in de herfst van '40 de ver-

ontwaardiging van zijn studenten had gewekt door in een bepaald college-uur positief over het nationaal-socialisme te spreken'. In 1941 ontstonden er tijdens zijn colleges nieuwe incidenten en Van Apeldoorn eiste van de rector magnificus dat de student die hij als aanstichter beschouwde van de universiteit zou worden verwijderd en zei voorts dat hij de naam van die student aan de Duitsers zou doorgeven. Toen de decaan van de juridische faculteit, mevrouw Hazewinkel-Suringa, schrijfster van een boek over het materieel strafrecht, dat nu in de zoveelste bewerking nog glorieus standhoudt, dit vernam schreef zij Van Apeldoorn een brief met als inhoud:

Je zult niet ontkennen dat sinds 10 mei 1940 Nederland met Duitsland in oorlog is en dat dus Duitsland onze vijand is en blijft tot aan de vrede... En wie aan de vijand een Nederlands student prijsgeeft, pleegt dus uit Nederlands oogpunt een daad waarvan ik jou, als jurist, de kwalificatie niet behoef te zeggen.

Er volgde op initiatief van Van Apeldoorn een woedend telefoongesprek waarin mevrouw Hazewinkel-Suringa het laatste woord had: 'Man je bent niet goed wijs.'

Intussen was er een tweede student die het misnoegen van Van Apeldoorn had opgewekt. Beide studenten, zo verkondigde Van Apeldoorn, zou hij bij de Duitsers bekend maken. Men verzocht hem met aandrang dat niet te doen en vooral ook de brief van de decaan niet aan de bezetter door te geven. Maar Van Apeldoorn gaf de studenten bij de Duitse bezetter aan en liet de brief van mevrouw Hazewinkel-Suringa aan het 'Generalkommissariat' toekomen. Dat de studenten en de decaan er goed afkwamen is min of meer toeval en had er ook wel mee te maken dat de bezetter in 1941 nog meende met niet al te harde hand op te moeten treden, hopend dat dit land zich op den duur aan zijn zijde zou scharen. Bovendien had de rector magnificus bij de Duitsers betoogd dat hij de studenten wel zou straffen en

dat straf van hún kant zijn autoriteit zou aantasten. Helaas deed hij dat ook en de eerste student, degene die gelachen had, werd door hem van de universiteit verwijderd.

Toen ik dit tot mij liet doordringen kreeg ik meer begrip voor het praktische oordeel van Drion dan het nogal theoretische van Langemeijer. Een boek van Van Genechten zou ik ook dan niet willen bewerken als het hoge wetenschappelijke waarde had. Maar wat mij sindsdien het meest bezig heeft gehouden is dat opvallend serene van Van Apeldoorn, met de bijbel in de hand en de pijp in de mond, de dood afwachgend na zo'n toch wel opzienbarend en weinig verheffend verleden. Terwijl bij mij ook de altijd weerkerende vraag rees: waarom was de een fout, en de ander goed? Zelfde beroep, zelfde universiteit, zelfde salaris. Waarom deed Van Apeldoorn wat zowat iedereen in Nederland in die tijd verachtelijk vond en waarom was mevrouw Hazewinkel-Suringa zo moedig dat het eigenlijk alleen maar van toevallige omstandigheden heeft afgehangen dat zij de oorlog overleefd heeft? Hoe komt zo'n verschil tussen mensen tot stand? Om een zinnetje te citeren dat bij De Jong herhaaldelijk voorkomt nadat hij een vraag heeft gedefinieerd: 'Wij weten het niet.' Misschien is dat maar goed ook want dan zouden we nog onverbiddelijker gaan oordelen dan we nu reeds gewoon zijn te doen.

HOOP

Ik stam uit de tijd dat het Nederlands (voetbal)elftal oefenwedstrijden speelde tegen Engelse clubs uit de derde klas. (Het woord 'league' was toen bij ons nog niet ingeburgerd.) En daarvan regelmatig verloor. Dat nog wel met zulke matadores als Bep Bakhuis, Leen Vente, 'Kick' Smit, Puck van Heel (aanvoerder) en Bas Pauwe, wiens naamgenoot nu, evenals hij destijds, bij Feyenoord speelt en niet te vergeten de leeuw van Deventer: Leo (= Leeuw) Halle. Uit de tijd ook van de IVCB, waarin katholiek en slecht werd gevoetbald maar waar je tenminste met een gerust hart naar kon gaan kijken. Mijn ouders hadden in dat opzicht niet zo heel veel scrupules en daarom mochten we ook naar het nu gedegradeerde, Bredase NAC, maar eigenlijk denk ik dat bij dit soort lankmoedigheid de grote geloofsafval is begonnen. De worm die aan de appel knaagt, van binnenuit en daarom zie je de verrotting pas na lange tijd. Och, alles is vergankelijk, waar is de sneeuw van vorig jaar? Waar zijn de zwempkampioenen Rie Mastenbroek en Willie den Ouden? Waar is Colijn en waar is Slotemaker de Bruïne, van wie toen ik kind was werd gezegd dat hij na afloop van zijn ambt als minister, Slotemaker de B zou gaan heten omdat hij een ruïne achter had gelaten. Waar zijn de zesdaagsen gebleven? En de processies, ze zijn er nog, maar alleen in het buitenland. Bij ons heten ze demonstraties.

Ik ben ouder dan Henk Hofland, dan Harry Mulisch en dan Gabriel Garcia Márquez. Alleen Gore Vidal in het buitenland en Adriaan Morriën hier te lande gaan mij in ouderdom voor. Bij zo'n zinswending komen mij teksten in gedachten uit mijn jeugd: '... die ons zijn voorgegaan in het teken van geloof et dormiunt in somno pacis.' Maar wij, rampzaligen, zijn hen niet achternagegaan in dat teken en daarom was hun voorgaan maar schijn. Wie niet gevolgd wordt kan niet voorgaan. Vreemd dat veel oude mensen het zelden of nooit over hun eigen dood hebben, al schijnt die al door hun huid heen. Zouden ze er ook

nooit aan denken? Zoals dieren? Ik durf wel te zeggen dat alle dieren, hoe kort hun leven ook zij, hoezeer hun lichaam ook door mensen misbruikt wordt om van te eten, om er kleren van te maken of om er prijzen mee te winnen veel gelukkiger moeten zijn dan mensen omdat zij geen doodsbesef hebben. Dat besef is wel de grootste straf die een opperwezen zou hebben kunnen uitdenken voor de opstandige mens die aan hem (of haar) gelijk wilde zijn. De erfzonde is er niets bij. En dan te bedenken dat het besef van onsterfelijkheid een bijna even verschrikkelijk schrikbeeld oproept: zeker doodgaan, zeker blijven leven, het is allemaal precies hetzelfde; het is niet te dragen. Guy de Maupassant heeft er als terloops de oplossing voor gevonden. Zijn personage meneer Saval is niet vrolijk. 'Er zullen voor hem nu alleen nog maar sombere dagen komen, wánt hij is tweeënzestig... Hij is alleen achtergebleven. En hij zal nu weldra op zijn beurt doodgaan... Is het niet vreemd dat je kan lachen, je vermaken, vrolijk zijn in de eeuwige zekerheid dat je doodgaat? *Als het alleen waarschijnlijk was dat je dood zou gaan*, dan zou je nog kunnen hopen; maar nee...'

Dat zou de oplossing zijn: een op de pakweg tienduizend mensen die niet doodgaat. Dat zou de orde van deze wereld, de voortplanting, de strijd tegen overbevolking en wat daarmee samengaat, niet echt in de war schoppen en we zouden allemaal een sprankje hoop overhouden. Als het er op aankomt is de kans om de hoofdprijs in een loterij te winnen veel kleiner dan een op tienduizend en toch doen we zowat allemaal mee. Hoop doet leven:

Er is, zo sprak hij, niets te koop
in deze winkel dan wat hoop.

Geloof is lang reeds uitverkocht
en liefde lijkt niet erg gezocht.

De omzet is zelfs toegenomen

na de ontdekking van de dromen,
maar het product heeft minder waarde
door een teveel aan valse aarde.

's Nachts sluipen hier tersluiks naar binnen
die overdag hun rijkdom winnen.
Verzadigd heen gaat niemand zonder
– diep weggeborgen – hoop op wonder.

Hoe gul ik ook distribueer
zij komen spoedig – zonder – weer.

DOODMAKEN

Iemand opzettelijk doden is, als het niet gebeurt uit zelfverdediging of als oorlogshandeling, een daad die bijna overal, indien ontdekt, afkeuring en bestraffing zal vinden. Die afkeuring kan echter allerlei gradaties doorlopen. Het duidelijkst voorbeeld daarvan is onze houding tegenover de doodstraf. Die werd vroeger overal, soms voor kleine vergrijpen, opgelegd. Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens kent een zesde protocol, waarvan artikel 1 heel kordaat luidt: 'De doodstraf is afgeschaft. Niemand wordt tot een dergelijke straf veroordeeld of terechtgesteld.' Mooi Nederlands is het niet, maar daar gaat het nu even niet om. Het protocol is niet een bijlage bij of uitleg van het Verdrag maar een nieuw verdrag, dat beginselen van het moederverdrag uitwerkt. Maar een aantal landen van de Raad van Europa die wel tot het moederverdrag zijn toegetreden, heeft dit (nog) niet gedaan ten aanzien van het zesde protocol: Turkije, België, het Verenigd Koninkrijk. Als er weer iets verschrikkelijks gebeurt op het ruime terrein van de misdaad, klinkt ook in Nederland opnieuw de roep om weder-invoering van de doodstraf. Het bestaan van de doodstraf wordt beschouwd én als teken van onbeschaafdheid van een land én als geneesmiddel voor de kwaal waar we het bangst voor zijn: de (zware) misdaad. Gaat het om het redden van de eer dan was vroeger in onze streken het doden van de op heterdaad betrapte minnaar, en eventueel de ontrouwe echtgenote, als crime passionel, in ieder geval minder afkeuring waard dan een beraamde moord. En in andere landen met een andere cultuur en godsdienst schijnt het soms onvermijdelijk te zijn dat iemand die de eer van de familie geschonden heeft, en dat is altijd een vrouw, daarvoor met haar leven moet boeten. Ik heb ook wel eens als rechter een moord moeten berechten, die ik, had ik verkeerd in de omstandigheden waarin de verdachte verkeerde en had ik bovendien daartoe de moed gehad, reeds veel eerder gepleegd zou hebben. Moord, doodslag – zij kennen in onze waardering

vele gradaties. Maar wreedheid kent weliswaar vele soorten en vormen maar zal altijd weerzin oproepen bij degenen die er getuige van zijn, om maar niet te spreken van hen die de wreedheid ondergaan. Er is veel wreedheid die met geweld gepaard gaat maar geweld is niet een noodzakelijk bestanddeel van wreedheid. Verfijnde wreedheid, die bijna nooit strafbaar is gesteld omdat zij voor het nogal grove strafrecht te fijnmazig vertakt is, kan het stellen buiten geweld. Terwijl de aflopende eeuw veel meer doden en ook meer geweld heeft gekend dan welke andere ook, denk ik dat opzettelijke wreedheid gepaard gaande met lichamelijk geweld meer voorkwam in vroeger tijden toen men nog maar mondjesmaat kon doden en moorden, terwijl dat nu vanuit de lucht met duizenden en meer tegelijk kan plaatsvinden op een bijna klinische manier. De piloot die zijn bommen heeft afgeworpen ziet de doden en verminkten niet die door hem en de zijnen zijn veroorzaakt want hij vliegt direct na gedane arbeid weer naar huis en komt overmorgen pas terug want morgen is het voor hem rustdag. Soms wil hij naar huis maar lukt dat niet. Dan is zijn vliegtuig neergehaald.

Er is nogal veel discussie over de vraag of het vele geweld op de televisie aanstekelijk werkt, in het bijzonder op de jeugd. De voorvraag óf er op de televisie veel geweld te zien is, kan ieder uit eigen wetenschap bevestigen. En dat geweld wordt met het jaar langduriger en veelvuldiger per televisiefilm. Misschien, denk ik soms, is het wel andersom: omdat er in de wereld nog steeds zoveel geweld wordt gebruikt, moeten de televisieheren ter wille van de kijkcijfers daar wel in meegaan. In elk geval is er een wisselwerking: in een samenleving zonder geweld kan geweld op de televisie geen stand houden en zonder geweld op de televisie zou er in de samenleving minder snel naar het middel: geweld, worden gegrepen. Of is dat laatste toch maar moralistisch gezemel? Ik geloof het niet. Wat ons wordt voorgeschoteld, ook op heel andere terreinen, neemt als het maar indringend genoeg gebeurt bezit van ons. Wij geloven veel meer op gezag dan we denken te doen. Wij zijn dieren

met verstand en daarom dieren die dag in dag uit beïnvloedbaar zijn.

Geweld en wreedheid gaan soms (vaak) samen maar ze vallen niet samen. Ik denk niet dat het individuele geweld in de samenleving de laatste decennia is toegenomen maar omdat dit aardse leven het enige is dat we hebben, omdat geweld dit aardse leven dreigt te verpesten voor wie het ondergaat of vreest straks te ondergaan, en omdat geweld – om het verschrikkelijk burgerlijk te zeggen – in ons aller negatieve belangstelling staat, lijkt het alsof de wereld in de tijd dat iemand voor hij een flinke reis ging maken, zijn testament opmaakte en te biecht ging, minder gewelddadig was. Dat is schijn. Maar wat wel is afgenomen, is de aan de persoon uitgeoefende lichamelijke wreedheid, die in vroeger tijden veel meer voorkwam ook als ‘begeleiding’ en ‘voorspel’ voor een door het gerecht opgelegde doodstraf of als middel om de waarheid af te dwingen. Wij zijn niet gewend ons af te vragen hoeveel invloed op ons handelen en denken een overheid heeft (gehad) als die met zoveel gemak door haar rechters doodstraffen liet uitdelen en, door beulen ten uitvoer liet leggen en deze vooraf liet gaan, als bij koningsmoorden, door de meest afgrijselijke martelingen. Vroeger was men verstoken van televisie en moest men het doen met boeken, die echter inspanning vergden en met toneelstukken, die de toeschouwer iets direct lieten zien. Misschien is het goed om hier een voorbeeld in te lassen. Het betreft een toneelstuk van Jan Vos (1620–1667) van beroep glazenier en niet glazenwasser, zoals ik ergens las, dat als titel had: *Aran en Titus of Wraak en Weerwraak*. Jonckbloet slaagt er in zijn *Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde* in de inhoud van het stuk, die overeenkomt met Shakespeares *Titus Andronicus* bondig weer te geven:

De Romeinse veldheer Titus Andronicus viert zijn triomf over de Gothen. Hij wil hun overwonnen veldoverste Aran, een Moor, aan Mars offeren, maar de gevangenen

Koningin Thamera redt dezen, die haar minnaar was, van den dood, door de keizer Saturninus hare hand te schenken. Aran wreekt zich aan Titus op de gruwzaamste wijs. Hij haalt de zonen van Thamera over om Bassianus, des keizers broeder, die met Titus' enige dochter Rozelyna verloofd was, te vermoorden, de maagd te schenden en haar, opdat het schelmstuk niet mocht uitlekken, tong en handen af te snijden. Hij weet het vermoeden van den moord van Bassianus op twee zonen van Titus te wentelen, die daarvoor ter dood worden veroordeeld. De boosaardige Moor beduidt den vader dat hij zijne zonen kan redden als hij zijne rechterhand afhakt en die den Keizer levert. Dit geschiedt maar in plaats van zijne zonen worden hem hunne hoofden gebracht. Eindelijk wordt Titus met de ware toedracht der zaken bekend en nu doodt hij de zonen van Thamera, doet ze braden en zet die spijs aan de moeder en den Keizer voor. Dan doorsteekt hij zijne dochter Rozelyne om haar voor verder leed te bewaren, verbrandt den Moor, doorsteekt diens medeplichtige, Thamera. De keizer velt daarop Titus neer, maar wordt zelf door diens zoon Lucius afgemaakt, die zich daardoor de heerschappij over Rome verwerft.

Tien moorden, waaronder een die als een soort euthanasie kan worden beschouwd, verkrachting, woordbreuk en vooral bijna onvoorstelbare en lage wreedheden en gruwelen. Ik haal Jonckbloet nog een keer aan: 'Merkwaardig is het, dat ondanks de afgrijselijkheden, waarvan het vol is, dit treurspel, zowel te Londen als te Amsterdam den grootsten toeloop had van het publiek; ja, het Hollandsch stuk werd in het Latijn vertaald.' Ondanks de afgrijselijkheden? Of: dankzij? Van dr. Prinsen vernemen wij dat het stuk twintig drukken beleefde en dat Vondel, Huygens en Hooft het werk van Jan Vos verheerlijkten terwijl professor Barlaeus hem op een lijn stelde met Sophocles. Ik vraag mij daarom af of we toch niet in die zin een kleine voor-

uitgang hebben geboekt dat zulk soort wreedheid, zo'n opeen-
stapeling van verschrikkingen ons niet meer wordt voorgezet.
Zou dat wel gebeuren dan ben ik er lang niet zeker van dat de
schouwburg niet maanden-, jarenlang uitverkocht zou zijn.
Want het is toch maar toneel en niet 'echt' gebeurd. Dat laatste
is een vergissing maar het eerste brengt ons weer tot de vraag
van oorzaak en gevolg. Het raadsel blijft en daarmee de ver-
schrikking.

ANTHONY TROLLOPE OVER RELIGIE EN RECHT(ERS)

Anthony Trollope (1815–1882), tijdgenoot van Dickens, George Eliot en Thackeray, schreef meer dan vijftig, meestal lijvige romans, die ook nu weer in het uitgebreide Engelse taalgebied in hoge mate worden gewaardeerd. De vier thema's die in zijn werk overheersen zijn in willekeurige volgorde: liefde en verliefdheid, (vossen)jacht met paarden en (jacht)honden, politiek en ten slotte geld. Ik laat de even veelvuldige als voor mij vervelende en wijdlopijge jachtverhalen voor wat ze zijn: gevolg van een rare liefhebberij van de schrijver, waarbij zo'n tien tot twintig gefortuneerde ruiters met evenzoveel paarden en een dubbel aantal bloedhonden jacht maken op meestal een enkele vos, die wonder bij wonder nog wel eens weet te ontkomen ook. Vaak sneuvelt er ook een paard bij het nemen van een te zware hindernis en een paar ruiters raken bij zo'n jachtpartij, soms ernstig, gewond. Voor het echte verhaal hebben deze uitweidingen weinig of geen betekenis. De overblijvende thema's zijn echter van de stof waaruit te allen tijde romans zijn geweest. En vaak gaan zij vergezeld van twee andere fundamentele onderwerpen: dood en religie, hoewel die bij Trollope veel minder indringend aan hun trekken komen.

Geen van beide ontbreekt echter helemaal: soms gaan er mensen bij Trollope dood maar als dat niet bij wege van zelfmoord is, volstaat een korte mededeling van het feit. De zachtmoedige Ierse vrouw van Phinias Finn sterft binnen het jaar na de huwelijksluiting in het kraambed en verdwijnt voorgoed uit ons gezichtsveld, waarin Finn zelf lang blijft hangen. Van Lady Glendora, de meest stralende van de steeds terugkerende sterren uit de zes Palliser-romans wordt ons aan het einde van het ene en het begin van het andere boek alleen de vroege dood gemeld. En de weinig beminnelijke bisschopsvrouw Mrs Proudie wordt door de auteur eigenhandig de nek omgedraaid. (Lees zijn korte autobiografie.) Maar de zelfmoordenaars krijgen de volle maat uitgemeten. Bij Trollope plegen alleen verschrikke-

lijke en ongeneeslijke schurken ten einde raad zelfmoord. Als Melmotte in Trollopes misschien wel beroemdste boek, *The way we live now*, zich het leven beneemt, worden we nauwkeurig op de hoogte gehouden van zijn laatste daden op aarde. En in *The Prime Minister* is het voorspel op de zelfgekozen dood van die andere schurk Ferdinand Lopez, die zich voor de trein werpt, van een zinderende spanning en aangrijpender dan wat Trollope ooit heeft geschreven: 'Met snelle maar toch nog elegante en schijnbaar niet gehaaste tred, liep hij het vliegende monster tegemoet en een ogenblik later was er niets meer van hem over dan "bloody atoms".'

Ook opvallend is dat godsdienst in het werk van Trollope zo'n ondergeschikte plaats inneemt. Immers allerlei soorten van geestelijken van (aarts)bisschoppen tot en met kleine kapelaans die in barre armoede leven (allen bovendien met inbegrip van hun vrouwen) spelen de hoofdrol in de zes Barchester-romans. Maar meer dan formele belangstelling voor de preek op zondag kan er bij Trollope meestal niet af. Typerend is in dat opzicht wat Lady Chiltern – een anglicaanse – tegen Finn – een Ierse katholiek – zegt in *Phineas Redux*:

Wij doen allemaal of we het geloven als ons gezegd wordt dat deze wereld alleen maar dient als een voorbereiding op de komende; en toch is die theorie zo koud en troosteloos, dat we zelfs voor onze kinderen dat vooruitzicht allesbehalve aantrekkelijk vinden.

In datzelfde boek treffen we een woedende uitval aan naar 'the men of God', volstrekt ongebruikelijk in het geheel van Trollopes evenwichtige, Victoriaanse boeken. Nadat hij wat de spot gedreven heeft met juristen, die evenals alle andere mensen die een bepaald beroep hebben (cab-drivers, letter-carriers, butlers, game-keepers, tailors, butchers, doctors) hun eigen beroep volstrekt onmisbaar vinden, pretenties die op de buitenstaander als 'belachelijk en ergerlijk' overkomen, verklaart hij dat de preten-

ties van geestelijken de ergste van allemaal zijn: 'geponeerd als zij worden met een aanmatiging die elke tegenspraak als plichtsverzuim of zondigheid bestempelt.' Om dan te vervolgen:

Wij geloven, althans de meesten van ons geloven, dat wij als we in zonde leven en sterven op de een of andere manier een zware straf zullen krijgen en we geloven ook dat wij om dat bittere einde voor ons en onze kinderen te vermijden er goed aan doen zielenherders, 'men of God' onder ons te hebben. Maar helaas, die zielenherders, die 'men of God', het zijn ook maar mensen, ze zijn niet in alle opzichten 'men of God'; en zo komt het dat ze ons onderdrukt hebben, ons verbrand en gefolterd hebben en dat zij zelf paleizen, fijn linnen en purperen gewaden zijn gaan liefhebben, en jammer genoeg soms ook pure weelde en beuzelarij.

In een boek uit zijn latere jaren, *Dr Wortle's School*, is de bitterheid zo mogelijk nog wranger als Wortle, wiens karakter volgens een zoon van Trollope grote gelijkenis vertoonde met dat van zijn vader, verzucht:

Het is voor mij vaak de vraag of de godsdienst in deze wereld niet verderfelijker is dan het gemis aan godsdienst...

Zo gesloten als Trollope, als goed 'Victorian writer' zich gedraagt als het in de liefde over meer indringende zaken gaat dan over voor de vrouw hunner keuze geknielde vrijers, die na het soms pas na vele aanzoeken gegeven jawoord van hun geliefden, in het huwelijk hun absolute heer en meester worden, zo open is hij, anders dan de auteurs van deze aflopende eeuw, over alle soorten van geldzaken. Vaak heeft trouwens geld te maken met huwelijk: 'to marry money' is de harteloze term voor een verbintenis van een vaak door drank en spel vroegtijdig aan de grond geraakte jongeman van hoge afkomst met een 'heiress',

een desnoods lelijke, domme en onaangename maar altijd rijke erfdochter. Andere keren speelt het geld een rol bij soms zeer ingewikkelde rechtszaken, die bijvoorbeeld ontstaan door de uitgifte van (vervalste) wissels. Men zou kunnen verwachten dat om die reden ook het volk van het recht, rechters en advocaten, een prominente plaats innemen in het werk van Trollope maar dat is niet het geval. Zo dikwijls als hij het heeft over de 'faits et gestes' van de leden van het Lagerhuis, zo zeldzaam is zijn bemoeienis met de personen die bij die andere poot van de Trias Politica betrokken zijn.

Alleen in *Phineas Finn* en vooral in *Phineas Redux* ligt het anders. In dat laatste boek is er sprake van een zware strafzaak. Finn wordt verdacht van moord op zijn collega en vijand Mr Bonteen. De zaak speelt zich af voor een jury en Finn wordt uiteindelijk met vlag en wimpel vrijgesproken, terwijl een ander – Yosef Mealyus, bigamist en wat erger is een jood, zwaar onder verdenking komt te staan maar uiteindelijk niet wordt vervolgd. De moord blijft onopgelost, maar hoewel daarom de onschuld van Phineas Finn niet volstrekt komt vast te staan, wordt hij toch gerehabiliteerd waardoor hij zijn politieke carrière kan doorzetten om ten slotte minister te worden. Het proces zelf wordt uitvoerig besproken. Meer dan gewoon geboeid heeft de rechtszaak mij niet, wel wat Trollope er rondom vertelt en laat vertellen. Wat mij het meest opviel was dat de recapitulatie van de rechter ten behoeve van de jury, deze bijna geen mogelijkheid bood om tot iets anders dan vrijspraak te komen.

Vooraf uit dit boek leren we ook iets over (de gedachten van Trollope over) de Engelse rechters uit die tijd (1860–1870). Daarbij moet men in het oog houden dat Trollope een gezagsgetrouw en ordelievend man was. En dan toch deze voor de Engelse rechters uit die tijd dodelijke passage in *Phineas Finn*:

Als ze maar denken dat ze de publieke opinie op hun hand hebben, is er geen enkel willekeurig exces dat hen te ver gaat.

Aldus de hoofdpersoon uit dat boek, die dan wordt tegengesproken door een vvd-er, in het Engeland van toen een Tory, met de zo vaak, vooral binnenskamers, herhaalde frase:

Als we de massa niet eronder houden, zal de massa straks ons eronder houden.

Misschien is de volgende observatie in het tweede Finn-boek nog wel venijniger, in ieder geval cynischer:

Het vertrouwen dat de rechter koestert in zijn eigen taakopvatting is goed, immers heilzaam voor de gemeenschap, hoewel het vaak schadelijk is voor het karakter van de man zelf.

Trollope vertelt ons verder over een rechter, die vroeger in de politiek had gezeten en die een strafzaak voor zich kreeg waarin een kandidaat-kamerlid terecht moest staan voor 'bribery', het kopen van stemmen, een in die tijd, zoals we ook bij George Eliot vernemen, lang niet ongebruikelijke manier van doen:

Wij zijn er allemaal getuigen van hoe grandioos van inborst en onpartijdig rechters zijn, als mensen die beschuldigd worden van misdrijven voor hen moeten verschijnen; maar rechters zijn, als het er op aankomt, ook mensen en Mr Baron Boulton (de rechter) moest als hij keek naar Mr Browborough (de aangeklaagde politicus) onwillekeurig denken aan de dagen van weleer.

Op een andere plaats in hetzelfde boek beramen deftige dames, die hun aller lieveling Phineas Finn, willen redden, ook al zou hij de moord gepleegd hebben, allerlei onuitvoerbare plannen. Op zeker moment merkt een van hen op: 'Je kunt een rechter niet benaderen, begrijp ik.' Het antwoord: 'Nee, hertogin, rechters zijn steenkoud,' kan men nog wel positief uitleggen maar

dan volgt als weerwoord: 'Niet dat ze ook maar en beetje beter zijn dan ieder ander mens – ze zorgen er alleen wel voor zich in te dekken.'

Meer dan eens vinden we problemen van de rechtspraak van de huidige dag terug in deze midden-negentiende-eeuwse verhalen. Ik noem er maar een paar: de vraag rijst of men een be-roemd en dus duur advocaat zal moeten vragen om Finn te verdedigen. Sir Gregory Grogam (= grofgrein) is een soort Gerard Spong. Hij zal twintigduizend pond vragen maar dan ook zeker vrijspraak bewerkstelligen volgens een insider. Zo'n man toch 'kan iedere rechter overdonderen en iedere jury om de tuin leiden'. Niet iedereen is het daarmee eens. Een keurige jurist merkt op dat naar zijn mening 'de armste man in Engeland niet meer kans loopt voor een moord die hij niet heeft begaan ge-hangen te worden dan de rijkste.' Anders gezegd: de kwaliteit van de advocaat doet er niet toe. Trollope vermijdt het in deze controverse partij te kiezen.

Ook rees de vraag of het proces tegen Finn lang zou duren. Het was op zich een simpele zaak van ja of nee, maar – het lijkt wel of we het over een paar Nederlandse drugszaken hebben – 'Zij die van zulke zaken verstand hadden verklaarden, dat de duur van een proces veel meer afhangt van de publieke belang-stelling die de zaak trekt dan van haar aard.' Dat dit soort grote zaken veel tijd opsloopt en andere zaken verdringt was ook toen al reden tot bezorgdheid:

Rechters en verdediging hadden al toegegeven dat allerlei andere zaken uitgesteld moesten worden omdat het bekend was dat de Bonteen moord minstens een week in beslag zou nemen.

Ik besluit – om niet te eenzijdig over te komen – met een tirade van Trollope tegen de advocaten, die niet geheel en al naar die verleden tijd kan worden verwezen. Hij gewaagt van de 'tedium of a prolonged trial', de verveling veroorzaakt door een langge-

rekt proces, een verveling zo verschrikkelijk dat je daardoor zelfs het proces waarbij de heengaande 'Prime Minister' ervan verdacht wordt de nieuwe Minister-President te hebben vermoord, zou willen ontlopen. En helemaal uit zijn slof schietend voegt hij daaraan toe:

Als deze pruikdragers aan het woord komen, zijn ze zo onuitstaanbaar lang aan het woord, gedragen ze zich daarbij zo arrogant – althans zo lijkt het al zal deze gang van zaken ongetwijfeld nuttig zijn voor het doel dat zij nastreven – zo oninteressant ook door al die herhalingen, dat je eerst voor het onverstoorbare geduld van de rechter bewondering koestert, dan dat geduld toch wat kritisch gaat bezien en het ten slotte gaat verfoeien wanneer je bedenkt dat die rechter zou kunnen afdwingen dat de zaak, zonder schending van de rechtvaardigheid, in een kwart van de tijd, die nu verstrijkt, een einde zou kunnen vinden.

TWEEDUIZENDVIJFTIG OF HET SYSTEEM DAT WERKT

De wereld was, zo werd vergoelijkend gezegd, toch wel wat harder geworden. Maar wat kon je anders verwachten? Overstekende voetgangers die de andere zijde niet voor hun groene licht hen in de steek liet konden halen, hadden geen poot om op te staan als zij of meestal hun nabestaanden een claim indieden. Het derde kind uit eenzelfde verbintenis geboren stond het ergste te wachten, het tweede het erge. Dat soort dingen. Onaangenaam maar onvermijdelijk, schreven de kranten. Naast geldboetes waren er alleen nog lijfstraffen die ingevoerd waren in alle soorten en maten, sinds was duidelijk geworden dat gevangenisstraf onbetaalbaar was. De doodstraf bleef afgeschaft maar men liet iedere veroordeelde voor een misdrijf waar vroeger een maximum van zes jaar of meer op stond kiezen tussen versterven of verhongeren. Er was een wetenschappelijk debat gaande over de moeilijke vraag of het een niet hetzelfde was als het ander. Voor de meeste zieken was er geen plaats in het hospitaal maar de minister van Volksgezondheid verklaarde dat dat een verheugend verschijnsel was nu wetenschappelijk was vastgesteld (wat prof. Smalhout altijd al had verkondigd) dat ziekenhuisopnames dodelijker waren dan verblijf thuis waarbij de zieke vaak vanzelf beter werd. Wat natuurlijk ook weer zijn nadelen had. Daarom was bij wet geregeld dat wie tweemaal van eenzelfde soort ziekte (LIJST 1) genas, als onverbeterlijk recidivist op verontreinigd water en hard brood werd gesteld.

De wereld stonk wat meer dan vroeger. Stank was, na decennia lange strijd, weer aanvaard. Milieu-defensie had dapper gestreden maar vergeefs. Meer dan honderdduizend zelfmoorden per jaar waren het voorspelde gevolg van die alles doordringende stank. Een winst die aantikte. In Amsterdam brak de pest uit en aan iedereen werd verboden de stad te verlaten. Nu was er geen levende ziel meer te bekennen in of rond Amsterdam. Maar Schiphol-in-zee floreerde nog volop zij het dat retourtjes

niet alleen niet verkrijgbaar waren maar ook niet konden worden ontdoken door twee enkeltjes te betalen. Weg is weg zei de regering en de kranten varieerden er op dat thema lustig op los. Na de allochtonen waren de autochtonen aan de beurt gekomen om het land uit gezet te worden.

Dat alles gebeurde met volle instemming van kabinet, kamers en koning vanaf het moment dat Nederland zijn vijftwintigmiljoenste inwoner (een meisje) rijk was geworden. Een simpele rekensom was er de oorzaak van. Het Nederlandse grondgebied besloeg 36.842 vierkante kilometer inclusief het water. Dat hield in dat per inwoner 0,001473 vierkante kilometer ter beschikking zou staan ware het niet dat meer dan 80% van die ruimte werd ingenomen door ziekenhuizen, openbare gebouwen, winkels, speel- en gokhuizen alsmede cafés. Dat de gevangenen gesloopt konden worden zette, hoewel er zo'n vijfhonderd in vol bedrijf waren toen de gevangenisstraf werd afgeschaft, geen groene zoden aan de dijk. Een ruimte van 0,000294 vierkante kilometer per inwoner was, zo betoogden de geleerden, zo weinig dat iedereen binnen het jaar moest stikken. Nog maar daargelaten dat een aardig deel daarvan in of op het water moest leven. En met de zekerheid dat de bevolking in de toekomst zonder drastische maatregelen nog exponentieel zou toenemen. Dat gaf de doorslag. Begonnen werd, zoals begrijpelijk, met de geestelijk gehandicapten, vervolgens kwamen aan de beurt de lichamelijk gestoorden en ten slotte werd het gevaar aan twee kanten aangepakt en bezworen: zo weinig mogelijk geboorten en zoveel mogelijk (oudere) doden. Dat heeft uiteindelijk de pensioenfondsen ook van een zeker faillissement gered. Dat systeem werkte. En daar gaat het om.

DE WAARDE VAN EEN TENNISLAG

Bij de echte uitblinkers in het veld die kunnen bogen op een even keiharde als oerzuivere service zal de slagenwisseling per punt gemiddeld hooguit zo'n viertal slagen te zien geven. Volop van die wisselingen beginnen én eindigen immers in zo'n wedstrijd met een ace op de eerste service. Gaan we er vanuit dat een game gemiddeld zes punten vraagt. Nemen we vervolgens aan dat de méést prominente onder hen zijn vier wedstrijden wint, telkens in twee sets en stellen we ten slotte de gemiddelde eindstand in zijn voordeel, zeker niet geflatteerd, op 6-3, 6-3. Al met al komen we in deze realistische veronderstelling op 18 games van gemiddeld vierentwintig slagen per game of, voor onze kampioen 432 gedeeld door 2 = 216 slagen per wedstrijd. Zo kom je voor hem per vier wedstrijden op 864 slagen. Lange tijd kreeg hij daar niets voor dan lof en beperkte roem.

'Vier miljoen voor vier partijtjes tennis' kopte *de Volkskrant* op 29 september 1997 en ik ga ervan uit dat die vier miljoen het bedrag is uitgedrukt in dollars, want dat is de gewoonte. We hebben het dan ruwweg over acht miljoen gulden. Dat bedrag werd toegekend aan de toenmalige nummer één van de wereld: Sampras op het toernooi der kampioenen te Frankfurt. 'Auf der Linie' roept de Duitse commentator geestdriftig en Sampras heeft het punt gemaakt. Wat levert hem dat in deze wedstrijd op? Dat kunnen we nu zonder moeite vaststellen: iedere winnende slag leverde Sampras tijdens dat toernooi een kleine tienduizend gulden op. ($8.000.000 : 864 = 9.259,26$) Maar iedere misslag ook. Dat tikt lekker aan, vooral als je het vergelijkt met pakweg het bedrag dat de vertaler van een moeilijk literair boek, van Proust bijvoorbeeld, per woord krijgt. Zo'n vertaald woord is immers een soort intellectuele slag.

Brood en spelen. De spelen die fabelachtige bedragen opleveren. Wat is daar verkeerd aan en wie is verkeerd? Niet Sampras, de winnaar die krijgt wat hem, als hij wint, is toegezegd. Zou de vertaler per vertaald woord twintig gulden krijgen,

geloof maar dat hij met nog meer vuur aan het vertalen sloeg. Ook niet de gulle gever, want die moet op straffe van uitsluiting meedoen in het circuit. Wat overblijft is: het circuit, de samenleving, wij met ons allen. Wij die de (volstrekt nutteloze) verslaggevers bij televisie-uitzendingen van tennistoernooien (want wie 'live' aanwezig is, heeft ook geen commentaar nodig) met trots bij herhaling laten zeggen: het toernooi is gedoteerd met twintig miljoen, nee natuurlijk niet guldens maar dollars.

SURINAME EN NAIPAUL

The middle passage (1962) is een van de eerste 'reis' boeken van V.S. Naipaul. Het is meteen een voltreffer. De landen die hij aandoet zijn Trinidad, zijn geboorteland, waarover hij droevig gestemd is, Brits-Guyana, Martinique, Jamaica en Suriname. Pas dertien jaar later zou Suriname onafhankelijk worden. Omdat Naipaul niet geneigd is tot vleierij is erg opvallend wat hij over Suriname en Nederland, thans in zo moeilijke relatie tot elkaar, schrijft. Hij begint met uiteen te zetten dat in 1669 bij het Verdrag van Breda een soort ruil tot stand kwam waarbij Nederland New York afstond aan Engeland en daarvoor in de plaats van Engeland Suriname kreeg toebedeeld. De Nederlanders dachten toen dat dat een goede ruil was en dat denken ze, zo zegt hij, nu nog want zoals de kinderen op school leren hebben de Britten New York verloren terwijl Nederland nog steeds Suriname heeft. En dan komt het opvallende compliment: veel Surinamers gaan naar Nederland en ze brengen vandaar niet de rassenhaat mee naar huis zoals de Britse West-Indiërs dat wel doen. Bovendien zijn ze, ik volg nog steeds Naipaul, 'virtually' sinds 1955 onafhankelijk, een gelijkwaardige partner binnen het Koninkrijk, samen met de Antillen, Nieuw-Guinea en Nederland zelf. De atmosfeer is er 'relaxed' en dat terwijl er een zeer gemengde bevolking leeft: Creolen, Hindoestanen, Chinezen, Javanen, Boslandcreolen, Indianen en Nederlanders. Ik ga nog even door met die lofprijzing ook omdat het korte tijd later op allerlei manieren zo mis is gelopen: 'Met Nederlandse zin voor realiteit hebben de mensen in Suriname botsingen tussen rassen weten te vermijden, niet door groepsverschillen te negeren maar juist door ze openlijk te erkennen... en ondanks alles wat er gebeurd is in de verhouding van Nederland tot Indonesië zijn de betrekkingen tussen Nederlanders en Javanen hartelijk.' Nu is het wel genoeg, zal mijn realistische Nederlandse lezer wellicht verzuchten, eraan toevoegend dat hij ook wel heel andere geluiden heeft gehoord. Toch is er volop reden om Naipaul zeker

niet als vooringenomen in het voordeel van Nederland te beschouwen. In hetzelfde boek zegt hij, als hij in Brits-Guyana is: 'als het over de slavenjacht gaat, is het Nederlands verleden nog zwarter dan dat van de Fransen', en de Fransen stonden in dat opzicht ook al heel slecht aangeschreven. Ik ben geen reiziger maar als ik er een was zou ik het willen zijn een beetje zoals Naipaul is: hij interesseert zich wel voor de landen en de plaatsen waar hij naartoe reist maar het is hem vooral te doen om de mensen en hij weet ons de variëteit én de overeenstemming van mensen op een manier te schetsen die ik bij bijna niemand anders heb aangetroffen, zeker niet bij Theroux. Wat mij ook voor hem inneemt, maar dat is eigenlijk te particulier, is dat hij in dit toch niet echt dikke boek zo'n tiental keren met aan bewondering grenzende waardering de door mij reeds eerder genoemde Anthony Trollope opvoert, die ook over Jamaica heeft geschreven. Trollope is buiten Engeland naar mijn gevoel de meest onderschatte auteur uit de negentiende eeuw. Als ik een halfjaar lang dood zou liggen te gaan zou ik naast Orwells *Collected Essays* toch in ieder geval ook een paar boeken van Trollope en Naipaul willen lezen en eigenlijk ook, eindelijk, het Oude Testament en de Koran.

In zijn essay over Suriname haalt Naipaul ook meer dan eens het boek van Captain J.G. Stedman aan. Stedman was een Schot, die in dienst van de Republiek der Zeven Provinciën werd uitgestuurd om in Suriname opstanden en rellen van weggelopen slaven te onderdrukken. Toen hij er aankwam waren er geen opstanden of rellen meer maar telkens als besloten werd dat de troepenmacht naar Europa zou terugkeren, braken er toch weer ergens onlusten uit. Dat had als gevolg dat Stedman lang in Suriname is gebleven en zijn ogen daar goed de kost heeft gegeven. Hij schetst geen prettig beeld van de gang van zaken in deze kolonie in zijn boek, *Narrative of an expedition against the revolted negroes of Surinam*, geschreven na zijn terugkeer naar Schotland in 1778. In 1971 verscheen bij een Amerikaanse uitgever een nieuwe editie van dit boek, voorzien van een

heel mooie, verhelderende inleiding en van een notenapparaat van de hand van Rudolf van Lier, toen hoogleraar te Wageningen. Van R. van Lier is overigens in 1939 bij Leopolds Uitgeverij een verzenbundel verschenen: *Praehistorie*. Hij beschrijft daarin, onder andere, zijn scheikundeleraar, toen leraren nog autoriteit hadden. Ik haal vier regels aan van dit sonnet (regel 1 en regels 12-14):

Hij was een God als hij voor de kathedr stond
Maar zie de basis van zijn goddelijkheid:
Een misselijk ventje dat te laf om fel te spelen
Geleerde werd. Men moet zich niet vervelen.

Het dikke boek van Stedman (480 bladzijden folioformaat) staat vol met prachtige tekeningen van dieren, vogels vooral, en planten die hij op Suriname is tegengekomen en die hij met evenveel zorg beschrijft als de mensen die hij ontmoette. Soms onder gruwelijke omstandigheden. Ik hoef maar twee onderschriften onder schetsen te citeren om dat duidelijk te maken: 'A negro hung alive by the ribs to the gallows' en 'Flagellation of a female Samboe Slave'. Het contrast van die tekeningen met de lieflijke verbeeldingen van bloemen en kleine vogels is deprimerend.

Stedman is een humaan mens, geplaatst in de context van zijn tijd en van zijn taak. Hij keurt veel af van wat wij ook zouden afkeuren. Soms verdedigt hij wat naar onze normen moeilijk verdedigbaar is.

Met zendelingen en missionarissen heeft hij weinig op. Toen een Zweedse dominee een preek had gehouden op een bijeenkomst van Indianen, gaf een van hen hem dit antwoord:

Geloof u dan werkelijk, dat wij en onze voorvaderen allemaal, zoals u ons leert, veroordeeld zijn om in een andere wereld eeuwigdurende martelingen te moeten ondergaan omdat we niet onderricht zijn in uw geheimzinnige nieu-

wigheden? Zijn ook wij niet het werk van God? En kan de almachtige God zijn wil niet openbaren zonder de hulp van een boek? Als dat juist is en als God rechtvaardig is hoe is het dan te rijmen met zijn rechtvaardigheid dat hij ons gedwongen heeft te leven zonder dat wij daar toestemming voor hebben gegeven, om ons vervolgens tot eeuwige verdoemenis te veroordelen, omdat we u niet zijn tegengekomen? Nee, meneer, wij zijn er van overtuigd dat de moraal van de christenen veel rotter is dan die van ons, Indians, als we hun leerstellingen mogen toetsen aan de algemene verdorvenheid van hun leven.

Heeft Stedman dit misschien zelf verzonnen? Ik denk het niet want hij maakt een oprechte indruk en verzekert ons bij herhaling dat hij alleen weergeeft wat hij gehoord, wat hij gezien heeft. En hoe dan ook, zo'n weerwoord het blijft imponerend en al met al voor tegenspraak niet vatbaar.

I

Hoeveel kans is er dat dit verhaal wordt gelezen door iemand die niet van professie jurist is? Ik hoop dat de kans groot is, want als ik recht al belangrijk vind, taal is nog veel belangrijker: zonder taal geen recht, maar taal kan wel bestaan zonder recht. Hun verhouding, nu ze beide bestaan, houdt het midden tussen een lat-relatie en een one-night stand. Erg goed kunnen ze niet met elkaar overweg. Waarschijnlijk is de liefde oorspronkelijk al te groot geweest en zijn ze daarom uit elkaar gegroeid. Toen de tien geboden werden afgekondigd en de zeven werken van barmhartigheid was alles nog koek en ei. De problemen begonnen toen het recht de taal voor zich als eigendom ging opeisen en de taal daar niet voor voelde omdat zij van nature niet monogaam is. Het recht duwde de taal in een korset en daarin voelde en voelt zij zich allesbehalve prettig.

Let eens op hoe zelden in gerechtelijke stukken het persoonlijk voornaamwoord ik of het bezittelijk voornaamwoord 'mijn' wordt gebruikt. Ook in de overige juridische schrijftaal is gebruik van die woorden volstrekt ongewoon. Daarentegen zal het werkwoord 'worden' in allerlei vervoegingen tot vervelens toe optreden. De juridische taal toch heeft als belangrijk kenmerk dat zij zich van het persoonlijke, het intieme, zover mogelijk verwijderd houdt door het kiezen van de lijdende vorm, die een goed journalist nu juist zoveel mogelijk probeert te vermijden. 'In het middel wordt aangevoerd,' zegt de jurist en niet: in het middel voert X aan. De juridische taal krijgt door die hebbelijkheid iets stijfs, iets macadam-achtigs en voortdurend gebruik van deze lijdende vorm bederft op den duur het taalgevoel in ernstige mate.

II

Toen de rechters besloten de motiveringen in hun vonnissen en

arresten niet meer aan te vangen met de opmerking dat zij daartoe denkenderwijs waren geraakt: overwegende, dat; attendu que hebben zij een van de zeer grote omwentelingen in het rechtskundig denken van deze eeuw bewerkstelligd. Een vast stramien is de makkelijkste vorm van uitdrukking, maar ook de verfoeilijkste. Van de beroemde jurist Austin wordt gezegd dat hij, daartoe door jarenlang gebruik van zijn ellendige juristentaal gedwongen, de brief waarin hij zijn toekomstige vrouw ten huwelijk vroeg in diezelfde stijl aan haar heeft toegezonden waarna zij zich tien maanden heeft moeten bedenken.

Wie eenmaal goed thuis is in de 'overwegende-dat-stijl', of, gaat het over advocaten, elke gedachte, waardevol of niet, laat voorafgaan door het woord 'aangezien' of 'dat', die zal zijn partner op een mooie herfstdag ('season of mist and mellow fruitfulness') meedelen, dat, aangezien de zon schijnt, aangezien het zondag is, aangezien het de laatste kans is, hij mitsdien concludeert tot het maken van een wandeling.

III

De zakelijke inhoud van bijna alle, ook wereldberoemde romans, is in hooguit tien volzinnen weer te geven. Zelden ook is die inhoud niet gebaseerd op een van de vier hoofdthema's van het menselijk bestaan: leven, dood, liefde en haat. Misschien moet daar nog bij: geldzucht. Zo heel veel variaties geven die thema's niet. Wat er naast die zakelijke inhoud aan toegevoegd wordt, maakt de roman tot wat zij is: iets schitterends, iets afschuwelijks maar meestal daartussen in.

De roman *Die Wand* van de Oostenrijkse Marlen Haushofer (1920-1970) gaat over een naamloze vrouw van ongeveer veertig jaar, die op een gegeven moment merkt dat zij als enige van alle menselijke wezens nog leeft. Alle anderen zijn op mysterieuze wijze gedóód. Daar heeft een onzichtbare muur, die haar van de rest van de wereld afhoudt, mee te maken. Zij leeft door en wil dat, gek genoeg, ook gaag omdat ze juist níet van mensen houdt en wél van dieren. Die zijn er nog: een hond, wat katten, koe

Bella en haar stierkalf, forellen, kraaien, herten en reebokken. Om te kunnen leven moet ze nu en dan een dier dóden en daar heeft ze een gruwelijke hekel aan. De hond wordt haar beste vriend, maar hij gaat dood en daarom heeft het leven voor haar ook weinig zin meer, want aan de katten, de koe en de kraaien heeft zij zich nooit zo kunnen hechten.

In het hele boek gebeurt verder niets dan dat deze 'ik' de dieren verzorgt, zorgt voor eigen voedsel en onderdak en voorlopig doorgaat met leven. Ik heb mij erover verwonderd dat ik in dat boek steeds gretiger bleef doorlezen hoewel er, zakelijk gesproken absoluut niets meer gebeurt of zelfs maar gebeuren kan na die onbegrijpelijke ramp die aan Kafka doet denken en aan het ultieme moordwapen dat (haast) alle mensen doodt maar de natuur in stand laat. Noach had indertijd ook zoiets meegemaakt maar toen lag het gebeuren nog in de bovennatuurlijke orde. Het kan niet anders dan een geweldig boek zijn dat bij zoveel non-informatie en bij zulk een totaal ontbreken van intermenselijke relaties zo blijft boeien. En dat is het ook: maar het helpt ons niet verder, het is volslagen nutteloos, het ontbeert iedere marktwerking.

IV

Hoe anders is het gesteld met de op schrift gestelde juridische communicatie. Die bedoelt alleen maar iets concreets te bereiken. Het is puur zakelijke, nuttige berichtgeving. Of iemand nu een artikel schrijft over de productaansprakelijkheid van fabrikanten, een conclusie van dupliek in een echtscheidingszaak of een cassatie-schriftuur in een strafzaak: altijd heeft de schrijvende jurist een doel voor ogen en dat is niet alleen iemand ervan te overtuigen, dat de zaak die de schrijver voorstaat een gerechte zaak is, maar vooral dat de samenleving ook naar zijn doelstelling zal worden ingericht: de fabrikant is toch in dit geval niet aansprakelijk; de echtscheiding mag niet doorgaan en de straf in feitelijke aanleg opgelegd, kan niet standhouden.

Ik zal het in het verdere verloop van dit verhaal voornamelijk hebben over de schriftelijke stukken van *advocaten* die binnen het kader van een rechtszaak worden geproduceerd en stel daarom hier voorop vast, dat de juridische doctrine, het schrijven van artikelen en boeken over problemen van recht (wat juist advocaten opvallend weinig doen) meestal op een bedroevend laag peil staat. Een niet-jurist en ook de meeste wel-juristen, zij komen door zo'n artikel niet heen, niet omdat het hun begripsvermogen te boven gaat, maar omdat het gepresenteerd wordt zonder enig respect voor de *belangeloze* lezer en zijn zin voor het schone en raadselachtige, het rotte en het geheimzinnige, dat elk leven (ook, naast veel verveling) biedt. Lees Bovenkerk, lees Schuyt (Kees), Zijderveld en Van Doorn, Franke (Herman) en Presser, L. de Jong, Wesseling, Von der Dunk en tenzij zij zich op een al te detaillistisch probleem hebben geworpen, al ben je geen historicus, geen criminoloog of socioloog, je begrijpt ze en je leest door. Maar ik heb nog nooit gehoord van een accountant, een belastingconsulent of een organist die uit louter genoegen zich in zijn vakantie verdiept in het *Algemeen Deel* van Paul Scholten uit de Asser-serie en toch is dat met recht een beroemd boek. Maar, om het voorzichtig te zeggen, niet boeiend om de wijze waarop er iets gezegd wordt maar alleen om wat erin gezegd wordt en dat is voer voor specialisten. In het nieuwe *Algemeen Deel* van Vranken (Jan) is dat overigens anders.

Nu verder over de schrijfstukken van advocaten, die meteen voor een klein groepje anderen, meestal verplichte, leesstukken zijn. Een rechter kan het dossier in de civiele zaak onder rolnummer xxxx, die voor vonnis staat, niet wegleggen en laten liggen omdat dat geschrijf hem niet interesseert. Dat kunnen we allemaal wel doen als Tolstoi, Conrad, George Eliot, Evelyn Waugh ons voorgezet wordt. Daar kiezen we uit wat ons bevalt. Een ander kan dan zeggen dat onze keuze (voor heel andere

schrijvers) van slechte smaak getuigt, schaden zal hij ons niet. En de advocaat van de tegenpartij die de stukken van zijn tegenstander niet leest, omdat hij ze zo slecht geredigeerd vindt, komt alleen dan ongevarend uit de strijd als in die stukken helemaal niets van enig belang staat, wat zeker voorkomt maar wat hij pas kan weten na ze gelezen te hebben.

VII

Het geschreven woord neemt, zeker buiten de zakelijke sfeer, in betekenis af. De middelen om wat vroeger schriftelijk werd bericht nu op andere wijze over te brengen zijn toegenomen. Maar met de verandering van brief in telegram, van brief in telefoongesprek en van boek in diskette is niet alleen het middel van communicatie veranderd maar ook de inhoud. Nu en dan was ik vroeger verplicht, in het kader van door de politie afgeluisterde telefoongesprekken, de optekening daarvan door te nemen. Het is, vanuit schriftelijke optiek wartaal of brabbeltaal, ook als het zo niet – ter misleiding – bedoeld is. Maar vooral: van telefoongesprekken wordt, behalve in uitzonderlijke gevallen, ten hoogste de korte inhoud in een agenda of notitieboekje neergekrabbeld. Voor biografieën, voor essayistisch onderzoek is dat volstrekt ontoereikend. John Forster heeft als eerste een lijvige biografie over Dickens geschreven. Hij heeft, zoals later werd ontdekt, veel voor Dickens minder plezierige dingen, waarvan hij op de hoogte was, weggelaten. Zijn goed recht misschien maar het boek wordt er, alle Engelse lof ten spijt, niet boeiender op. Maar hij boeit ons wel telkens als hij citeert uit door Dickens aan hem gerichte brieven. Ook weer niet precies omdat die citaten zulk een verheffend schouwspel bieden (Dickens was net zo goed als tijdgenoot Trollope, die er echter rond voor uitkwam, voortdurend met eigen geldzaken bezig en hij maakte veel meer ruzie met zijn uitgevers dan onze postbeambte) maar omdat zij een blik achter de schermen bieden. Als straks politici alleen maar communiceren via het telefooncircuit – en daar gaat het naar toe – hoe kan dan de biografie van Wim Kok, mi-

nister-president, een bestseller worden? Beel hield tenminste nog een dagboek bij als hij aan het regeren of formeren was. Het schrift, het boek, de brief, het geschreven woord: zij lijdten geweld waar mondelinge werkelijkheid hen (op onvoldoende wijze) vervangt.

VIII

Ook in de advocatuur wordt veel mondeling en per telefoon afgedaan maar dan hebben we het toch vooral over het zogenaamde extra-judiciële werkterrein van de advocaat, waarmee ik bedoel: diens werkzaamheden die niet naar buiten en vooral niet in de rechtszaal komen, zijn zogeheten adviespraktijk.

Maar in de procespraktijk van de advocaat doet zich een tegenovergestelde tendens voor. Op twee terreinen: steeds meer mondelinge vertogen (pleidooien, toelichtingen) worden pro forma afgestoken en die rare uitdrukking houdt in dat een stuk niet mondeling voorgedragen wordt, maar, onder overlegging aan de rechters, geächt wordt te zijn voorgelezen. Let wel op dat 'voorlezen'.

En vervolgens: van steeds meer wel gehouden mondelinge vertogen wordt, ter versterking van het geheugen van de rechters, een schriftelijke weergave overgelegd. Omdat dat stuk er al is voordat het mondelinge verhoor aan de beurt komt, zal die mondelinge behandeling vaak louter neerkomen op een soort voorlezen van het geschrift, al was het maar omdat de advocaat wel meer mag zeggen dan in het stuk staat, maar niet meer in het stuk mag zetten dan hij mondeling te berde brengt.

Daar komt nog bij dat het overleggen van een geschrift, met name in een strafzaak, vaak noodzakelijk is en het nalaten daarvan een beroepsfout: wie een verweer voert dat op straffe van nietigheid van de behandeling, een antwoord in het vonnis van de rechter vergt (bijvoorbeeld de zaak is verjaard, zodat het om zijn recht tot vervolging kwijt is) mag er niet op rekenen dat zijn mondeling aangevoerde verweer ook terechtkomt in de notulen van de griffier (het proces-verbaal van de zitting). En als dat, om

welke reden dan ook, niet gebeurt is het latere verweer – ik heb het wel aangevoerd maar het staat niet in het proces-verbaal – gedoemd te falen. 'Quod non est in actis non est in mundo,' ofwel: wat niet in het proces-verbaal staat, bestaat niet. Alleen door een pleitnota over te leggen (die daardoor een deel wordt van het proces-verbaal) kan men aan die ramp ontkomen als het verweer tenminste duidelijk in die pleitnota staat. Want vele malen heb ik de Hoge Raad horen en zien verkondigen dat de rechter het beroep niet hoefde op te vatten als, zeg maar, een beroep op overmacht, omdat het ook als beroep op een verzachtende omstandigheid kan worden begrepen. En dat laatste beroep hoeft de rechter niet uitdrukkelijk te bespreken.

IX

De overtuigingskracht van het gesproken woord heeft een andere oriëntatie dan die van het geschrevene. De welsprekendheid, de emotionele waarde van wat mondeling is voorgedragen, verliest haar bekoring en haar werkkraft als ze zwart op wit wordt neergelegd in een geschrift. Daarom zullen goede pleiters minstens voorgeven niet vast te zitten aan de geschreven tekst. Zij lezen niet voor; zij dragen voor.

De overtuigingskracht van het geschrift is van andere aard dan die van het mondelinge verhoog. Ik bedoel daarmee vooral dat het geschrift een beroep doet op de rationele vermogens van de rechter, het mondelinge verhoog op diens (vaak diep weggeborgen, maar daarom nog niet afwezige) emotionele impulsen. Neem een civiele procedure. Als die enigszins de moeite (en het geld) waard is, heeft elk van de strijdende partijen een flink deel van het gelijk aan zijn zijde. Was het anders, dan zou het proces overbodig en verkwistend zijn. Maar wie op het flinkste deel kan bogen, moeten de rechters uitmaken. Dat is vaak afhankelijk van zodanige subtiliteiten als alleen in de geschreven taal volwaardig tot uitdrukking kunnen worden gebracht. En wie die vaardigheid in zulk een proces met ongeveer gelijke kansen het best beheerst zal het proces winnen, ongeacht of hij, objec-

tief gezien, het gelijk aan zijn zijde heeft, al was het maar omdat dat objectieve gelijk vaak niet eens bestaat. Het mondeling pleidooi heeft in zulke zaken meestal niet veel nut en het kan dan ook niet verbazen dat het aantal daarvan afneemt. Maar soms komt het toch voor dat iemand het pleiten zo in het bloed zit dat hij ook mondeling die subtiele zaken volwaardig kan overdragen en als dat lukt moet zelfs het beste schriftelijke betoog daarvoor wijken. Ik heb maar één advocaat meegemaakt die daartoe zelfs in gortdroge zaken in staat was (er zullen er ongetwijfeld een paar meer zijn). Ik noem zijn naam niet maar hij kwam uit Zwolle en pleitte vaak in pachtzaken – niet direct het thema waar een rechter verlekkerd op zit te wachten. Hij is niet lang geleden gestorven.

x

Een advocaat is in zijn beroep een eenzijdig, bevooroordeeld wezen en hij moet dat ook zijn. Hij staat voor iemand, soms een schurk, soms een gewoon mens met schurkachtige trekjes maar bijna altijd voor een mens in moeilijkheden. Hij dient daarom – in mondeling betoog en in geschrift- van het gelijk van zijn cliënt uit te gaan. De spirituele vechthouding is hem als het ware aangeboren en zijn overwinning is al bijna daar als hij zijn tegenpartij ervan heeft overtuigd dat die – met al zijn goede argumenten – geen schijn van kans heeft. Dat lukt niet zo dikwijls omdat diezelfde vechthouding ook eigen is aan zijn 'confrère'.

Er valt veel kwaads van advocaten te vertellen en lang niet altijd ten onrechte. Maar let eens op: een samenleving zonder vrije advocatuur is hetzelfde als een samenleving zonder vrije pers (en ook daarvan valt nogal wat kwaads te zeggen). En nog eens: let op. Ze gaan bijna altijd samen, de onvrije pers, de onvrije advocatuur en ze luiden het begin in van wat we soms dictatuur noemen, soms tirannie, maar altijd is het 't begin van groot onheil.

I

Ingeblikt tussen twee collega's uit het befaamde huis van De Medici – Leo X en Clemens VII – heeft Adrianus VI, ten einde raad tot paus gekozen toen gebleken was dat noch de echte kandidaten van Frans I noch die van Karel V het vereiste aantal stemmen op zich konden verenigen, als bespot en veracht barbaar uit Nederland gedurende korte tijd (1522–1523) de stoel van Petrus bekleed. Barbaar uit Nederland maar ten tijde van zijn uitverkiezing woonachtig in Spanje als kardinaal van Tortosa. Zowel bij zijn late aankomst vanuit Spanje in Rome als na zijn vroege dood op 14 september 1523 had de beeldengroep bekend onder de naam 'Pasquino' (paskwil), waaraan de inwoners van Rome hun grofste hatelijkheden tegen hoge personen en lage toestanden plachten toe te vertrouwen, veel werk te verstouwen. Ludwlg (von) Pastor doet van het een en ander in deel tien van zijn *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* uitvoerig verslag. De paus was volgens een sonnet 'perfido come il mare Adriano'; voorts 'hypocriet, wreed, afgunstig en gierig' en dan zijn we nog maar aan het einde van regel twee van dit dichtwerk, dat op die wijs voortgaat. Maar zijn grootste fout was toch wel dat hij geen Italiaan was. Er is na hem en voor de huidige Poolse paus dan ook nooit meer een niet-Italiaan tot paus gekozen, geloof ik. Het echte eerherstel voor deze sobere mens kwam, zo vernemen wij van Pastor, tot stand door het werk van een protestant jurist uit Utrecht – de geboortestad van Adrianus – Gaspard Burmann, en dat pas ruim twee eeuwen na de dood van deze paus. Daarna hebben in de negentiende eeuw 'Nederlandse, Belgische, Duitse, Franse, Engelse en zelfs Italiaanse schrijvers de hem toekomende eer bewezen aan deze grote, zo lang miskende man'.

Kort tevoren, in 1517, had Luther zijn stellingen aangehangen aan de kloosterkerk te Wittenberg. Zijn ster begon lang-

zaam te rijzen tijdens het pontificaat van Adrianus, die hij als de Antichrist beschouwde. Hij schreef, nog steeds volgens Pastor:

De Paus is een magister uit Leuven; die hogeschool be-
kroont dergelijke ezels; in hem spreekt de duivel.

Deze paus vreesde van het begin af aan dat hij vergiftigd zou worden, wat gelet op de tijd, waarin hij leefde en op de haat die hij alom opriep, nog zo gek niet was. Toen hij plotseling stierf ging dan ook het gerucht dat hij werkelijk vergiftigd was. Die verdenking is nooit verdwenen hoewel zij evenmin ooit bewezen of aannemelijk gemaakt is.

Toen bij de aanvang van zijn pontificaat door kardinaal Colonna een verzoek tot gratie werd ingediend voor een zekere Lelio della Valle, die een moord had begaan, gaf Adrianus hem ten antwoord:

Gratie voor moordenaars wordt alleen verleend op zeer ernstige gronden en nadat men hen die erdoor getroffen zijn heeft gehoord. Wij willen beide partijen horen, want het is onze bedoeling dat gerechtigheid zal geschieden en dat de zaak tot op de bodem wordt uitgezocht.

Dit door mij gecursiveerde, in die tijd ten gunste van de machtigen zo vaak vergeten beginsel van behoorlijk strafrecht trok mijn aandacht en daarbij is niet van belang dat het hier niet gaat over het recht om gehoord te worden van een verdachte maar van de 'andere partij' de familie of erfgenamen van de vermoorde man. Immers gratie of absolutie voor de moord zou hen, in hun eer of in hun financiële toestand, kunnen schaden. De moordenaars van toen waren vaak de machtigen en als ze tot de eigen, de goede partij behoorden, kwamen ze er vaak op de door Adrianus gewraakte wijze van af.

Benvenuto Cellini (1500–1571), schepper van het beroemdste zoutvat ter wereld, is ook bekend geworden door zijn autobiografie, waarin hij meer lijkt te pochen op zijn grotendeels verzonnen heldendaden als soldaat in dienst van paus Clemens VII dan zich te beroemen op zijn schitterende prestaties als kunstenaar en goudsmid.

Die autobiografie zet, vrij vertaald uit het Engels, als volgt in:

Iedereen die, wat zijn beroep ook zij, iets heel bijzonders heeft gepresteerd of iets dat daarop lijkt moet, als hij een waarheidslievend en fatsoenlijk mens is, zelf zijn leven beschrijven. Maar die delicate taak moet hij niet ondernemen voordat hij zijn veertigste levensjaar heeft bereikt.

Feit is, dat Cellini dit op zevenenvijftigjarige leeftijd als eerste Italiaan heeft gedaan en dat velen die iets bijzonders hebben gepresteerd het hem niet na hebben gedaan. Cellini werd door Clemens VII weliswaar ingezet als kanonnier toen het er in Rome om ging spannen maar was eigenlijk door hem aange trokken als kunstenaar. Deze zevende Clemens, opvolger van de zesde Adrianus, is wel, en volgens Pastor terecht, de meest rampzalige paus uit de geschiedenis genoemd. Toch werd hij na de Nederlandse barbaar met uitzinnige vreugde door de Romeinen als hun nieuwe paus gevierd. Wie alleen maar de autobiografie van Cellini leest, hoeft dááruit niet te begrijpen dat in die tijd de verschrikkelijke 'Sacca di Roma' plaatsvond, waarvoor in laatste instantie Karel V verantwoordelijk was, noch dat in déze periode Engeland in de persoon van Henry VIII zich van de Katholieke Kerk afscheidde of dat deze Paus gedurende meer dan zes maanden in de gevangenis zat. Want Cellini houdt zich, zoals hij zonder schroom erkent, met de geschiedenis alleen bezig voorzover hij er zelf bij betrokken is.

En hoe was hij betrokken? Op drieëntwintigjarige leeftijd –

hij was toen in Rome – brak daar opnieuw de pest uit. Dagelijks vielen er, naar hij schrijft, alleen al in die stad vele duizenden mensen aan ten offer. Zoals gebruikelijk overdrijft Cellini flink: het aantal doden per dag in Rome bedroeg, al was het erg genoeg, nooit meer dan veertig. En ook deze plaag voltrok zich tijdens het korte pontificaat van Adrianus VI. Zeker voor een kunstenaar met een karakter als dat van Cellini was de dood van deze niet kunstzinnige paus een ware opluchting. Maar onder diens opvolger kon hij aanvankelijk bijna alleen maar als krijgsman aan bod komen. Hij vertelt hoe hij als kapitein van vijftig man het keizerlijk leger, dat Rome bedreigde onder aanvoering van de constabel De Bourbon, bestreed en daarbij mikte hij met zijn 'arquebuse' nauwkeurig op de man die het hoogst boven alle aanvallers uitstak. Laat het nou net die De Bourbon zijn die daardoor dodelijk getroffen werd met als gevolg ontzettende verwarring en opschudding bij de vijand. De historici zeggen dat er geen schijn van bewijs is dat Cellini de scherpschutter is geweest die De Bourbon deed sneuvelen, maar gesneuveld is hij en wie dat dan wél op zijn conto kon schrijven, weet blijkbaar ook niemand. Toch was die verwarring niet zo groot of het leger van de aanvallers wist weldra de geringe weerstand van de pauselijken te breken waarna het verschrikkelijke bloedbad aangericht door de uitgehongerde soldaten van het keizerlijke leger (Spanjaarden, Duitsers en Italianen) en de verwoesting van Rome zijn beslag kreeg. Daarover lezen we echter bij Cellini niets. Hij was op tijd weg, naar Perugia. Maar voordien had hij nog diverse sterke staaltjes uitgehaald en een daarvan onder zo vreemde omstandigheden dat ik er verslag van doe:

Ik ging gestaag door met mijn werk als artillerist en iedere dag presteerde ik wel iets bijzonders, waardoor ik bij de paus in een bijzonder goed daglicht kwam te staan. Er ging geen dag voorbij of ik doodde wel een of meer van onze vijanden. Een zekere keer was de paus aan het wandelen langs de ronde slottoren van zijn paleis toen hij bij

de vijanden een Spaanse kolonel herkende die vroeger bij hem in dienst was geweest. Die man was helemaal in het rood gekleed en stak boven allen uit. Ik schoot en raakte de man precies zo dat je kon zien dat hij in twee helften uiteenviel. De paus die dit in de verste verte niet had verwacht had erg veel plezier in deze rare vertoning en dat niet alleen omdat het hem onmogelijk leek iemand van zo'n afstand te raken maar vooral omdat de man zo mooi en precies in twee delen uit elkaar viel.

Cellini die blijkbaar vond dat het doodschieten van een vijand in oorlogstijd niet door de kerkelijke beugel kon, vroeg aan die minder scrupuleuze paus om vergeving voor de doodslag. Daarop maakte deze een groot kruisteken over Cellini's gezicht, zeggende hem en zei dat hij hem bij deze vergiffenis schonk voor alle moorden die hij had gepleegd en die hij nog zou plegen als die maar zouden geschieden ten dienste van de ene, heilige, apostolische kerk.

III

Nog even terug naar Cellini. Soldaat en zilversmid; boef en biograaf. Een leuk gezicht moet dat geweest zijn: een paus smakelijk lachend om een sterk staaltje van dit kaliber. Of heeft Cellini ook dit uit zijn grote duim gezogen? Wat daarvan zij, mede door zo'n verhaal krijgt het oordeel van Pastor over deze paus kleur waar hij zegt, dat deze gedurende de elf jaren van zijn pontificaat voortdurend de geestelijke plichten die het pausdom met zich meebracht uit het oog verloor. Hij had daar kennelijk geen tijd voor.

IV

Het gouden zoutvat van Cellini werd niet op bestelling van deze Clemens VII maar van koning Frans I ontworpen en vervaardigd. Het bevindt zich nu in een museum in Wenen. Er is nooit zout mee gestrooid. Ik las een tijdje geleden, ik weet niet

meer waarin, dat een advocaat tijdens een pleidooi waarin hij Céline wilde aanhalen het telkens over Cellini had en dat de advocaat van de wederpartij die fout vervolgens maar overnam, hoewel hij beter wist. Welk een verschil tussen die twee. De almaar klagende Céline, die op iedere bladzijde tien of meer uitroepetekens nodig heeft en de overmoedige altijd van eigen kracht en macht overtuigde Cellini, die veel mooie dingen maakte en intussen vele al dan niet mooie mensen, waaronder de moordenaar van zijn broer, vol overtuiging naar de andere wereld hielp.

Wat is de wereld tussen Cellini en Céline geworden tot een klaaghuis, een zeurtempel. De enige overeenkomst is dat toen zoals nu het onrecht welig tierde. Maar wellicht ben ik nu aan het klagen en zeuren.

v

Ik schrijf over deze zaken omdat ze mij boeien. En ik heb in mijn leven zo vaak en zo veel over zaken moeten schrijven die erg belangrijk werden geacht maar die mij in het geheel niet konden boeien dat ik nu de vrijheid neem om alleen dat aan te pakken wat voor mij echt de moeite waard is. Dat betekent niet dat ik afscheid neem van het recht maar wel van al die technische toeren die aan de rechtspraak het aanzien geven van een doolhof waarin alleen juristen de (uit)weg kunnen vinden. Het is duidelijk dat alle anderen zich daarin niet thuisvoelen. En dat is iets van de laatste tijd. Het recht heeft zijn algemeen belang verloren. Daarmee bedoel ik niet dat we het zonder recht of rechtspraak zouden kunnen stellen. Maar wel dat het na de Franse revolutie en als gevolg daarvan geïsoleerd is komen te staan, verstaend is tot codificaties. Toen toepassing van het recht tot een aantal technische kunstgrepen was geworden, toen wie zich ermee wilde bemoeien vanuit een algemener gezichtshoek te horen kreeg dat hij als niet-deskundige zijn mond moest houden of hoogstens een beetje mocht meepraten (over mensenrechten bijvoorbeeld) raakte het recht uit de gratie bij hen

die het vroeger als een belangrijk, een onmisbaar onderdeel van hun denken beschouwden. Ik doel hier vooral op de filosofen die er geen zin in hadden om een hulpwetenschap voor het recht te zijn, zoals rechtssociologen, rechtspsychologen alsmede criminologen zich knarsetandend moesten laten welgevalen, vaak zonder het te merken. De jurist die goed naar hen luistert, bemerkt tot zijn schrik, dat hij meer van hen kan leren dan zij van hem. Het is de hoogbejaarde Franse filosoof Paul Ricoeur die in zijn laatste boek, *La Critique et la Conviction* als een ongelofelijke lacune in zijn denken aangeeft de veel te geringe zo niet afwezige aandacht voor het verschijnsel recht. Hij noemt het 'un manque stupéfiant'. Maar ik vind dat tekort hoewel spijtig voor het recht, bij de huidige stand van zaken in het recht heel begrijpelijk. Eigenlijk is Hegel de laatste geweest die als vanzelfsprekend het denken over het recht in zijn systeem heeft opgenomen. Ook de hedendaagse literatuur heeft op dit gebied weinig tot niets te bieden. Door het recht in schijfjes op te delen, in mootjes te hakken hebben de juristen het voor elkaar gekregen zelfs de collega's van hun 'eigen' territoire te weren. Veel afweten van heel weinig is in onze samenleving veel profijtlijker dan nogal wat van alles. Rechters lopen achteraan wat specialisaties betreft en dat niet per ongeluk. Maar hoelang ze het zullen volhouden als generalisten op te treden, valt niet te voorspellen nu op vele kleine deelgebieden de super-gespecialiseerde advocaten van de grote kantoren hen te slim af zijn.

VI

Wat de literatuur betreft moet aangaande de onverschilligheid voor het verschijnsel recht en vooral rechtspraak een uitzondering worden gemaakt voor Albert Camus. En ja, met een afstand van dertig jaar hebben ook twee juristen zich met Camus beziggehouden: Peter Mout schreef op 15 maart 1966 in het *Advocatenblad* over 'Camus et les juges intègres', Jef Maeijer wijdde op 14 juni 1996 zijn rede als voorzitter van de Nederlandse Juristenvereniging aan het denken van Camus over het recht.

Beide juristen zien in Camus de schrijver die het scherpst, het meest meedogenloos, de situatie van de rechter heeft afgezet tegen die van de wereld waarin hij, de rechter 'door zijn oordeel als een god zich heeft verheven boven zijns gelijken', terwijl de mensheid slechts solidair kan zijn in het besef van de elk en iedereen omringende schuld. Solidariteit, maar waarin? Het antwoord van Camus is 'in de strijd tegen hun afschuwelijke lot' ('leur destin revoltant'). En dat lot is de dood, waarmee gegeven is dat de strijd op den duur altijd wordt verloren. Het is duidelijk dat Camus de dood als het einde, als de afbraak van de mens ziet. Maar al is het een strijd die niet gewonnen kan worden, dan betekent dat nog niet dat ze niet een tijd lang met succes kan worden aangegaan. Het oordeel van de rechter – men zal hier vooral aan de strafrechter moeten denken – kan in ieder geval onmogelijk die solidariteit in de strijd tegen de dood verpersoonlijken als de rechter een doodvonnis uitspreekt. Zo iemand kan nooit een 'juge intègre' zijn. In zijn 'Reflexions sur la Guillotine', als aangehaald door Peter Mout, geeft Camus weer waar ik mijn leven lang naar gezocht heb in mijn overtuiging dat een rechter nooit en nimmer de doodstraf mag uitspreken al zou iemand er zelf van overtuigd zijn dat hij die dubbel en dwars heeft verdiend:

Het recht op leven, dat samenvalt met de kans op herstel is een natuurlijk recht van ieder mens, ook van de allerslechtste. De verschrikkelijkste van alle criminelen en de meest integere van alle rechters vinden zich daar zij aan zij, beiden even miserabel, even solidair.

In *La Chute*, de laatste – korte – roman van Camus breidt hij als het ware het rechterschap uit tot alle die, vanuit hun beroep, met de rechtspraak betrokken zijn. Clamence, de Parijse advocaat, die naar Amsterdam gevlucht is om daar schuil te gaan, vertelt van zijn successen als advocaat van goede zaken, want hij kwam altijd op voor de verdrukten, voor de zwakkeren. Hij is aanvan-

kelijk heel tevreden met zichzelf en getuigt daarvan in bewoordingen die ik, sinds ik ze las, nooit heb kunnen vergeten:

Iemand zou werkelijk gedacht kunnen hebben dat de rechtvaardigheid iedere avond met mij naar bed ging. Ik weet zeker dat U de nauwkeurigheid van mijn toonzetting zou hebben bewonderd, de overtuigingskracht ook en de warmte ervan; het beheerste meesterschap van mijn pleidooien. De natuur heeft mij lichamelijk gezien goed bedeed, de edele houding is mij aangeboren. Maar bovendien hield ik mij staande door twee oprechte gevoelens: *de voldoening dat ik mij bevond aan de goede kant van de rechtszaal ('du bon côté de la barre')* en een instinctieve minachting van rechters in het algemeen. Wellicht was die minachting toch niet zo instinctief. Ik weet nu dat er redenen voor waren.

Die zelfvoldaanheid houdt geen stand. Ook de advocaat is, als het er op aankomt, in de ogen van Camus reddeloos verloren. Wat overblijft is weggaan uit het circuit en boete doen. Niet om het heil te verwerven maar om het onheil te bezweren.

(ZEER) OUD ZEER
(HERINNERING AAN HET MANDEMENT VAN
DE BISSCHOPPEN UIT 1954)

Wim Kok moet opstappen. Dat schrijven, zoals ik vandaag (6 augustus 1998) in mijn krant lees, de Jong-Socialisten. Het lijkt mij een goede gedachte, want iemand die zijn socialistisch verleden zo in de steek laat, moet vroeger geen echte socialist geweest zijn of nu alleen maar de ról spelen van vader des vaderlands. Voorlopig immers kan een echte socialist niet boven de partijen staan al was het maar omdat de mensen voor wie hij op moet komen er een stuk onder staan. Trouw moet blijken.

Maar die Jong-Socialisten bedoelen het niet zo radicaal als ik veronderstelde. Hij mag minister-president blijven maar hij kan niet tegelijkertijd aan de partij leidinggeven. Dat lijkt mij, op het tweede plan, ook een goede gedachte. De Jong-Socialisten delen voorts mee dat zij in die opvatting niet alleen staan maar: 'Wij zeggen wat anderen niet durven zeggen.'

Dat laatste zinnetje voert mij in mijn herinnering terug naar het verre verleden. Meer dan veertig jaar terug. Naar de tijden van 'het' Mandement van 1954 waarover Nederland een tijdje lang in rep en roer was. Een mandement is een herderlijk schrijven meestal van het hele episcopaat (de gezamenlijke bisschoppen van een kerkprovincie) gericht tot hun schapen, de katholieken van Nederland. Een herder moet zijn schapen voor gevaren behoeden. Nu dat deden de bisschoppen dan ook op uitgebreide schaal. Zij veroordeelden het liberalisme als een onchristelijke stroming, die geesteskinderen had voortgebracht 'als het Marxisme, Communisme en Nationaal-Socialisme' welke stelsels ons 'aan de rand van de afgrond' hebben gebracht. Voorwaar geen geringe aanklacht. Maar de katholieken in de vvd, die geen onderafdeling van die club vormden, hebben er zich niet druk over gemaakt. Ze zijn altijd hun eigen gang gegaan. Bovendien, hoewel het katholicisme met het liberalis-

me in zijn huidige vorm 'onverenigbaar' blijft, kwamen er geen sancties aan te pas. Dat was wel het geval voor katholieken in de Partij van de Arbeid, toentertijd een sociaal-democratische partij:

Wij blijven daarom van oordeel, dat het voor een katholiek ongeoorloofd is lid te zijn van socialistische verenigingen zoals het NVV en de daarbij aangesloten verenigingen of regelmatig socialistische vergaderingen te bezoeken, regelmatig de socialistische pers te lezen of regelmatig de VARA te beluisteren. Wij handhaven de bepaling dat de heilige Sacramenten moeten geweigerd worden – en, als hij zonder bekering sterft, ook de kerkelijke begrafenis – aan de katholiek van wie bekend is dat hij lid is van een socialistische vereniging, of dat hij, zonder lid te zijn, toch geregeld socialistische geschriften of bladen leest of socialistische vergaderingen bijwoont.

Even tevoren hadden ook 'de katholieke bladen en tijdschriften' een ferm standje gekregen:

Als wij ons niet vergissen, wordt deze vrije, al te critische houding tevens bevorderd door de vrijmoedigheid waarmee en de wijze waarop katholieke bladen en tijdschriften soms tere en moeilijke kwesties ter sprake brengen en behandelen, daarbij een bepaalde tendenz vertonend, het oude en van katholieken zijde gegroeide als minder goed, en het nieuwe van vreemde zijde komende als voortreffelijk te waarderen.

Spoedig zou blijken dat 'wij' ons wel vergisten. Want de door katholieken beheerste pers sloeg als een man aan het juichen en sloot vastberaden en keurig de rijen. Op één na. Dat was het maandblad *Te elfder ure*. Slechts bij een zeldzame zonderling zal de naam van dit blad een Aha-Erlebnis oproepen. Het stond

binnen de katholieke wereld aan de uiterste linkerzijde en zou na verloop van tijd, anders bemand, ook over de rand vallen. Het blad heeft nooit meer dan tweeduizend abonnees gehad. De redactie van dat tijdschrift, waarvan ik toen als secretaris deel uitmaakte, gaf een anti-mandementsnummer uit. Vreemd is dat niet als men bedenkt dat de katholieken in de Partij van de Arbeid, die tenzij zij zich in extremis bekeerden, op onheilige grond moesten worden begraven, de kern van redactie, redactieraad en lezers uitmaakten. In die aflevering stonden substantiële artikelen van onder meer de beide nu overleden redacteuren Bernard Delfgaauw en Edward Brongersma. De redactiesecretaris had ook een, korte, bijdrage geleverd. Daarin schreef hij:

Zij (de katholieke pers) is niet de weergave van wat 'de katholieke' in de huiskamer, in de herberg, rond het voetbalveld of op de fiets over het mandement heeft gezegd... er zit toch iets gevaarlijks in die geweldige distantie tussen de publieke opinie zoals die in de kranten tot uiting komt en de vox populi. Op den duur wordt het zo iets als een zich van binnen uit vermolmende boomstam... Het is zelfs de vraag of zij die de stukken zelf schreven wel zo dachten als zij schreven. Ik uit hier een zware beschuldiging. Ik doe dat omdat ik weet, *dat bijna niemand in Nederland durft te schrijven wat hij meent.*

In die tijd had ik als achtentwintigjarige ook een Jong-Socialist kunnen zijn, als de weerzin tegen elke politieke organisatie mij daarvan niet had weerhouden. Voor het komende citaat moet de welwillende lezer weten, dat het Mandement (ik heb het onooglijke geschrift met zijn groen-grijze omslag voor mij liggen en voel toch weer de oude woede opstijgen) uit drie delen bestond waarvan het laatste de praktische conclusies heette te trekken uit de meer leerstellige voorafgaande delen:

Bovendien bood de pers ook niet een weergave van het mandement, maar alleen of in hoofdzaak van het derde deel... Er is zelfs een katholieke krant geweest, die de volledige tekst van het mandement over drie afleveringen verdelend, begonnen is met publicatie van het derde deel!... Men kan de ham van een varken... zo op de voorgrond stellen als smulpaap dat men vergeet dat ze logisch en anatomisch achteraan komt.

Ook nu nog schreeuwen de mensen van de pers moord en brand als er iets op hen aangemerkt wordt. De boodschapper heeft het gedaan, zeggen ze dan tot vervelens toe. Maar ze vergeten dat de boodschapper vaak zelf bepaalt wat de boodschap is en bijna steeds hoe zij zal worden overgebracht. En voor eigen verdediging krijgen, ja nemen zij alle ruimte die zij nodig vinden, maar ze schreeuwen niet meer als vroeger in commissie. Ze zijn agressiever geworden maar ook onafhankelijker: ze richten die agressie ook (misschien zelfs vooral) op de autoriteiten, de kleine en grote bazen, die vroeger bij uitsluiting en zonder dat zij kritiek duldden het beleid bepaalden. Dat verschil is er de oorzaak van dat de pers toen bijna nooit, nu bijna steeds aan kritiek van die wat in het nauw gedreven bazen blootstaat.

Ik heb het wel geweten toen. De hele (katholieke) meute viel over mij heen. Een hunner schreef:

Hier is inderdaad slechts een bitter en verbitterd mens aan het woord; dit blijkt praktisch uit iedere zin. Door te schrijven als hij deed plaatst de Heer Leyten zich 'buiten de wet' en is hij commentaar onwaardig.

Zulke walgelijke aantijgingen als die van dat jongmens waren, anders dan de bezwaren van Delfgaauw en Brongersma (die alleen maar als volslagen onjuist weerlegging behoefden), enkel een verachtelijk stilzwijgen waard. Zo schreven ze en beseften niet dat ze niet zwegden. En ze wisten dat ze logen, want ze had-

den tevoren instructies van de bisschoppen gekregen. En volgden die braafjes op.

Decennia later heeft het episcopaat dat mandement en met name die sancties uit het derde deel, verworpen, ingetrokken, herroepen, wat men maar wil. Maar toen waren er al bijna geen katholieken meer.

Zo'n veertig jaar na de verschijning van die herderlijke brief hield aan de Erasmus Universiteit van Rotterdam de eerste hoogleraar in de geschiedenis van de pers, in het bijzonder van de persvrijheid, zijn intrede. Ik ken hem al meer dan veertig jaar. Een journalist van hoog niveau, die jarenlang hoofdredacteur van een krant en een weekblad was geweest, een uitzonderlijk mens, op wie ik mijn leven lang gesteld ben geweest en gebleven. Herman van Run is nu tachtig jaar. Zijn rede had de wat raadselachtige maar toch doorzichtige titel 'Altijd beperkt'. Ik denk tenminste dat hij in zijn voordracht duidelijk wilde maken dat er nooit sprake kan zijn, laat staan geweest kan zijn, van volstrekte vrijheid van pers of meningsuiting. Hij strooide door zijn betoog heen allerlei voorbeelden uit jonge en oudere geschiedenis. Een daarvan haal ik aan:

Toen in 1954 het Mandement van de Nederlandse bisschoppen verscheen, zat menig hoofdredacteur van een katholiek blad ermee in zijn maag. Dat zeiden ze althans later, maar intussen schreven ze prijzend en beamend. Mgr. Alfrink had de hoofdredacteurs tevoren bijeengeroepen om hun het belang, de zin en de strekking van het stuk uit te leggen. De hoofdredacteurs begrepen alles. En hoewel ze dus ook begrepen, dat de publiciteit zich zou concentreren op de passages waarin VARA, *Het vrije volk* en socialistische vakorganisaties achter prikkeldraad werden gezet, verschenen er hoofdartikelen met het accent op de respect verdienende herderlijkheid van het maanwoord.

De Maasbode hief het wierookvat het hoogst...

Mandement en *Maasbode* bestaan niet meer. Maar de vrijheid van meningsuiting zal ook in de toekomst hardnekkige verdediging nodig hebben.

WELK GEDICHT VAN WELKE DICHTER?

Hij was drieëndertig jaar en werd veroordeeld tot zeven jaar gevangenisstraf wegens verkrachtingen én feitelijke aanranding van de eerbaarheid. Wat is dat: aanranding van de eerbaarheid en waarin onderscheidt het zich van verkrachting? Voor verkrachting is sinds de jaren negentig nodig, maar ook voldoende, een handeling die bestaat uit het tegen de zin van het slachtoffer 'binnendringen in het lichaam'. Daarom is een ongewilde tongzoen verkrachting en het ongewild betasten van de borsten niet. Een echt juridisch onderscheid dat in de samenleving geen weerklank zal ondervinden. Hier wás de beschuldiging onder meer dat de verdachte de borsten van een jonge vrouw tegen haar zin had betast.

De bewijsvoering berustte op de eigen verklaring van de verdachte en op het getuigenis van het slachtoffer. De verdachte erkende dat hij op zekere dag in zekere woning in zekere stad 'over de borsten had gewreven van de vrouw die in de telastlegging met "Marja" wordt aangeduid'. En verder werd voor het bewijs gebruikt zijn verklaring: 'Ik heb haar toen ook een gedicht voorgelezen'.

Marja's voor het bewijs gebruikte verklaring hield in dat zij de verdachte ontmoet had toen zij op een contactadvertentie had gereageerd. Hij vertelde, toen zij hem in zijn flat bezocht, dat hij advocaat was en Cor heette. En voorts verklaarde zij:

De sfeer die in de woning hing was eng. Ik voelde mij gehypnotiseerd. Cor bleef maar tegen mij aanpraten. Cor heeft mij een gedicht voorgelezen. Ik raakte ervan in paniek en begon vreselijk te huilen enzovoort.

Het komt wat harteloos over maar wat mij in deze zaak het meest bezighoudt is de vraag welk vers en van wie het geweest kan zijn waarvan Marja in paniek raakte. Zijn er in de Nederlandse taal verzen die zo'n reactie kunnen oproepen? Lucebert

of Kouwenaar? Ik heb het onvoldoende bijgehouden. De stemming van ondergang en duisternis, van verraad en verdoemenis die aan deze situatie ten grondslag lag. En hoe het voorlezen van een vers kan leiden tot feitelijke aanranding van de eerbaarheid. Maar vooral hoe dát het bewijs volledig kan maken of versterken (ter vaststelling van de identiteit van de verdachte was het niet nodig, want die stond al vast). Ik weet het allemaal niet. Voor mijn gevoel komt het meest in aanmerking een vers van Nijhoff, dat zich van zijn andere gedichten onderscheidt door de ondergangssfeer die het oproept:

't Werd stil aan tafel. 't Was of wijn en brood
Werd neergeslagen uit den greep der handen.
De kaarsvlam hing lang-wapperend te branden
En 't raam sprong open door een donkren stoot.

Als water woelden in de nacht de landen
Onder het huis; wij voelden hoe een groot
Waaien ons aangreep, hoe de wieken van de
Vaart van de tijd ons droegen naar de dood.

Wij konden ons niet bij elkaar verschuilen:
Een mens, eenzaam, ziet zijn zwarte eenzaamheid
Dieper weerkaatst in de ogen van een ander -

Maar als de winden langs de daken huilen,
Vergeet, vergeet waar ons zwak hart om schreit,
Lach en stoot glazen stuk tegen elkander.

Maar waarom zou het niet een vers geweest kunnen zijn van Rainer Maria Rilke: 'Wer nun kein Haus hat...' Of over zijn engelen met hun 'lichte zielen zonder zoom' die heimwee koesteren naar zonden. Nu hadden de rechters eens hun licht kunnen laten schijnen over de 'story' die wij nodig hebben. Maar ze laten ons in het duister.

'HET KIND EN IK' (M. NIJHOFF)

(OVER RATIONALITEIT EN EMOTIE IN HET VERKEERSRECHT
EN HET RECHTSVERKEER)

I

Martin was toen drie jaar en heel speels.

Er werd een nieuwe weg aangelegd en als dat gebeurt zijn er in de buurt zandhopen, voor kinderen een ideaal speelterrein. Er was ook een laadschop, bestemd om zware stenen van de 'grote hoop' waar zij opgeslagen lagen te brengen naar de plaats tot waar de aanleg gevorderd was. Een stilstaande laadschop is voor kinderen een raar monster, dat niks doet. Zet de laadschop zich in beweging dan wordt zij voor hen... ja wat? We zullen zien.

De laadschop reed, al naar behoefte, nu eens voor- dan weer achteruit. Toen ze achteruit reed werd Martin, die de zandhoop in de steek had gelaten voor een nieuw wonder en naar de achterkant ervan was gerend, door het voertuig gegrepen. Zwaar getroffen. Martin liep daarbij 'ernstige open wonden op, een bekkenfractuur, schaambeenfractuur, beschadiging blaas, met ernstige, wellicht blijvende gevolgen, zoals mank-lopen, blaasklachten et cetera'. De kleine Martin was, kort gezegd, alleen niet dood.

Bij een ongeval op een weg tussen een motorvoertuig en een fietser of voetganger geldt de regel dat de bestuurder van het motorvoertuig moet aantonen dat hij géén schuld heeft aan het ongeval. Wegens het gevaar dat het gemotoriseerd verkeer oplevert is de gewone bewijslast omgekeerd. Maar helaas, omdat een weg in aanleg volgens het hof en de Hoge Raad (nog) geen weg is (kun je voor 'weg' hier ook lezen 'mens?') gold hier de omgekeerde bewijslast niet. Juridische spitsvondigheid zal menigeen verzuchten. Akkoord maar op bevel van de wet. Wat daarvan zij, nu moest de vader van Martin bewijzen dat de chauffeur van de laadschop schuld had aan het ongeluk. Dat alle rechters ervan uitgingen dat Martin, als driejarige, geen schuld-

capaciteit had, vermeld ik slechts terzijde. Het hof kwam tot de beslissing dat bij deze chauffeur alle schuld ontbrak. De Hoge Raad oordeelde anders. Toch hadden hof en Hoge Raad hetzelfde uitgangspunt: de chauffeur had vanuit zijn bestuurderszitplaats Martin op geen enkel moment kunnen waarnemen. Dat was voor het hof (voornamelijk) reden waarom het bij de chauffeur geen schuld aanwezig achtte; de Hoge Raad daarentegen oordeelde dat juist dáárom de chauffeur in deze situatie hulp van een ander, een collega, had moeten inroepen om toe te zien of hij zonder gevaar kon manoeuvreren (achteruitrijden).

Deze emotioneel zwaar beladen zaak is, dunkt mij, beslist op grond van een zeer uiteenlopende visie op hét karakter van hét kind van drie jaar, een psychologisch-pedagogisch thema waaromtrent noch het hof noch de Hoge Raad bijzondere deskundigheid had. Het hof overwoog:

dat het eerder te verwachten was dat een kleuter van de leeftijd van Martin op eerbiedige afstand zou blijven van een imponerend voertuig als de laadschop is.

De Hoge Raad daarentegen overwoog dat de chauffeur:

rekening had moeten houden met de onberekenbaarheid van jonge kinderen en de attractie die een voertuig als het onderhavige voor een kind kan hebben.

Afstotend of aantrekkelijk? Aan de kant blijven of het gevaar tegemoet gaan? De driejarige als van nature avonturier of als bangelijk toeschouwertje op afstand? Het is duidelijk, dat als het hof gelijk had met zijn karakterschets de chauffeur Martin niet achter zijn laadschop hoefde te verwachten en dat in de schets van de Hoge Raad deze zelfde chauffeur met een op avontuur beluste Martin achter zijn laadschop als mogelijkheid rekening had moeten houden.

Als in dit opzicht (en met zo uiteenlopende rechtsgevolgen)

hof en Hoge Raad zo diametraal tegenover elkaar stonden, hoe kon men dan van een eenvoudig chauffeur verwachten, dat hij wist welke van die opvattingen de juiste was? Want vergeet niet dat als die chauffeur mocht oordelen zoals het hof op dit punt aangaf, hij er geen rekening mee hoefde te houden dat er wel eens een kind (van drie jaar) in de directe nabijheid van zijn laadschop stond. Die laadschop die voor Martin in een oogwenk van wonder tot moordtuig werd.

Hoewel zo'n ongeval ook voor een chauffeur, die zich zeker geen andere dan *juridische* schuld hoeft te verwijten, traumatisch kan uitwerken, ben ik toch geneigd (en, zo hoop ik, velen met mij) de beslissing van de Hoge Raad (waarbij het advies van de toenmalige advocaat-generaal Ten Kate bijna op de voet werd gevolgd) als van twee kwaden het minst slechte te beschouwen, vriendelijker gezegd: als het best mogelijke.

Waarom? Niet op puur rationele gronden. Ook niet omdat bij die beslissing het recht beter is toegepast. Zoals reeds bevestigd hing de beslissing af van de bepaald niet-juridische kijk op het karakter van de driejarige jongen in het algemeen. En al evenmin omdat de karakterschets van driejarige jongens als ontworpen door de Hoge Raad beter uit de verf komt dan die van het hof. Integendeel zou ik menen: de meeste kinderen van die leeftijd of nog jonger zullen, voortdurend gewaarschuwd door hun ouders en verzorgers voor de gevaren van de auto en andere helse machines, het gedrag vertonen van de door het hof geschetste driejarigen. Als ik rond vijf uur in de middag, zowat stapvoets, de woonstraat in een stadsbuitenwijk inrijd aan het einde waarvan ik woon, zie ik de vele jonge kinderen, die van die straat terecht als hun speelterrein bezit hebben genomen, naar de kant vliegen om hun ernstige spel, mopperend op de bestuurder van de auto, pas te hervatten als het trage snelheidsmonster gepasseerd is. Maar zo vraag ik mij af: hoe kun je op welke algemene karakterschets van welke mensengroep ook afgaan in het recht? Er kan altijd een kind zijn dat aan het profiel van de Hoge Raad voldoet en, desnoods vanaf de voordeur van

het eigen huis, blindelings de straat oversteekt op weg naar het geluk dat aan de andere kant van de straat hem toelacht maar dat hij nooit zal bereiken.

Er was een aantal kinderen, leeftijdgenoten van Martin, op en bij de zandhoop aan het spelen. Maar slechts één van hen, Martin, kon de verleiding van de rijdende laadschop niet weerstaan. Niet omdat driejarige jongetjes zo plégen te reageren als Martin deed had die chauffeur (nog) voorzichtiger moeten zijn, maar omdat Mártin het deed. Wie daar over nadenkt komt tot een vreemde conclusie. Niet wat geregeld gebeurt moet maatstaf van het handelen zijn maar wat een zeldzame keer kan gebeuren.

Een regel opstellen, niet met het oog op de overgrote meerderheid der kinderen als abstract gegeven maar op één of enkele werkelijke kinderen, dat is niet, zeker niet in hoofdzaak, de weergave van een rationele gedachte maar veeleer van een emotionele overtuiging. Juristen willen daar niet van weten. Maar dat betekent niet dat het niet gebeurt.

II

Zij, de juristen, zullen de zaak vanuit een geheel andere optiek benaderen. Schuld als grondslag van aansprakelijkheid? Weg ermee. Ieder moet eigen schade dragen, tenzij? Kom nou, waar is dat goed voor en waar staat het geschreven? Schuld is een ouderwets begrip dat in een postmodern denken geen plaats vindt. Schuld stamt van Adam en Eva van Kaïn en Abel en van Noach en die ongelukkige mensen en dieren die buiten de ark bleven.

Ik ga hier maar kort op in, hoewel ik heel goed weet hoe belangrijk deze nieuwe tendens dreigt te gaan worden in het rechtsverkeer.

Leg, zo luidt het moderne motto, de aansprakelijkheid daar waar die met het minste bezwaar gedragen kan worden. Maar pas op bezondig u daarbij niet aan het misverstand dat dit als vanzelfsprekend gevolg heeft dat de rijken hun schade zelf moeten dragen en de aansprakelijkheid van de armen wordt

weggenomen. Dat, leren wij, maakt de samenleving tot een jungle; het strijdt met een bepaald soort rechtvaardigheidsgevoel. En wat te doen als het, zoals vaak, om twee rijken of twee armen gaat? Zelfs de aan financiële draagkracht aangepaste geldboete heeft het bij ons niet kunnen halen, met als gevolg dat wie zijn auto verkeerd parkeert, niet meer boete krijgt als het een Jaguar is dan wanneer het lelijk eendje in de weg staat.

Nee, wie men daarbij op het oog heeft, zijn de staat en de 'verzekering': de staat in alle onvoorziene gevallen (rampen) die onverzekerbaar of onverzekerd zijn, de verzekering voor het overige. In beide gevallen betaalt, als het eropaan komt, de collectiviteit, vaak optimistisch aangeduid als de gemeenschap, de schade.

Het jonge kind is minstens vanaf het begin van zijn leerplichtige leeftijd, die steeds maar vervroegd wordt, deelnemer aan het verkeer en wel in de figuur van kwetsbare deelnemer: voetganger of fietser. Kwetsbaar dus om twee redenen: omdat het jong is en omdat het aan het verkeer deelneemt als voetganger of fietser. Soms doet die 'voetganger' zich echter voor in de vorm van een spelend kind dat achter een bal aanholt. Dat kind is maar zelden tegen ongevallen verzekerd, vaker, maar lang niet altijd, tegen wettelijke aansprakelijkheid. Lijdt het schade als gevolg van een ongeval waarbij een gemotoriseerde verkeersdeelnemer betrokken is, dan is de meest voor de hand liggende oplossing deze laatste als verplicht verzekerde de schade te laten dragen. Daartoe wordt de mogelijkheid van het ontbreken van schuld bij de autobestuurder tot een absoluut minimumniveau teruggebracht en het dragen van schuld door het kind zo ongeveer uitgesloten. Een paar stapjes verder en we zijn gearriveerd bij het huidige wetsvoorstel, met dien verstande dat de verbanning van de schuld-idee, die bij kinderen in ieder geval emotioneel makkelijk te verwerken is, dan voor iedereen geldt in geval letselschade wordt geleden. Aan een bijzondere aansprakelijkheid jegens bejaarden, die bij de oversteekplaats meer tijd nodig hebben dan welke het groene licht voor voetgangers toestaat,

hebben we, geloof ik, nooit serieus gedacht. Laat mij dat dan ook maar niet doen.

III

Vroeger, het is al heel, heel lang geleden, toen alleen de meisjes en jongens van het 'middelbaar' onderwijs op de zaterdagochtend nog schoolse wijsheid moesten vergaren, reed ik met onze Volkswagen Kever voor dag en dauw van het parmantige dorp waar wij woonden naar de mooie stad waar de school was gevestigd. Om half negen begonnen de lessen en ruim voor die tijd moest de leraar, in dit geval de docent maatschappijleer, present zijn.

En op zo'n zaterdag uit die oude tijd vroeg in de ochtend, sliepen alle mensen nog vreedzaam in elkaars armen (uit) of – want ik ben geen echte romanticus – waren net begonnen met de dagelijkse scheldpartij. De rijweg was geheel verlaten. Verlaten? Ja, als je alleen maar op mensen lette. Want die weg waar de mens met zijn machine zich nog niet op vertoonde was in beslag genomen door de vogels. Zij gedroegen zich dan ook als de rechtmatige bezitters van die weg. Wat ze er zochten zal wel een raadsel blijven sinds er geen paarden meer op onze wegen te vinden zijn tenzij opgesloten in zo'n hoog bakje achter een Mercedes. Wat mij geregeld opviel was dat autoritaire gedrag van die vogels, die pas op het allerlaatste moment als je al flink aan het remmen was, wegvlogen en, in de achteruitkijkspiegel kon je het zien, onmiddellijk weer bezit namen van hun territorium als het gevaar voorbij was. Meer dan eens heb ik op die vroege ochtenden gepeinsd over die vreemde tegenstrijdigheid: vogels die bijna steeds tijdig het gevaar van ook een eenzame auto onderkennen en er hun maatregelen tegen nemen en sommige kleine kinderen, die het gevaar niet onderkennend het argeloos, vanaf het veilige trottoir of zich losrukkend uit moeders stevige hand, tegemoet treden met de vreselijke gevolgen van dien voor het kind, voor zijn ouders en familie en voor de bestuurder van de auto, die het ongeluk alleen had kunnen voorkomen door op

dat moment niet, in ieder geval niet op die plaats, een auto te besturen. Een kind gedood of verminkt te hebben ook bij ontbreken van alle schuld daaraan, is er iets huiveringwekkenders te bedenken? Is er iets dat onze dromen tot aan het einde der dagen wreder zal blijven doorspoken?

IV

Kinderen, vooral de zeer jeugdige, verstoren de orde in de keurig bijgeharkte tuin van de jurist. Zij rennen achteloos de paden uit, de bloemperken in; zij spelen op onze fraai onderhouden gazons, tussen en op onze met zoveel zorg gekweekte planten en als zij, moe van het spelen binnenkomen, juicht heel het huisgezin. Wat harder gezegd: zij zijn niet strafbaar; zij hebben in juridisch opzicht geen schuld aan welke onrechtmatigheid dan ook; hebben zij schade aangericht, zij zijn niet aansprakelijk, kortom zij vallen uit louter liefde voor hen buiten de gewone rechtsorde. Het is opvallend van waaruit die situatie gegroeid is. Niet altijd was en niet overal is het kind de enige die in de maatschappij nog kan bogen op privileges en op welwillende bejegening en in het gezin op aandacht en liefde. Iedere maatregel waarbij een kind betrokken is moet nú, of het gebeurt is iets anders, zijn grond vinden in het belang van het kind.

Toen de dood van jonge kinderen een even gewone zaak was als het voortdurend baren van kinderen door de moeders (die dientengevolge, anders dan nu, ook het aantal weduwnaars veel groter maakten dan het getal der weduwen), toen de leerplicht nog een droombeeld was en jonge kinderen op grote schaal ingeschakeld werden als verdieners van minstens hun eigen kost, toen had het recht niet zoveel belangstelling voor het kind en toen zouden ouders vreemd opkijken als zij ouders van nu hoorden zeggen dat het in strijd is met de gewone orde der dingen als ouders hun kind moeten begraven. Want het feit reeds dat zij, de 'oude' ouders níet in hun (vroeger) jeugd gestorven waren, maakte dat zij tot de sterken behoorden en het kind dat hun ontviel had dat nog moeten bewijzen.

Dat er voor het recht geen rust is weggelegd, blijkt uit de ontwikkeling van de aansprakelijkheid voor schade in het wegverkeer, in de eerste plaats als er kinderen bij betrokken zijn. Dat probleem spitste zich aanvankelijk toe op de vraag op welke leeftijd hét kind niet alleen de verkeersregels kon kennen maar ook zich naar die kennis kon gedragen. Een arrest van de Hoge Raad uit 1986 waarbij een kind van vijfeneenhalf jaar, Thiemo, een rol speelde, ontlokte aan een bespreker van het arrest de verzuchting:

Moelijker valt te begrijpen waarom het kind als dader hier harder wordt aangepakt dan elders het kind als slachtoffer.

In die verzuchting ligt op het eerste gezicht een wereld van verrassingen besloten. Want plant haar maar eens over naar het gewone strafrecht. Dan begrijpt toch iedereen dat de dader harder wordt aangepakt dan wie van die dader het slachtoffer is. Of zelfs naar het burgerlijk recht: wie zal het verwonderen dat de 'dader', dat is toch wel de bedrijver van de onrechtmatigheid, het zwaarder te verduren krijgt dan wie van een onrechtmatige daad de dupe is geworden: de een moet betalen, de ander krijgt betaald. Maar gaat het over (jeugdige) kinderen (in het verkeersrecht) dan wordt alles anders. Dan vallen dader en slachtoffer nog wel niet geheel op één lijn te stellen maar daar gaat het toch naar toe: de dader, dat is degene die schade toebrengt aan een ander, hoeft steeds minder te vrezen dat hij schadevergoeding moet betalen; het slachtoffer, dat is degene die schade lijdt, hoeft die eigen schade ook dan vaak niet te dragen als er bij hem volop 'schuld' aanwezig is: ik zet schuld tussen aanhalingstekens omdat er eigenlijk sprake is van wat bij een ánder dan het kind schuld zou opleveren. Dat bij letselschade in het wegverkeer in de verhouding autobestuurder enerzijds, voetganger of fietser anderzijds in alle gevallen in de toekomst

zoiets gaat gelden als nu in de verhouding kinderen en alle anderen, zou men daarom, kunnen kwalificeren als de infantilisering van de niet-gemotoriseerde deelnemer aan het verkeer.

In het arrest uit 1986 ging het over het volgende. Ik citeer uit het heldere advies van de toenmalige advocaat-generaal Mok:

Op 7 juni 1980 wandelde het echtpaar H. met hun op 7 december 1974 geboren zontje Thiemo (toen dus precies 5½ jaar oud) bij Katwijk in de duinen. Thiemo liep aan de hand van zijn moeder. Plotseling en onverwachts rukte hij zich los en liep naar de overkant van het fietspad, waar hij enkele seconden bleef. Daarna liep hij het fietspad weer op, waar inmiddels O. per fiets naderde. Ondanks belsignalen en roepen van O. en een uitroep van Thiemo's vader, stak het kind het fietspad weer over. O. remde wel maar kon een botsing niet meer vermijden. Het gevolg van de botsing was een gecompliceerde duimbreuk en materiële schade aan de zijde van O. Van verwondingen of schade bij Thiemo H. blijkt niet.

Een lang verhaal kan niet zonder schade kort gemaakt worden, wel met verlies van elementen van dat verhaal samengevat. Die samenvatting levert als uitkomst op dat de rechtbank de eis van O. (schadevergoeding, groot f 10.503,-) afwees, dat het gerechtshof haar, in beginsel toewijsbaar achtte en dat deze beslissing van het hof bij de Hoge Raad stand hield. Dat impliceert dat de nog geen zesjarige Thiemo naar het oordeel van hof en Hoge Raad in juridische zin schuld had aan zijn onrechtmatig handelen: dat hij de regel die hij overtrad kende of moest kennen en dat hij zich naar die regel had kunnen en dus moeten gedragen. Wat in de door de bespreker van het arrest aangehaalde zin wordt vastgesteld is dat, als Thiemo schade had geleden (en, om het simpel te houden, O. niet) terwijl O. aan het ongeval geen schuld had en er zelfs voor 100% eigen schuld bij Thiemo aanwezig was geweest, er eerder kans was geweest dat O. de

schade van Thiemo toch had moeten betalen, omdat het kind als slachtoffer minder hard wordt aangepakt.

In 1986, zo kunnen we vaststellen, zijn (onrechtmatige) handelingen van kleuters nog niet als vanzelfsprekend buiten het domein van het recht gebracht. Maar in de annotatie van de bespreker wordt wel de vraag opgeworpen waarom de Hoge Raad de lijn Ebele Dillema, Frank van Holsteyn en Marcel Woestenburg (allemaal arresten waarbij kinderen als slachtoffer zijn betrokken) niet ten einde toe doortrekt. En dat zou betekenen dat kinderen als Thiemo maar ook wat oudere kinderen, zelfs als zij schade toebrengen en niet lijden, buiten de gewone regels van het recht worden geplaatst.

Is daar een 'rationele' grond voor te bedenken? Is er reden om een gewone X, als hij bij een verkeersongeval schade lijdt, een betere positie te geven dan wanneer hij bij datzelfde ongeval schade veroorzaakt? Nee, zeggen wij, naar huidig recht. Als X precies evenveel schuld heeft in het eerste als in het tweede geval – en als zijn schuld in beide gevallen op 100% wordt gesteld – zal X in geval een zijn gehele schade zelf moeten dragen en zal hij, in geval twee de gehele aan een ander toegebrachte schade moeten vergoeden.

Aan de omstandigheid dat recente rechtspraak bij een verkeersongeval waarbij een kwetsbare deelnemer en een gemotoriseerde verkeersdeelnemer zijn betrokken aansprakelijkheid voor de helft van de gemotoriseerde verkeersdeelnemer als uitgangspunt neemt ongeacht de schuldverhoudingen ga ik voorbij, hoewel deze op geen wet berustende vrijheid die de rechtspraak zich heeft veroorloofd, een duidelijke voorbode was van het in 1998 ingediende wetsvoorstel dat in 1999 al weer is ingetrokken. Maar toch gaat het tegenwoordig zo: de wetgever past na verloop van (soms lange) tijd de rechtspraak toe, vroeger paste de rechter de wet zo snel mogelijk toe. Maar wat men in de toekomst in de wet vastlegt, behoeft geen rationele, behoeft zeker niet alleen maar een rationele grond te hebben. Heel wat wettelijke verhogingen van het strafmaximum zijn tot stand ge-

komen onder invloed van emoties veroorzaakt door een concreet geval. Zo zou men nu in de wet kunnen vastleggen dat kinderen beneden een bepaalde leeftijd die bij een verkeersongeval betrokken zijn, geacht worden daaraan nooit schuld te hebben en daarom nooit aansprakelijkheid dragen. Het probleem en de betekenis van (het ontbreken van) ouderlijke zorg laat ik nu maar rusten. Maar als zij onder die omstandigheden zelf letsel oplopen dan moet om de ander (de bestuurder van een auto) voor die schade op te laten draaien er eigenlijk toch nog iets anders bijkomen. Waarom voor hem een verplichting tot schadevergoeding? Ook als hijzelf geen schuld heeft; ook als hij met al dan niet verwerkelijkt gevaar voor eigen leven heeft getracht het kind geen schade toe te brengen. Men kan in de wet alles regelen maar mijn vraag blijft dan: waar is de rechtsgrond die aan zo'n verplichting ten grondslag ligt?

En mijn antwoord is: het recht beweegt zich hier niet op het rationele maar op het emotionele vlak. En omdat deze emoties in het recht verankerd liggen, worden het weldra versteende emoties. Daarmee bedoel ik niet iets negatiefs uit te drukken, maar iets dat hard als steen, iedere andere overweging die met argumenten daar tegenin gaat, doet afketsen.

VI

Wie mij kent, zal weten dat ik emotie in het recht niet alleen niet veroordeel maar onmisbaar vind. Waar ik tegen opkom, is het ontkennen van de betekenis van emotie binnen het recht, het verdoezelen ervan. Als de zo-even geschetste situatie (schuld van het jonge kind is er nooit; bij schade van het kind is de andere verkeersdeelnemer altijd de aansprakelijke) in volle omvang recht wordt, is dat een klinkklare demonstratie van de reeds lang ingeburgerde volstrekt emotionele rechtsregel dat het belang van het kind steeds prevaleert. Immers dat beginsel verbiedt iedere afweging bij een beslissing waarbij een kind betrokken is. Die andere mensen, hun belangen, spelen, al zijn ze nog zo groot, bij die beslissing geen rol. Zou het niet zijn om onze

onmacht jegens 'het' kind te camoufleren dat een zo a-juridisch beginsel zonder tegenspraak het juridische veld is gaan beheersen?

RETORIEK EN RECHTSPRAAK

'For the very truth hath a colour
from the disposition of the utterer'
George Eliot

Vals pathos en holle retoriek. Het lijkt wel of die bijvoeglijke naamwoorden niet losgemaakt kunnen worden van de zelfstandige naamwoorden, die hen vergezellen. Maar dat is schijn. Pathos en retoriek kunnen een positieve functie hebben in de wereld van de taal die het aanschijn van de wereld der mensen in hoge mate bepaalt. En alhoewel Socrates altijd getracht heeft een loopje te nemen met de retorica en haar als onwaardig stelde tegenover de wijsbegeerte is de retor en is de leer van de retorica door de eeuwen heen, en zeker vóór de uitvinding van de boekdrukkunst een 'ars' geweest die in rechtspraak, politiek, theater en godsdienst een belangrijke plaats innam, en op alle universiteiten als aparte wetenschap werd gedoceerd en bestudeerd. Nog in 1814 weigerde Hajo Albert Spandaw, een in zijn tijd hooggeroemd dichter, tevens advocaat en later rechter, thans geheel vergeten, een Gronings hoogleraarschap in de welsprekendheid. Ik moet daar aan toevoegen dat ook welsprekendheid zeker niet samenvalt met retoriek.

Een pleidooi, een rede, die alleen of hoofdzakelijk pathos bevat, draagt zijn of haar veroordeling in zich. Pathos is een taalmiddel dat schaars en bij voorkeur aan het slot van pleidooi of rede op zijn plaats is.

Ik geef een overbekend voorbeeld uit de literatuur. Ik doel op het einde van Multatuli's *Max Havelaar*. Multatuli vraagt zich af of zijn aanval op de gevestigde machten doel zal treffen of dat hij door moet gaan:

Neen, het zal niet nodig zijn! Want aan U draag ik mijn boek op, Willem den Derde, koning, groothertog, prins meer dan prins, groothertog en koning... keizer van het

prachtige rijk van Insulinde, dat zich daar slingert om de evenaar als een gordel van smaragd.

Aan U vraag ik met vertrouwen of het Uw keizerlijke wil is dat de Havelaars worden bespat door de modder van de Slijmerings en Droogstoppels en dat daarginds Uwe meer dan dertig millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in Uwen naam?...

Dit waarschijnlijk meest grandioze brok pathetiek uit de Nederlandse letterkunde, vraagt reeds daarom aandacht omdat het naast onmiskenbare waarheden, onwaarheden bevat en onnauwkeurigheden, die er allebei niets meer toe doen. Willem III was koning en was groothertog (van Luxemburg) hij was echter niet keizer van Insulinde en als dat in een andere setting was geplaatst, zou het ook belachelijk hebben geklonken, want Willem III was niet een koninklijke en zeker niet een keizerlijke figuur. En die schitterende metafoor omtrent de gordel van smaragd gaat nu juist niet op voor het eiland waar Multatuli zoveel mee te maken had gehad: Java, dat in zijn geheel ver beneden de evenaar ligt. Wat geeft het?

Binnen dit geslaagd pathos, vinden we aan het slot de retorische vraag. De vraag die het antwoord reeds bevat en die door haar vorm de toehoorder moet overtuigen. Met vertrouwen vragen is op zich wetenschappelijk iets abnormaals: de wetenschappelijke vraag houdt in dat men het antwoord niet weet en wie vertrouwen heeft in een antwoord verwacht een bepaald antwoord. Willem de derde, dat was de bedoeling, moest bij die vraag van zijn koninklijke zetel opspringen en roepen: nee, Multatuli, dat is mijn koninklijke wil niet; dat nooit of te nimmer; ik zal er nog vandaag iets aan doen. Het is echter zeer de vraag of Willem III de Havelaar ooit gelezen heeft.

Ik kom meteen toe aan een voorlopige conclusie: het pathos, dat als onderdeel van de retoriek bij voorkeur aan het slot van het betoog wil overtuigen en dat wordt gebruikt als taalhandeling, als een vorm waarin het gesproken woord wordt afgerond,

hoeft om effect te hebben niet op waarheid te berusten. Pathos is niet vals omdat het onwaarheid bevat maar omdat het zijn doel: overtuiging van anderen, niet bereikt door overdaad of door verkeerde plaatsing. Vals pathos staat niet tegenover pathos met waarachtige inhoud maar tegenover pathos, dat niet aanslaat en dat daardoor een aan zijn doel tegenovergesteld effect bereikt: meestal belachelijkheid. Overigens is wat voor de een vals pathos is, voor de ander volslagen echt. Men denke aan het levenslied, waarin het pathos floreert als nergens anders en stand kan houden omdat het door grote groepen van de mensheid als zuiver pathos wordt ervaren.

Beroemde laatste zinnen van literaire werken, bevatten bijna altijd echt pathos, soms ingehouden, soms dwingend, voluit. Ik geef u een paar voorbeelden:

Malcolm Lowry, *Under the Volcano*: 'Somebody threw a dead dog after him down the ravine.'

Joseph Conrad, *The secret sharer*: 'A free man, a proud swimmer, striking out for a new destiny.'

Anthony Trollope, *An Autobiography*: 'Now I stretch out my hand, and from the further shore, I bid adieu to all who have cared to read any among the many words that I have written.'

De retorica of retoriek (dat zijn in mijn opvatting zowat synoniemen) neemt als uitgangspunt het gesproken woord en wat daarmee aan overtuiging van anderen kan worden bereikt.

Erg lang geleden toen ik nog advocaat was, kwam er een jonge vrouw op mijn kantoor. Ze had een dagvaarding bij zich om te 'verschijnen' voor de politierechter wegens diefstal uit een winkel van een nogal kostbaar truitje. Ze had de winkel na afrekening van een ander kledingstuk verlaten en was direct daarop betrapt. Ze had het truitje gepast en dus aangetrokken en vervolgens onder haar daagse kleren verstopt. Maar de man die op

zulke dingen moet letten had dat gezien en ze was er dus gloeiend bij. Ze zei me dat ze helemaal in zwaarmoedige gedachten verzonken was geweest toen ze de winkel verliet en niet meer aan de mooie trui had gedacht. Ik vertelde haar dat dat verhaal niet makkelijk geloofd zou worden. Daar was ze het wel mee eens, zei ze en lachte een beetje.

Onze zaak kwam bij de politierechter aan de beurt. Ik heb toen gepleit en ben begonnen met te zeggen dat het feit op zich, het wegnemen van de trui door de verdachte volmondig werd toegegeven. Dat schiep een klimaat van redelijkheid, al was het alleen maar het onmiskenbare dat zo ruiterlijk werd toegegeven. Toen ben ik echter op het andere stramien doorgegaan. Voor diefstal is nodig bewustzijn van het wegnemen. We hebben allemaal wel eens een keer meegemaakt, denk ik, dat we iets in onze zak of tas aantreffen dat van een andere persoon was. Laatst vond ik, toen ik thuiskwam nog een dure menukaart in mijn tas. Ik heb haar vandaag naar het etablissement op de Keizersgracht teruggebracht. Ze hadden de kaart niet gemist. Dat was geen diefstal, want het was niet onze bedoeling, ons oogmerk, om die aansteker, die ballpoint, dat servet uit het restaurant weg te nemen. Maar als een inbreker beweert dat hij niet de bedoeling had de buit waarmee hij werd aangetroffen, weg te nemen, wordt hij met zekerheid niet geloofd. Zelfs in het uitzonderlijke maar niet absoluut ondenkbare geval dat het voor wat betreft een der gestolen goederen waar zou zijn, zou hij hoogstwaarschijnlijk ook voor diefstal van dat voorwerp veroordeeld zijn. Het geval van mijn cliënte lag veel dichterbij dat van de inbreker dan bij dat van de verstrooide professor. Toen ik naar de rechtszitting ging geloofde ik er zelf niet in. Dat hoeft ook niet, maar het maakt de zaak van de verdediging wel hachelijker. Maar al pleitend begon ik mij zelf steeds meer te overtuigen. Natuurlijk was de jonge vrouw nog niet eerder voor winkeldiefstal veroordeeld. Was dat wel het geval geweest dan was zij kansloos geweest, terwijl het toch even goed mogelijk is dat men gedachteloos iets uit een winkel meeneemt wanneer men

reeds eerder veroordeeld is dan wanneer er sprake is van een 'first offender'. Die systemen waarin het 'vorbestraft' zijn niet aan de jury bekend wordt gemaakt, teneinde vooringenomenheid te vermijden, zijn daarom duidelijk de betere.

Hoe het ook zij, de jonge vrouw, zonder strafblad, beschaafd, redelijk knap van uiterlijk, zich geschrokken voordoend, maar toch welbespraakt, werd door de politierechter na mijn pleidooi onmiddellijk vrijgesproken met als argument dat hij op grond van de persoonlijkheid van de verdachte en de inhoud van het pleidooi niet 'beyond every raesonable doubt' ervan overtuigd was dat zij bewust de trui had aangehouden en getracht mee te nemen.

Direct na mijn pleidooi en de uitspraak (de officier van justitie ging niet in hoger beroep) ging ik zelf weer twijfelen en meer dan dat. Ik was en ben ervan overtuigd dat de vrouw niet zou zijn vrijgesproken als (a) de uitspraak niet, zoals bij politierechters te doen gebruikelijk is, onmiddellijk na de behandeling van de zaak was gevallen b) evenmin als alles wat ik daar met toenevende gloed gezegd had alleen in schriftelijke vorm aan diezelfde rechter was meegedeeld en c) als er drie rechters hadden moeten beslissen. Hoewel het argument waarop zij werd vrijgesproken naar alle waarschijnlijkheid vals in de zin van leugenachtig, onwaar is geweest, zou ik toch met mijn wetenschap nooit *primair* schuldig hebben mogen pleiten om vervolgens verzachtende omstandigheden (de eerste keer, relatie verbroken, ruzie met ouders enzovoort) aan te voeren met als doel de straf omlaag te krijgen.

Een of meer anderen met behulp van het gesproken woord van iets overtuigen, waarvoor de spreker staat, ongeacht of dat de waarheid is, dat is het doel van de retorica. Wie wil aantonen dat hij lichamelijk sterk is, zal dat doeltreffender doen door een stuk ijzer in tweeën te slaan of door een eeuwenoude beukenboom met wortel en al uit de grond te trekken dan door verhalen ten beste te geven over zijn kracht. En zou een jonge vrouw zeggen dat ze van alle vrouwen ter wereld de mooiste is, dan is

het mogelijk dat alleen maar de verschijning van Miss World dat gezegde zou logenstraffen. Als, zoals tegenwoordig beweerd wordt, bij schoonheidswedstrijden ook naar intelligentie van de deelnemers 'gekeken' wordt, zal men echter met letterlijk kijken niet veel opschieten: dan zal de jonge vrouw als retor, met gesproken woorden, de commissie moeten overtuigen van haar hoge IQ. Ik zeg er ook nog bij dat de retorica eist dat de overtuiging iets of iemand betreft, waarvoor de spreker 'staat'. Het is niet eigen aan de retorica dat iemand door te spreken een of meer anderen van zijn ongeschiktheid voor het beroep waarvoor hij solliciteert overtuigt of dat zijn woorden als enig gevolg hebben de gezamenlijke uitroep: die man gooit zijn eigen glazen in.

Welsprekendheid, eloquentia kan een hulpmiddel zijn voor retorica maar dat hoeft helemaal niet. Soms kan een vorm van bothed van taalgebruik geboden zijn of een droge lange opsomming. Uit de stam van... getekenden; uit de stam van... getekenden, U kent het. Het maakt toch indruk. De beoefenaar van de welsprekendheid heeft als eerste doel: de toehoorder te overtuigen van het esthetische, het schone van zijn woorden en hij hoeft geen verder doel te hebben. De overtuiging aan anderen bijbrengen dat ik zo mooi gesproken heb, als het wel pure onzin is wat ik in die woorden tot uitdrukking heb gebracht, valt niet onder de retorica.

Wat meer valt er te zeggen over de verhouding van de dialoog en het debat tot de retorica. Debat en dialoog hebben met elkaar gemeen dat zij tweezijdig zijn, twee stemmen laten horen. In het debat – dat is het verschil – gaan die stemmen tegen elkaar in en komt een van de stemvoerders als overwinnaar naar voren. In de dialoog beginnen de stemmen vaak op heel verschillende hoogte, maar het doel is uiteindelijk: verzoening, samspraak, eenwording.

Van dialoog en debat onderscheidt de retorica zich doordat zij eenzijdig is, één stem laat horen. Die stem laat zich horen om voor zichzelf of anderen iets te bereiken, om als overwinnaar uit

de strijd te komen. In dat opzicht heeft de retorica overeenkomsten met het debat, maar het verschil blijft dat de retor op eigen kracht vertrouwt, eigen gedachten ontwikkelt, de ander en diens motieven niet nodig heeft dan hoogstens om ze te ridiculiseren.

In elk geval is het dialogische dan ook niet een wezenskenmerk van de retoriek. Het duidelijkst kan ik dat demonstreren aan een vaak over het hoofd gezien, immers in de Oudheid weinig bekend fenomeen: de predikatie. In zijn traditionele vorm is de predikatie een uiterste vorm van *monoloog*. Wanneer een van de kerkgangers tijdens de preek opstaat, niet om weg te lopen maar om met de predikant in debat of gesprek te gaan, is dat zo zonderling dat het de volgende dag in de plaatselijke krant kan komen. Maar de preek is bovendien een schoolvoorbeeld van proeve van overtuiging van anderen. De beminde gelovigen moeten ervan overtuigd worden dat echtbreuk en godslastering, dat schennis van de eerbaarheid en het niet bijwonen van de zondagse dienst kwalijke zaken zijn; dat bidden voor anderen, aalmoezen geven, zieken bezoeken, gevangenen bevrijden enzovoort goede zaken zijn waarmee men de hemel kan verdienen. Omdat er geen enkel geloof is dat zijn absolute waarheid dwingend kan bewijzen, is het bijbrengen van de overtuiging dat dit geloof met zijn voorschriften het enige ware is, vanuit rationeel oogpunt heel moeilijk, zo niet onmogelijk. Het is bijna steeds een geloof, dat de retor ons moet bijbrengen, niet een waarheid. In het politieke debat, dat er om gaat om kiezers voor de partij te winnen, probeert men de mensheid ervan te overtuigen dat kiezen voor partij A een onbeschrijflijk belangrijk goed is en kiezen voor alle andere partijen daarmee een, in allerlei variaties bestaand, maar steeds groot gevaar. De dialoog streeft naar verzoening, de retoriek naar de overwinning.

Geen wonder daarom dat retorica altijd in hoge mate verbonden geweest is met rechtspraak. Maar ook daarbinnen is de betekenis van de retorica niet overal hetzelfde. In de hedendaagse civiele procedure neemt het schriftelijk debat een be-

langrijker plaats in dan de retorica. Pas als er gepleit wordt, en dat gebeurt in civiele zaken steeds minder, komt het element van de retoriek weer op de voorgrond. We zien tegenwoordig dat welwillende pleiters elkaar vooraf hun pleitnota toesturen. Dat is natuurlijk om wederzijds onaangename verrassingen te voorkomen. Maar het is in strijd met het retorisch karakter van het pleidooi: de eerste pleiter weet niet wat de tweede gaat zeggen en de tweede leert de inhoud van het pleidooi van de eerste pas ter zitting kennen. Daarom is vaak pas bij de ten onrechte bij pleidooien gebruikelijk geworden re- en dupliek, het debat-karakter weer aanwezig: daar gaat men op elkaars punten in. Tijdens het echte pleidooi, dat de pleiters tevoren hebben klaargemaakt, verdedigen zij hun eigen standpunt zonder al te veel in te gaan op het standpunt van de anderen. Wil het pleidooi na de uitgebreide schriftelijke debatten iets anders zijn dan een mondelinge herhaling van wat reeds schriftelijk is vastgelegd, dan moet het zonder nieuwe rechtsfeiten in het geding te brengen – dat mag uitdrukkelijk niet in het civiele pleidooi – door de wijze van aanpak, door de eigen interpretatiekracht van het gesproken woord toch een nieuw licht op de zaak werpen: de zakelijke beschrijving van wat aan de hand is in de schriftelijke stukken krijgt nu, als het goed is een component in de mondelinge toelichting, waarin emoties om wat is gebeurd een plaats kunnen krijgen. Het in het kader van de retoriek typische karakter van het steeds meer veld winnende kort geding vermeld ik hier nadrukkelijk zonder er nader op in te gaan.

In strafzaken heeft het retorische element een veel grotere impact dan in civiele zaken en dan nog weer in meerdere mate waar het jury-rechtspraak betreft. Bij dit alles speelt de procedure, de wijze waarop in strafzaken de rechtsstrijd wordt gevoerd een belangrijke rol. Doordat de rechter, die een beetje zijn taak aankan, als gevolg van de regels van de procedure, iedereen een voor een aan de beurt laat komen, en slechts zelden zal toelaten dat iemand voor zijn beurt spreekt of de ander onderbreekt (waarvoor men in de politiek zelfs extra microfoons heeft

opgesteld) is er in het gevecht binnen de rechtspraak een grote mate van orde. Iedereen die iets te zeggen heeft kan met alle gaven van zijn retorisch vermogen te werk gaan. De ander moet dat dan maar weer ongedaan maken. In televisie debatten gaat het vaak anders: niemand kan uitpraten, sommigen geven al gauw de moed op en altijd komt er iemand bovendrijven niet met de beste argumenten of het grootste gelijk (al kan dat bij toeval het geval zijn) maar met de grootste bek en de langste adem.

In het strafproces richten de advocaten zich niet tot elkaar en ook niet tot de officier van justitie maar tot de zwijger tijdens het proces, de rechter. Wie ooit een echt strafproces in Nederland heeft meegemaakt zal protesteren: de Nederlandse rechter zwijgt niet. Wie alleen maar Angelsaksische rechtszaken op televisie heeft gevolgd, zal geneigd zijn mijn aanduiding van de rechter als zwijger te beamen. Hij denkt dat de rechter maar twee woorden hoeft te kennen: 'overruled' en 'sustained'. In Nederland is de rechter of de voorzittende rechter inderdaad zeer actief. Dat komt omdat hij de organisator is én de leiding heeft van het strafproces. Tegelijkertijd krijgt hij van de wet de opdracht tijdens de zitting geen enkel blijk te geven van schuld of onschuld van de verdachte. Dat is een tegenstrijdige opgave. Wie als eerste, op grond van het dossier van de strafzaak de verdachte moet ondervragen, wie zich als eerste met vragen tot de getuigen moet wenden, die zal door de vragen die hij stelt en vooral ook door die welke hij niet stelt, van zijn (voorlopig) standpunt doen blijken. Dat alles neemt niet weg dat ook in Nederland de goede, voorzittende, rechter zijn vragen zo inricht dat de beide partijen zoveel mogelijk vrijheid wordt gelaten. Ik heb het over beide partijen en bedoel daarmee: het lid van het Openbaar Ministerie en de advocaat. Niet ook de getuigen. Want de getuigen zijn het 'hulpmateriaal' hetzij voor de advocaat, hetzij voor het Openbaar Ministerie. Vreemd genoeg ook niet de verdachte zelf, om wie het in zekere zin toch eigenlijk allemaal te doen is. Een serieus onderzoeker zal, ook in het

Nederlandse strafproces, merken hoe klein de actieve rol van de verdachte is in de taalhandelingen van het proces, dat opgezet is als een toneelstuk voor beroepskrachten. Hoe zwaarder de zaak hoe verder de verdachte in het niet pleegt te verdwijnen. Reeds die opzet betekent vaak dat veel verdachten zich in hun eigen zaak niet thuis voelen. Meer dan eens heb ik het meegemaakt dat een verdachte in een zaak die het verdedigen meer dan waard was, die hele zaak onverschillig, of liever onbegrepen, aan zich voorbij liet gaan: hem interesseert bijna steeds alleen de uitkomst, die hij pas over veertien dagen zal horen, niet hóe die uitkomst wordt voorbereid en bereikt.

Dat laatste echter is in retorisch opzicht van uitnemend belang. En dat komt vooral omdat het strafproces zoals zich dat voor de feitelijke rechters afspeelt (de Hoge Raad telt hier niet mee) anders dan de civiele procedure een bijna geheel mondelinge behandeling kent. Daarbij hebben het OM en de advocaat tot taak de rechter van iets te overtuigen waarvoor zij, letterlijk, staan: de officier van justitie moet de rechter ervan overtuigen dat de verdachte 'het' gedaan heeft, daarvoor strafbaar is en dat die en die straf de meest geëigende is; de advocaat heeft tot taak de rechter ervan te overtuigen dat de verdachte 'het' *wel eens niet gedaan kan hebben*, daarvoor niet strafbaar is en dat hij slechts die en die, lage, straf verdient. In dat proces van overtuiging geldt voor de goede retor een hoofdregel: probeer niet de rechter te overtuigen van iets waarvan 'vaststaat' dat het geen kans maakt. De advocaat die alle nadruk legt op de uiterst geringe mogelijkheid dat zijn cliënt iets niet gedaan heeft, verspeelt bij de rechter een stuk goodwill, nodig voor de wel belangrijke taak: een zo gering mogelijke straf voor zijn cliënt uit het vuur te slepen. Ik herinner aan het meisje met het truitje: geef toe en geef vooral ruimhartig toe wat straks toch als vaststaand zal worden aangenomen, tenzij je een heel grote verrassing in petto hebt. In het strafproces is de retorische bekwaamheid van officier van justitie en van de advocaat van eminent belang. Daarbij schijnt de officier van justitie in het voordeel te zijn. De aan de

zaak ten grondslag liggende geschriften (processen-verbaal van de politie en van de rechter-commissaris uit het vooronderzoek) wijzen erop dat deze verdachte schuldig is. Zeker het proces-verbaal van de politie is niet een dialogisch geschrift waarin ook het standpunt van de verdachte volwaardig wordt weergegeven. Dit proces-verbaal heeft als doel de basis te zijn van een veroordeling. Toch is die voorsprong van het Openbaar Ministerie maar betrekkelijk. Zou het OM de rechter slechts op de gedachte behoeven te brengen: deze verdachte zou het wel eens hebben kunnen gedaan, dan lag het anders maar geen rechter zal op die grondslag een bewezenverklaring uitspreken. Als echter de advocaat de rechter tot de gedachte weet te brengen: die verdachte zou het toch wel eens niet gedaan kunnen hebben, dan heeft hij zijn doel bereikt: zo'n gedachte moet bij de goede rechter tot vrijspraak leiden. Hoewel er zeker rechterlijke dwalingen voorkomen, die inhouden dat verdachten ten onrechte zijn veroordeeld, zijn er veel meer 'dwalingen' van de rechter die inhouden dat verdachten worden vrijgesproken die 'het' wel hebben gedaan. Het verschil is alleen dat we dat laatste niet alleen geen rechterlijke dwaling noemen maar zelfs beschouwen als een wezenskenmerk van het beschaafde strafproces.

Bij het nastreven van hun tegengestelde doeleinden kunnen de officier van justitie en de raadsman kiezen voor het inslaan van geheel eigen, los van elkaar staande wegen. Heel vaak zal men in het strafproces zien dat er geen echt debat ontstaat tussen aanval en verdediging maar dat elk van hen, met voorbijgaan van de argumenten van de ander, de eigen argumentatie als voldoende naar voren brengt. In de praktijk komt het vaak voor dat de officier van justitie, als de raadsman een scherpzinnig of spitsvondig verweer te berde heeft gebracht, daarop niet of amper ingaat. Dat komt niet alleen doordat hij geen tijd heeft en geen boeken voorradig om stante pede het verweer te weerleggen en hoopt dat de rechters, die wel bedenktijd hebben, daar wel in zullen slagen. Het komt ook omdat het retorisch gebeuren het rechtstreekse debat vaak opzettelijk vermijdt omdat de

eigen argumenten erg sterk worden geacht en die van de tegenstander in ieder geval zo zwak dat weerlegging ervan ten koste van veel tijd en moeite, die tijd en die moeite niet waard zijn. Straks komt alles toch als vanuit een waaier van gegevens op het bordje van de rechter terecht.

Er is echter in het strafproces een ontwikkeling gaande die het retorisch karakter aantast en het debat-element doet toenemen. Zonder er lang op door te gaan stel ik vast dat waar de opposenten elkaars handelingen ter zitting gaan bestrijden, de verdachte nog verder op de achtergrond geraakt en de strijd zich toespitst op de vraag naar de manier waarop de waarheidsvinding heeft plaats gehad (aanvechtbare opsporingsmethoden) waardoor het OM zelf als partij in het defensief wordt gedrongen of op de wijze waarop de verdediging aan haar de verdachte ontlastende gegevens is gekomen als gevolg waarvan de advocaat zichzelf en zijn doen of laten moet gaan verdedigen. Wanneer het gaat over het al dan niet rechtmatige van de opsporingsmethoden (die onder het toezicht staan van het OM) ontstaat een zuivere vorm van debat met alle hardheid van dien. Een goed voorbeeld daarvan vormde het Hakkelaars-proces. Dientengevolge wordt de persoonlijke betrokkenheid van de retor ook veel groter. Wanneer ik iemand, verdacht van moord, verdedig zal ik dat doen en moeten doen met alle middelen die wet en recht niet verbieden, maar de uitkomst zal mij niet in dezelfde mate persoonlijk raken als wanneer mij als officier van justitie wordt verweten dat ik de recherche bewust ontoelaatbare methodes heb laten gebruiken. Retorica in de rechtszaal, zo luidt wederom een conclusie, eist wederzijds een zekere mate van afstandelijkheid. Als OM of verdediging op de man zelf gaan spelen, ontardt, zo zou ik bijna zeggen, het geding in een woedend debat en verliest de verdachte de aandacht die toch al te weinig op hem was gericht. Pas in het slotwoord van de verdachte – en hoe vaak maakt hij daarvan géén gebruik – kan ook de verdachte als retor in eigen zaak naar voren komen. Ik heb dat wel meegemaakt en wat mij dan bijna altijd

opviel was dat de verdachte zijn eigen verhaal had, zijn eigen redenen tot verontschuldiging en tot verlaging van straf of ontslag van rechtsvervolging, die zoals de retoriek dat toestaat een eigen leven leiden, naast het leven dat door zijn verdediger en door zijn aanvaller op het toneel van de rechtszitting was gezet.

De redenen waarom in het jury-proces (van strafrechtelijke aard) het retorisch karakter nog meer naar voren komt is niet en in ieder geval niet in hoofdzaak dat amateurs (want dat zijn juryleden) zich zoveel makkelijker om de tuin laten leiden dan professionals (rechters). De vraag of iemand iets ja dan nee gedaan heeft (en dat is meestal de enige vraag waarvoor de jury gesteld wordt) is niet van juridische aard. En voorzover het de amateurs aan routine ontbreekt, staat daar tegenover a) dat de jury met twaalf mensen pleegt te oordelen, die dikwijls eenstemmig moeten zijn en b) dat routine de rechter, die meestal duidelijke zaken voor zich krijgt, kan opbreken in die, statistisch, weinig talrijke gevallen dat zelfs heel sterke aanwijzingen dat iemand schuldig is, toch niet betekenen dat hij dat ook is. Herrmann Mostar heeft daar in zijn boek, *Unschuldig verurteilt*, verbijsterende voorbeelden van beschreven waaronder de Nederlandse zaak bekend als de moord in Giessen-Nieuwkerk. Wat wel de oorzaak is van het verhoogde retorisch karakter van de strafzaak voor de jury is de sterk verminderde rechtstreekse deelname van de rechter aan het proces. Daardoor is hij omdat hij enkel de opperste scheidsrechter is in de procedure, die beslist wat mag en wat niet mag als daarover een beslissing wordt gevraagd, niet een sta-in-de-weg voor de retorische vertoning die om en verdediging te horen en te zien geven. De getuigen ondervinden dat zij geheel andere vragen hebben te beantwoorden al naargelang hun ondervrager de advocaat van de verdachte dan wel de officier van justitie is. Het requisitoir en het pleidooi benaderen een en dezelfde zaak vanuit geheel verschillende gezichtshoeken en het is goed mogelijk dat geen van de beide deelnemers het nodig acht het materiaal van de ander te

bestrijden om de simpele reden dat het eigen materiaal daar te goed voor is.

In het tweede boek van *De Oratore, libri tres* bespreekt Cicero een aantal voorwaarden voor en kenmerken van goede retoriek.

‘Ons eerste voorschrift lijkt,’ zo zegt hij, ‘een beetje belachelijk,’ kennelijk omdat het op het eerste gezicht zo vanzelfsprekend is. De orator in het rechtsgeding – advocaat en officier van justitie – moet zich van elke zaak waarin hij optreedt tevoren ‘zorgvuldig en grondig’ op de hoogte stellen. Wij zouden spreken van dossierkennis maar ook wetenschap verworven via de verdachte speelt een belangrijke rol. Dossierkennis is een moeilijke en tijdrovende zaak, waarbij men van een groot aantal gegevens kennis moet nemen die, naar later zal blijken, niet of amper bruikbaar zijn. Maar wie daarom het dossier verwaarloost of stukken daaruit overslaat, kan verschrikkelijk in de fout gaan. De officier van justitie die de zaak door zijn secretaris heeft laten voorbereiden en daarvan alleen weet wat deze voor hem heeft opgetekend – een verschijnsel dat vroeger veel meer voorkwam dan nu – slaat vaak een modderfiguur, niet alleen bij zijn tegenstander, de advocaat, maar wat erger is, ook bij de rechter. De advocaat wiens stoere gegevens vanuit de stukken volstrekt onderuit worden gehaald, is voorwerp van hoon en benadeelt zijn cliënt. Zo’n officier van justitie of zo’n advocaat hebben aan hun retorische gaven weinig of niets. Dossierkennis is in rechtszaken – evenals trouwens in politieke zaken – een absoluut vereiste maar nooit op zich voldoende voor succes. De kenner van het dossier die verder alleen maar kan stuntelen is een letterpeuteraar, die lachlust opwekt. Maar Cicero stelt toch vast:

Door veronachtzaming van dit alles worden... heel wat processen verloren, vooral civiele zaken, die dikwijls bijzonder ingewikkeld zijn.

Ik merk op dat, als een proces verloren wordt door onvoldoende dossierkennis van een procesvoerder, dit over de vraag wie gelijk heeft, wie recht heeft, niets zegt. In het recht hangt het vaak van kwaliteit en kunde van de beroepsdeelnemers af of verlies dan wel winst te wachten staat, en helaas niet altijd van het hebben van een rechtvaardige zaak.

Grote nadruk legt Cicero in het verband van deze eis op het voorgesprek met de cliënt. Wat hij daarover zegt heeft zijn belang nog allerminst verloren:

Ik zelf zorg er altijd voor, dat iedereen mij persoonlijk van zijn zaak op de hoogte brengt, en wel onder vier ogen, zodat de betrokkene vrijuit kan spreken. Daarbij speel ik zelf dan de rol van de tegenstander om mijn cliënt de zijne te laten spelen en om hem alles naar voren te laten brengen wat hij zelf over zijn zaak bedacht heeft. Op deze manier kan ik dan na zijn vertrek in alle rust in mijn eenzige drie rollen op mij nemen: die van mijzelf, die van de tegenstander en die van de rechter. Aspecten die meer steun dan nadeel opleveren, verklaar ik dan geschikt om naar voren te brengen; punten waaraan ik meer nadeel dan voordeel ontdek, verwerp ik als onbruikbaar. Zo bereik ik dat ik kan bedenken wat ik ga zeggen voor het ogenblik waarop ik moet spreken. Heel veel redenaars vertrouwen zo op hun talent, dat ze beide tegelijk doen, maar diezelfde heren zouden ongetwijfeld heel wat beter spreken, als ze van mening waren dat ze voor het ogenblik van spreken eerst de tijd moesten nemen om na te denken!

Van groot belang zijn voor Cicero ook de drie overredingsmiddelen (van de rechter). Hij denkt daarbij vooral aan het civiele proces en omschrijft ze als: bewijzen, presenteren en emotioneren. Nu is het ontegenzeggelijk waar dat het echte bewijs een volstrekt overredingsmiddel is, maar daarbij komt de kunst van

de redenaar maar weinig aan bod. We zien dan ook dat Cicero het bewijsmateriaal in tweeën splitst: geschriften, getuigen enzovoort die aantonen, bijvoorbeeld dat er sprake is van een alibi. Als dat soort overredingsmiddelen altijd in voldoende mate voorhanden was zou de retoriek in het recht geen echte rol kunnen spelen. Maar vaak verkeren in het civiele proces béide partijen in bewijsnood; vaak zal de verdachte in het strafproces zijn onschuld niet kunnen bewijzen maar hoogstens min of meer aannemelijk maken. Het tweede soort bewijsmateriaal is wel van retorische aard: zaken, redeneringen die door de pleiter zelf zijn uitgedacht, bedacht. Dat komt er op neer dat de pleiter het belang dat hij dient zo gunstig laat uitkomen, dat het wel geloof moet verdienen bij de rechters. Iemand wordt ervan verdacht dat hij toen en toen daar en daar tuingereedschap heeft gestolen. De pleiter betoogt dat de verdachte als hij de dader was geweest keus had uit allerlei soorten van zaken en dat het wel heel vreemd is dat hij nu juist die zaken gestolen zou hebben die hij absoluut niet nodig had, omdat hij geen tuin heeft. Dat is natuurlijk geen echt bewijs van onschuld want hij kan ook stelen om door te verkopen maar het tast het geloof in zijn daderschap wel aan. Even verder op dit punt doorgaande bereikt Cicero geheel de retorische kant van de zaak. Die zogenaamde bewijsvoering vanuit de redenaar zelf moet om te kunnen slagen aan drie eisen voldoen: 'het winnen van sympathie, het geven van informatie en het beïnvloeden van gevoelens'.

Het tweede overredingsmiddel, de presentatie, en het derde, het emotioneren, voeren ons naar het hart van de zaak. De presentatie van het pleidooi is van uiterst groot belang maar heeft niet te maken met de waarachtigheid van de inhoud. Leugenaars, vooral oplichters zijn in staat de presentatie van hun bedrog zo aantrekkelijk mogelijk te maken. Een nieuw televisietoestel uit een faillissement opgekocht voor een prikkie en zo in de doos mee te nemen tegen betaling van honderd gulden contant. De koper ontdekt thuis dat de doos alleen zwaar zand bevat. Uiteraard mag de pleiter zijn zaak niet door leugens en be-

drog presenteren als een lofwaardige zaak maar er zijn heel wat wel toelaatbare middelen, die ook tot dat doel kunnen leiden. De presentatie heeft ook betrekking op de persoon van de pleiter zelf: die moet indruk maken niet per se op de wijze waarop men in het commerciële circuit indruk pleegt te maken: netjes in het pak en met de nodige parafernalia van het vak uitgerust, maar als persoonlijkheid. Die persoonlijkheid kan zich evenzeer in de gedaante van de slordig lijkende Columbo voordoen als in die van de statige heer die voor een keer van zijn verhevenheid is afgestapt om deze zaak te verdedigen en die dat nooit gedaan zou hebben als het niet een goede zaak zou zijn. Ten slotte emotionering: wie het kan, moet het doen. Maar het is gevaarlijk: valse emotie of emotie die als vals overkomt werkt heel contra-productief. Toch herinner ik mij uit de jaren dat ik in Den Bosch rechter was, de zaak van de vrouw van een postbode, veldwachter of winkelbediende. Zij had de man tergend langzaam vergiftigd door iedere dag in zijn koffie een kleine dosis vergift te doen. Hij was er een keer voor in het ziekenhuis opgenomen; men had toen wel een vermoeden maar geen zekerheid en toen de man terug thuiskwam, ging zij door. Een vileine vrouw, als je dit verhaal zo hoort vertellen. Maar de advocaat van die vrouw, geholpen moet ik eerlijk zeggen door de politie wier proces-verbaal niet eenzijdig contra de vrouw werkte, maakte op allerlei wijze aannemelijk, dat zij gedurende alle twintig, dertig jaren van haar huwelijk op gruwelijke wijze was getergd, mishandeld en verkracht door deze man, tot zij ten einde raad de beslissing nam: dit neem ik niet meer. Toen de rechters zich in de raadkamer hadden teruggetrokken, zei een van hen: ik had die man al veel eerder aan zijn einde geholpen. De vrouw, wier daad zo afschuwelijk leek, en wier daad op zich eigenlijk ook afschuwelijk wás, kreeg een gevangenisstraf gelijk aan haar voorarrest en kon dus bij de uitspraak naar huis. De zaak was binnen de contouren van de oprechte emotie getrokken.

Ook over humor als wapen in het overredingsproces laat Ci-

cero zijn licht schijnen. Hij begint al met een vitale waarschuwing: het gebruik van humor kan niet aangeleerd worden; het is een kwestie van aanleg. Ook een tweede opmerking lijkt raak: 'Als je het mij vraagt kan een man met humor over alle andere onderwerpen een geestiger betoog houden dan over de humor zelf.' Hij noemt een paar studies over humor en concludeert dat de auteurs ervan zo zouteloos voor de dag kwamen, 'dat het enige echt humoristische nu juist hun totale gebrek aan humor was'. Gelukkig kon Cicero niet als tegenstander Socrates krijgen want die zou hem ongetwijfeld hebben gevraagd waarom iemand die over humor schrijft dat humoristisch zou moeten doen.

Belangrijker is Cicero's vaststelling dat er twee soorten van humor zijn. De ene legt over het hele verhaal, het hele pleidooi een zachte, milde deken. Het verhaal is doortrokken van een vriendelijk soort humor dat nergens tot lachbuien verleidt maar een plezierige glimlach van herkenning aan de toehoorder (dat is: de rechter) ontlokt. We zouden kunnen denken aan de Kronkels van Carmiggelt. De andere soort humor is scherp en incidenteel; zij getuigt van onmiddellijke gevatheid en zet de tegenstander te kijk. Zeker bij die laatste soort humor is er voor theorieën geen plaats. Het is de inval van het goede moment, die vaak de doorslag geeft. Er dreigt echter, aldus Cicero en ik onderschrijf het, voor de geestige pleiter altijd een groot gevaar. Het moeilijkste is voor hem: rekening te houden met de betrokken personen en de omstandigheden en op die grond zelfs de geestigste invallen binnen te houden. Voor de Nederlandse rechter in strafzaken die zoveel aan het woord is, is, naar ik meen, bijna iedere humor ontoelaatbaar en in strijd met zijn ambt, als die ten koste gaat van een van de partijen in het geding en vooral van de verdachten en de getuigen à décharge. Cicero geeft ons een groot aantal voorbeelden van geestigheden, vooral van de tweede soort: invallen en kwinkslagen gericht tegen de tegenpleiter, wat nog het minst snel bezwaar zal opleveren. Vele daarvan spreken ons niet direct aan of zijn zelfs volstrekt duis-

ter. Want humor eist bekendheid met plaats, tijd en omstandigheden. En ten slotte komt Cicero weer op zijn eigenlijke thema terug:

Rekening houden met de omstandigheden, dosering van de gevatheid en spaarzaamheid met kwinkslagen – die drie dingen onderscheiden dus de redenaar van de grappenmaker, en bovendien het feit dat wij redenaars onze geestige opmerkingen met goede reden maken, niet om humoristisch te lijken, maar om een of ander doel te bereiken...

De inaugurele rede van John Kennedy als president uit 1961 is een schitterend voorbeeld van retoriek. Misschien zit er iets te veel pathos in, maar omdat de rede kort is, stoort ons dat niet te erg. U moet zich voorstellen dat onze minister-president, volgens velen een uiterst bekwaam politicus, in zijn televisiepraatje op vrijdagavond plotseling in het Nederlands zou uitroepen:

Now the trumpet summons us again – not as a call to bear arms, though arms we need; not as a call to battle, though embattled we are; but a call to bear the burden of a long twilight struggle, year in, year out, ‘rejoicing in hope, patient in tribulation’, a struggle against the common enemies of man: tyranny, poverty, disease and war itself.

Wij moeten op aarde Gods werk doen, zo eindigt de rede. Dat is, in zekere zin, onzin ook voor wie in God geloven, maar in andere zin is het duidelijk en verheven. Ik merk op dat zelfs de humor bij deze plechtige gelegenheid niet ontbreekt. U kent evenals Kennedy de beroemdste limerick van Edward Lear in zijn *Book of Nonsense* van 1846:

There was a young lady from Riga
who smiled while she rode on a tiger

The end of the ride
Found the lady inside
and the smile on the face of the tiger

waar Kennedy duidelijk op inspeelt als hij, toch nog plechtig, verklaart dat 'those who foolishly sought power by riding the back of the tiger ended up inside'. Kennedy moest het vertrouwen en de steun winnen van het Amerikaanse volk, nu hij met zo bijzonder krappe meerderheid de verkiezingen had gewonnen. En hij deed dat door een hooggestemde rede te houden, waarin hij echter alles openliet, zoals uit de geciteerde passage omtrent het trompetgeschal kan blijken. De ontzetting over de moord in Texas heeft de legende-vorming nog versterkt.

Ik heb er eerder op gewezen dat retoriek het best tot haar recht komt als zij eigen wegen kan bewandelen: daar waar dialoog of debat overheersen, heeft de retoriek weinig kans en men kan dan ook ontwaren dat de retor als hij in een debat gewikkeld of tot een dialoog gedwongen wordt, zo snel mogelijk de eigen gedachte onafhankelijk van de opponent wil ontwikkelen. In de dagelijkse politiek ziet men op een weinig verheven schaal dit verschijnsel heel frequent: er wordt de politicus een vraag gesteld, die tot een omstreden antwoord zou moeten leiden als dat antwoord kwam. De politicus heeft geleerd op de vraag niet te antwoorden maar zijn eigen gedachte te ontwikkelen.

De rede van Kennedy spreekt ieder die gevoel heeft voor taal aan, zij het niet in alle opzichten positief. De beroemde uitspraak dat de Amerikaanse mens niet moet vragen wat Amerika voor hem kan doen maar wat hij voor Amerika kan doen, is nogal hypocriet en als we God in de plaats stellen van Amerika – Kennedy deed juist het tegenovergestelde – hebben we een hoogtepunt uit een vastenpreek, jaren zestig.

Urenlange toespraken van politici die niet alleen werden aanhoord door tien- of honderdduizenden, maar met daverend enthousiasme en gejuich werden ontvangen, waarbij ik denk aan Hitler en Fidel Castro, stellen ons voor de vraag of het re-

torisch karakter daarvan voor die daverende ontvangst heeft gezorgd. Mijn antwoord is zonder omwegen: ja. Stelt u zich maar eens voor dat een hoogleraar die goed college kan geven, gedurende vijf uur aan een stuk een wetenschappelijk probleem aan zijn studenten voorlegt en uitlegt en kijk hoeveel mensen er nog zijn, en hoeveel van de aanwezigen nog luisteren. In onze tijd worden nog wel eens flitsen gegeven van de toespraken die Hitler hield voordat hij zo vast in het zadel zat dat het niet meer nodig was. Meestal wordt daarbij de nadruk gelegd op het hysterische gekrijs van het publiek: 'Heil, heil, heil.' Maar dat is praat achteraf. Die massaal toegestroomde mensen waren wild enthousiast. De vernederingen die Duitsland waren aangedaan bij het Verdrag van Versailles, reeds spoedig door de beroemde Engelse econoom John Maynard Keynes gehemeld in *The economic consequences of the peace*, de wankelmoedigheid van het Weimar-regime, de afschuwelijke gevolgen van het absolute instorten van het Duitse geldwezen, de onbeheersbare werkloosheid – dit alles, wat de Duitsers tot in hun ziel had getroffen, buitte Hitler uit door verlossing van al dat kwaads te beloven. Zijn retoriek zou een waardig onderwerp kunnen zijn voor een studie over de morele gevolgen van nationale vernedering van een trots volk. En wie ook maar iets weet van de geschiedenis van Cuba voor het optreden van Fidel Castro en 'Che' Guevara beseft hoezeer de situatie daar zich leende voor bloeiende retoriek, wellicht het duidelijkst verwoord in de uitspraak van Castro: 'De geschiedenis zal mij vrijspreken,' vergelijkbaar wat retorisch karakter betreft met de uitspraak van alweer Kennedy: 'Auch ich bin ein Berliner.'

Vanuit het veld van de mondiale politiek verhuis ik nu ineens naar dat van de intieme werkelijkheid van het sollicitatiegesprek. Die overgang heeft ook een retorisch doel. Sterke overgangen kunnen ook als ze niet gerechtvaardigd zijn, de aandacht die begon te verflauwen opnieuw wekken. Het sollicitatiegesprek, waarover vrij veel is geschreven, heeft een aantal bijzondere aspecten. Soms komt de sollicitant thuis met de me-

dedeling dat hij/zij een goed gesprek heeft gehad met de commissie terwijl een lid van die commissie te zelfder tijd aan zijn huisgenoten vertelt hoezeer diezelfde sollicitant keer op keer de plank missloeg.

Bij de sollicitatie moet de kandidaat de leden van de commissie ervan overtuigen dat zij/hij de meest aangewezen persoon voor deze vacature is. Liefst moeten alle leden van de commissie overtuigd worden terwijl ieder van hen eigen, elkaar tegensprekende opvattingen omtrent een goede taakvervulling kan hebben. Wat de leden van de commissie betreft: hen is het er vooral om te doen zich ervan te overtuigen dat deze kandidaat niet geschikt is: er zijn soms immers honderdtwintig sollicitanten voor maar een vacature. En van die honderdtwintig kandidaten zijn er minstens twintig of dertig heel geschikt voor deze betrekking. Er moeten dus mensen afgevoerd worden die niet verdienen afgevoerd te worden. Iedereen weet dat, ook de sollicitant. En dat levert gesprekken op die aan beide zijden druipen van intieme retoriek maar dan van tegengestelde retoriek. Of de kandidaat een juist beeld heeft geschetst van zijn persoon en zijn kwaliteiten, doet er niet toe: het gaat erom of het beeld dat hij van zichzelf en zijn vaardigheden heeft geschetst overeenkomt met wat minstens een flinke meerderheid van de commissie wenselijk acht. Dat de keuze na zo omstandige sollicitatie-bekommernissen nogal eens heel kort nadien blijkt geheel verkeerd te zijn geweest is gevolg van een retori-sche situatie die als het ware het gevaar van mislukking in zich draagt.

Hoe wij nu de politieke toespraken van een vroegere dictator als Hitler inschatten is eigenlijk niet meer van echt belang omdat hij en zijn toespraken hun invloed niet meer kunnen uitoefenen. Retoriek is een voorbijgaand verschijnsel dat staat of valt met de situatie waarin het een rol heeft te vervullen. Maar ik ben er vrij zeker van dat die toespraken, letterlijk op papier gezet, iedere lezer binnen korte tijd stierlijk zouden vervelen.

Want wat daar dan aan ontbrak was de retorische omgeving, de persoon van de retor en de invloed van de vele anderen, die meegesleurd werden in een redeloze geestdrift voor, achteraf bezien, even onwaardige als gevaarlijke woorden. We zien hier duidelijk de tegenkant van de retoriek. Retoriek is niet iets, dat in zich goed is. Het is niet een hoera-woord, zoals democratie, verantwoordelijkheid, mondigheid om er maar een paar te noemen, in onze tijd dat wel zijn.

Retoriek: geen hoera-woord, eerder het tegendeel. Ik denk dat we er vrede mee zullen moeten hebben, dat retoriek een zegen kan zijn maar ook een ramp. Dat de retoriek vooral daar haar invloed kan doen gelden waar de vraag wat goed en wat slecht is, wat waar en wat onwaar nog niet is beslist en dat haar invloed niet noodzakelijk de goede en de ware kant aan de overwinning helpt.

Ook goed beoefende retorica kan ertoe leiden dat niet het ware en het goede de overwinning behaalt maar het dwaze en het slechte. De eigenlijke oorzaak daarvan is, dat wij het absoluut goede en ware niet kennen en dat dus alle wegen openstaan. Anders gezegd: de retorica is spiegelbeeld van de mens en zijn natuur, tenminste zoals ik haar zie. Zij kan, krachtens haar wezen, alle kanten op. Dat zij ook de goede kant op kan gaan, is troost maar wegens dat woordje 'ook' toch maar een schrale.

DREYFUS IN NEDERLAND

I

Dit is wel evenzeer het verhaal van een moedig en vasthoudend Nederlands jurist als dat van een soldaat, Dreyfus en hun beider late overwinning op onrecht.

Aaron Adolf de Pinto liep al tegen de zeventig toen hij in *Het Weekblad van het Recht*, jaargangen 1898 en 1899 een serie artikelen publiceerde over de toen lopende processen tegen kapitein Alfred Dreyfus. De Pinto was toen raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden en lid van de Koninklijke Nederlands-(ch)e Akademie van Wetenschappen. Onder kamervoorzitter Kalf was De Pinto de oudste raadsheer van de strafkamer die toen nog in alle zaken met zeven personen arrest wees. De Pinto stierf, bijna tachtig, in 1907 en kon nog juist de definitieve vrijspraak van Dreyfus in 1906, waar hij zo naar had uitgezien, meebeleven. Wie enig inzicht wil krijgen in wat De Pinto met deze artikelen heeft ondernomen en aangericht moet zich voorstellen dat nu, honderd jaar later, een van de oudere raadsheren van de strafkamer van de Hoge Raad twee jaar lang met steeds scherper aangesneden argumenten en steeds groeiende verontwaardiging in een juridisch vakblad te velde trekt tegen een spectaculaire uitspraak van een Frans en dus 'vreemd' rechtscollege. Dat buitenlanders zich dienden te onthouden van inmenging in deze interne Franse aangelegenheid is dan ook herhaaldelijk verwijtend tegen De Pinto aangevoerd, ook door Nederlandse auteurs. Maar dat nam niet weg dat deze zaak heel de Europese wereld in vuur en vlam heeft gezet.

II

Wie zich verdiept in de onafzienbare stroom van publicaties pro en zeker aanvankelijk contra in de affaire Dreyfus ontkomt er niet aan zich de vraag te stellen waarom juist deze zaak de gemoederen in en buiten Frankrijk zo hevig heeft beroerd en tot

op de dag van vandaag blijft beroeren. Er is immers veel ander eclatant onrecht in deze wereld waar veel minder over wordt gesproken en geschreven. Ik herinner aan de Amerikaanse doodvonnissen tegen Sacco en Vanzetti die, hoewel naar alle waarschijnlijkheid beiden niet schuldig waren, hun laatste zitplaats vonden op een elektrische stoel.

De reden daarvan is dat er in de zaak Dreyfus zoveel meer speelt dan een aantal al dan niet opzettelijke rechterlijke dwaalingen. Ik noem: anti-semitisme, de geschonden eer van het Franse leger dat de nederlaag van 1870 niet had verwerkt, rechtspraak door militairen, rechtse (katholieke) en linkse (socialistische) politiek. Aan die andere zaken ga ik niet geheel voorbij maar ik beperk mij toch in hoofdzaak tot de juridische kant van de zaak en de Nederlandse reacties daarop.

Dat anti-semitisme een belangrijke rol heeft gespeeld in deze zaak zou een onbevangen lezer van De Pinto's artikelen waarschijnlijk ontgaan. Hij vermijdt krampachtig iedere zinspeling op dit aspect. Wellicht omdat hij over deze zaak niet als van oorsprong Portugese jood maar als Nederlands jurist wilde schrijven. Een paar maanden voor De Pinto aan zijn serie artikelen begon had een zekere A. van Ros in het *Noord-Brabantsch Dagblad* artikelen gepubliceerd die in 1809 bij Malmberg te Nijmegen gebundeld uitkwamen onder de veelzeggende titel Dreyfus of de vermoorde onschuld. Diezelfde Van Ros had in 1891 bij een andere uitgever een vaak herdrukt boekje laten uitkomen met als titel *De Jood, een waarschuwend woord voor den Christen* (prijs, 35 cents). Daaruit haal ik aan:

Wie der Joden kuiperijen en woekerijen, hun verderfelijke geest, gedurende de Middeleeuwen wenst te kennen, raadplege Drumont; voor Duitsland kan Jan Jansen hem onderrichten.

Voor ons, wij beperken ons tot Frankrijk, in de laatste jaren. Geloofst gij dat de voor Frankrijk zo noodlottige Fransch-Duitsche oorlog van '70 jodenwerk was?

Zo niet, dan kon Drumont overtuigend aantonen dat dat wel het geval was.

III

De Krijgsraad te Parijs veroordeelde kapitein Dreyfus, na een proces met gesloten deuren, op 22 december 1894 wegens landverraad tot de maximumstraf van levenslange verbanning, te ondergaan op het Duivelseiland, met degradatie. Degradatie was voor een Frans officier de uiterste vernedering: hem werd behalve zijn insignes ook zijn zwaard afgepakt en voor hem, vernield, op de grond gesmeten. Deze degradatie vond plaats op 5 januari 1895. Tussen 22 december 1894 en 5 januari 1895 werd de door Dreyfus ingestelde revisie bliksemsnel behandeld en verworpen. Daardoor was de uitspraak onherroepelijk geworden. 'Snel recht verschaftte men de veroordeelde dus zeker, al deed men geen goed recht' schamperde De Pinto.

De eerste serie van zijn artikelen gaat over (1) de rechters (2) beschuldiging en bewijsvoering (3) veroordeling en (4) straf.

In zijn eerste beschouwing stelt De Pinto vast dat niet één jurist aan de behandeling van de zaak en aan het vonnis te pas was gekomen. Het vonnis was, zo schreef hij, de uitkomst van louter lekenrechtspraak, waarin het rechtsgeleerd element 'alleen schitterde door zijn volkomen afwezigheid.' Dit staat te lezen in een van die ellenlange, in elkaar gedraaide zinnen waar De Pinto – hoogstens een zeer matig stilist – het patent op had. En die zin zet ons voor een deel op het verkeerde been en biedt ons overigens uitzicht op de jurist-rechter die vooral zijn boekje niet te buiten wil gaan. Op het verkeerde been want, al had De Pinto niet meer de voorliefde voor jury-rechtspraak die zijn veel oudere broer vroeger aan de dag had gelegd, toch zien we vervolgens dat hij zich niet keert tegen de jury-rechtspraak als zodanig maar (a) tegen het feit dat aan behandeling van de zaak en vonnis geen juridisch geschoold rechter te pas kwam (wat bij jury-rechtspraak wel het geval is) en (b) dat het stuk voor stuk militairen zijn die oordelen, terwijl dat slag volk, zoals hij in den

brede uiteenzet niet alleen van het recht zowat niets afweet (dat heeft het gemeen met andere leken) maar als het er op aankomt alleen de eer van het leger belangrijk vindt. De voorzichtige en strikte jurist vertoont zich in een dubbele restrictie die De Pinto in zijn beschouwingen aanbrengt. Zijn oordeel over de gang van zaken gaat *niet*

‘over de vraag van schuld en onschuld van Dreyfus ... ene vraag waarover wij geen bepaalde mening wensen uit te spreken maar over de juridieke waarde van het tegen hem gevoerde proces, onverschillig of er hetzij voor het ogenblik hetzij in de toekomst enig uitzicht bestaat om het gewijsde ... door revisie uit de weg te ruimen’.

De Pinto bekijkt in dit stadium dus alleen of het vonnis op behoorlijke wijze is tot stand gekomen. Niet alleen laat hij in het midden of Dreyfus al dan niet schuldig is aan landverraad maar ook of, als onbehoorlijke procesvoering komt vast te staan, dit tot herziening zou kunnen leiden. Hier laat zich de echte cassatie-rechter zien in zijn meest enge gedaante: geen potten breken en de porseleinkast van het recht ontzien.

Dreyfus werd veroordeeld wegens landverraad maar waaruit bestond dat verraad concreet? Hij zou aan een agent van een buitenlandse natie, naar men meestal aannam Duitsland, voor de veiligheid van Frankrijk belangrijke geschriften uitgeleverd hebben als opgesomd in wat steeds werd aangeduid als een *borderel* (borderel). De Krijgsraad van Parijs achtte op grond van het oordeel van drie van de vijf schriftdeskundigen bewezen dat dat *borderel* door Dreyfus was geschreven. Later bleek dat het handschrift op het *borderel* naar alle waarschijnlijkheid afkomstig was van de door deze zaak berucht geworden Esterhazy. In het rapport van d’Ormeschville, dat bijna zeker aan de overtuiging van de rechters heeft meegewerkt treffen we zowel ‘morele als materiële’ bewijzen voor de schuld van Dreyfus aan. Bijna zeker, omdat het vonnis geheel ongemotiveerd is. De kwaliteit

van het morele bewijs kan blijken uit het volgende: bij zijn onverhoedse arrestatie op 15 oktober 1894 gaf Dreyfus aan de officier die hem aanhield dadelijk al zijn sleutels af zeggende: 'Maak gerust alles bij mij open; ge zult niets vinden.' Bij de huiszoeking die volgde werd inderdaad niets belastends aangetroffen. Maar, aldus het rapport, daaruit moest worden afgeleid dat alle zaken die voor Dreyfus compromitterend konden zijn tevoren waren verborgen of vernietigd. 'Wij geven,' aldus De Pinto, 'deze staaltjes der morele elementen van de beschuldiging zonder commentaar, dien zij waarlijk niet behoeven.'

De materiële elementen van het bewijs konden volgens het rapport in het borderel zelf worden aangetroffen. Weliswaar was dat borderel niet getekend noch van datum voorzien, maar de uitkomst van het onderzoek van de meerderheid van de schriftexperts, de waarneming van de rechters en van getuigen had een volledige gelijkenis opgeleverd met het authentieke handschrift van kapitein Dreyfus. Ik heb een paar woorden uit de tekst weggelaten: een volledige gelijkenis *behoudens* waar Dreyfus met opzet zijn handschrift op het borderel had verdraaid. Natuurlijk rijst dan de vraag waarom hij maar een klein deel van zijn handschrift had verdraaid.

De Pinto vond veel belangrijker dat, kort gezegd, het aan Dreyfus telastgelegde geen strafbaar feit opleverde omdat er niet in stond, wat art. 76 van de Code Penal eiste dat de overgifte aan een agent van een vreemde staat ten doel had Frankrijk in een oorlog tegen de Staat van die agent te schaden. De Pinto vindt zich erover op dat de rechters dat niet hadden gezien en misschien nog meer hierover dat de verdediging dit niet had aangevoerd. Hij kon nu aanhaken bij zijn eerste bezwaar: geen enkele rechtsgeleerde rechter was bij de zaak betrokken. Was die er geweest dan zou deze fout niet gemaakt zijn.

Veel later werd duidelijk dat De Pinto zich in dit opzicht druk gemaakt had om 'niets'. Na de tweede revisie moest hij het zelf toegeven:

Nu eerst blijkt ... waarom de voor de hand liggende juridische verdediging bij de Krijgsraad niet is aangevoerd door de advocaat Demange. De beschuldigde die destijds nog onbekend was met het afschuwelijke complot, oorzaak der rechterlijke dwaling, waarvan hij het slachtoffer werd, wilde niets weten van een juridische verdediging, die overigens volstrekt niet onverenigbaar ware geweest met het op de voorgrond stellen van zijn volkomen onschuld aan de feiten, hem in het rapport D'O met ongelofelijke lichtvaardigheid, om er nu niets anders van te zeggen, ten laste gelegd. Hij wilde en verwachtte in de volle overtuiging van zijn goed recht niets anders dan een zuivere en volkomen vrijspraak.

Het is een klassiek voorbeeld van de verdachte die er geen genoegen mee neemt, dat hij vrijuit gaat omdat het hem verwetene om welke reden dan ook geen strafbaar feit oplevert, maar die vastgesteld wil zien dat hij, wat hem verweten wordt – strafbaar of niet – niet heeft gedaan. Het is ook weer de jurist De Pinto die volhoudt dat men best zijn algehele onschuld kan verdedigen om daarna aan te voeren dat, als die niet wordt aangenomen, de beschuldiging in ieder geval geen strafbaar feit oplevert. Ik kan me best voorstellen dat een niet-jurist dit maar een rare redenering vindt en ik weet ook dat zulk voor twee ankers gaan liggen, psychologisch verkeerd kan uitwerken.

IV

Dreyfus werd gehaat omdat hij jood was én daarenboven zeer rijk. Lang voor hij veroordeeld werd, stond daarom voor velen zijn schuld aan landverraad al vast. In de *Figaro*, een blad dat het overigens voor Dreyfus opnam en daarom door vele andere Franse bladen voortdurend werd geschoffeerd schreef iemand in een ingezonden brief:

En zou ik morgen vernemen dat hij rauw was opgegeten

door de haaien of gekookt verslonden door kannibalen, ik zou er geen traan om laten.

Wat minder grof maar even vooringenomen toont zich de Parijse correspondent van de *Oprechte Haarlemse Courant*:

Kan men nog vragen: is Dreyfus onrechtvaardig veroordeeld? Nogmaals nee, een dwaas, die het vraagt, de zaak is evident. Wie hieromtrent nog enige onzekerheid ... mocht ondervonden hebben, gevoelt zich gerustgesteld door het woord van zoveel braven die geen juridische spitsvondigheden kennen, maar hun eenvoudig en nimmer gewantrouwd erewoord in de schaal leggen.

Er was gelukkig alle reden om het erewoord van die braven wél te wantrouwen en minstens enige aandacht te besteden aan wat 'juridische spitsvondigheden' worden genoemd. Voor ik daarop doorga een illustratie van de haat en de verhitte gemoederen, zoals die zich manifesteerden in het tijdschrift *l'Antijuif*. De redactie had iemand voor Dreyfusard uitgescholden. Zij werd door de rechtbank van St. Etienne wegens belediging veroordeeld en de rechtbank motiveerde haar vonnis als volgt:

Overwegende, dat deze belediging des te erger is nu zij geuit werd op een moment waarin het gehele land in beroering wordt gebracht door een infame veldtocht tegen het leger en de nationale eer, geleid door een syndicaat van verraders.

v

Inmiddels was een aan zekerheid grenzend vermoeden gerezen dat de minister van Oorlog, generaal Mercier, de krijgsraad in de raadkamer had voorzien van een voor Dreyfus zeer belastend stuk, dat tijdens het proces noch aan Dreyfus noch aan zijn advocaat was voorgehouden en waarvan zij dan ook de inhoud

niet konden kennen. Iedereen die thuis is in de wereld van het recht weet dat dit daar een van die om wraak roepende doodzonden is waarvoor geen vergiffenis mogelijk is. Het begon er donker uit te zien voor het leger en zijn eer. Ook omdat nieuwe grafologen optraden die te kennen gaven dat het handschrift op het borderel niet van Dreyfus was (maar van Esterhazy) en een van de drie die indertijd het handschrift van Dreyfus met zekerheid hadden herkend, daarop terugkwam, raakte het vonnis aan het wankelen.

Maar er kwamen tegenzetten. De eerste was heel wonderlijk. Tegen Esterhazy werd een aanklacht ingediend, inhoudende dat hij de auteur was van de tekst op het borderel, waarna een schijnproces volgde waarin hij overladen met eerbetuigingen en onder donderend applaus van het publiek werd vrijgesproken. Dat hij kort daarna moest bekennen dat hij wel degelijk de schrijver van de tekst op het borderel was, bracht de vijanden van Dreyfus even in verwarring maar spoedig vonden ze er wat op: Esterhazy kon dan wel de auteur van de tekst zijn, maar dat had hij dan gedaan in overleg met, ja op instigatie van Dreyfus die daarom de schuldige achter de schermen was. Dat als de zaak zo lag, de oorspronkelijke beschuldiging, die inhield dat Dreyfus zelf het borderel had geschreven, geen stand kon houden, hield De Pinto, die allereerst volhield dat De Pinto met het hele borderel niets te maken had, voor belangrijk, zoals iedere jurist dat zou hebben gedaan. Maar terwijl het Dreyfus-syndicaat, een samenzwering van joden uit aller heren landen, zoals woedend werd volgehouden, op alle terreinen veld won, kwamen de tegenstanders met nog twee andere argumenten naar buiten:

1. Iemand deelt mee dat Dreyfus kort voor hij ter deportatie werd afgevoerd tegen hem gezegd had: Ik kan dan wel stukken aan die Duitse agent hebben willen overgeven, daar staat tegenover dat ik daarvoor in de plaats van hem veel belangrijker gegevens ten behoeve van Frankrijk zou krijgen. De spiering en kabeljauw versie.

2. Na het vonnis van de Parijse Krijgsraad komt in 1896 een nieuw voor Dreyfus uiterst belastend stuk op tafel. Het wordt in afschrift aangeplakt in ieder van de 36.000 Franse gemeentes.

Over die tweede tegenzet geef ik het woord aan De Pinto:

... al zoude nauwelijks een maand na deze zegevierende publicatie, deze nieuwe openbare tentoonstelling van 'de verrader' verlopen zijn, toen reeds bewezen en erkend was, dat het alles afdoend document ... niets anders was dan het werk van een ellendige falsaris.

Deze falsaris, bekend geworden als kolonel Henry, ontliet vervolging en bestraffing doordat hij kort na zijn arrestatie gebruik maakte van de hem geboden gelegenheid om zelfmoord te plegen. Vanzelfsprekend kwam door deze affaire-binnen-een-affaire het Dreyfus zwaar belastende getuigenis van deze kolonel Henry in het voorafgaande proces ook in een uiterst verdacht daglicht te staan.

Wat het eerste argument betreft is later gebleken dat óók dat een kwaadaardig verzinsel was. Maar voordien woog het omdat het de handeling toegaf maar daar een excuus aan verbond, zwaar. De Pinto zei ervan dat als Dreyfus dat gezegd had, het allerminst een bekentenis inhield. Dat is waar want uit die woorden zou blijken dat Dreyfus geen verrader was maar uit vaderlandsliefde had gehandeld. Maar toch zag De Pinto hier over het hoofd dat tot op de dag van vandaag de rechter (ook de Nederlandse) deze verklaring zou kunnen splitsen in een deel dat hij gelooft (het Dreyfus bezwarende deel) en een deel dat hij verwerpt (het Dreyfus excuserende deel). En als dat gebeurt is er weinig aan te doen want die splitsing behoeft niet nader toegelicht te worden.

VI

In paragraaf drie zette ik uiteen dat De Pinto aanvankelijk in het midden liet of Dreyfus al dan niet schuldig was. Wat later

bepeinst hij wel dat men een veroordeling op zo zwakke gronden 'een juridieke onmogelijkheid' zou kunnen noemen. Nog wil De Pinto er dan niet nader op ingaan hoe zo'n veroordeling dan toch tot stand kan komen, omdat 'breedvoerige bespiegelingen over deze vraag ons allicht zouden leiden op een gebied waaraan wij op ons zuiver juridisch standpunt geheel vreemd willen blijven'. Opnieuw het soort voorbehoud, typisch voor de jurist die vooral zijn hand niet wil overspelen. Daarom is het zo belangrijk dat hij aan het einde van de eerste reeks artikelen schrijft:

In de inleiding dezer beschouwing ... werd gezegd dat de redactie de juridieke waarde van het tegen Dreyfus gevoerde proces in het oog vattende, over de vraag van zijn schuld of onschuld aan hetgeen hem was ten laste gelegd geen bepaalde mening wenste uit te spreken. Welnu dat woord wordt hier *teruggenomen* na vijf weken.

Het van den aanvang af zo zwakke gebouw der beschuldiging tegen Dreyfus is tot puin vergaan, geen enkel deugdelijk bewijs zijner schuld aan de verfoeilijke misdaad van landverraad, met ongelofelijke lichtvaardigheid tegen hem ingebracht en volgehouden, is overgebleven. Dit is op het standpunt van de jurist, die ... zijn vrij en onpartijdig oordeel niet *daarin* maar *daarover* uitsprekt, genoeg om den levend doden, tot een perpetuum silentium gedoemde balling van het Duivelseiland, *onschuldig* te noemen tegenover de door vuige hartstochten opgezweept, door chauvinistische wanbegrippen omtrent de eer van het leger van de rechte weg afgebrachte *quantitative* meerderheid van het Franse volk.

Mooi is anders maar het kan aan geen twijfel onderhevig zijn: de mens van vlees en bloed breekt door de staketsels van de formele jurist heen.

Intussen duurde de straf, die aan Dreyfus was opgelegd al

meer dan vier jaren toen zich ook binnen de rechtspraak aarzelend nieuwe ontwikkelingen gingen voordoen.

VII

Dreyfus werd niet alleen als een schurk bestraft maar ook als een uiterst gevaarlijke schurk. Daarom werd er een gelegenheidswet tot stand gebracht waardoor, met terugwerkende kracht, op Dreyfus een regiem kon worden toegepast dat tot dan toe aan gedeporteerden bespaard was gebleven. Omdat ze het eiland waarheen ze verbannen werden toch niet konden ontvluchten hadden gedeporteerden nogal wat bewegingsvrijheid maar die werd aan Dreyfus krachtens deze wet ontzegd. Ook mocht geen der bewakers met hem spreken. De genade des doods, zo schreef iemand die zich in de situatie van Dreyfus had ingeleefd, werd aan deze man onthouden. Dat zou ik hem niet na zeggen. Maar dat komt omdat hij toen niet, ik nu wél de afloop weet. Toen men later de minister van Justitie ter verantwoording riep over zijn draconische maatregelen tegen een onschuldige antwoordde hij: In die tijd dachten we toch allemaal dat Dreyfus schuldig was. Alsof schuldigen geen recht hebben op een menswaardige behandeling.

Niet geheel kan ik voorbij gaan aan de rol van Emile Zola. Zijn trotse *J'accuse* is wereldwijd bekend geworden als het geschrift waarin hij alle staatsmachten durfde te tarten en majesteitelijk overvleugelde. Zola, die in Frankrijk door velen als een subversieve, onzedelijke schrijver werd beschouwd kreeg het door zijn pamflet extra moeilijk. Ook hem werd een proces aangedaan. Een krant bericht:

dat Zola in het onder de ongeoorloofde pressie van het militair gezag in de rechtszaal zelve uitgesproken verdict der jury, door het hof als een gemeen en eervergeten lasteraar is veroordeeld tot het maximum der bij de wet op diffamatie gestelde straf

waaraan De Pinto toevoegt:

Gelukkig dat men de verdwaasde menigte, die dit arrest met uitbundige juichkreten begroette en de veroordeelde 'lasteraar' met haar smaad overlaadde, in haar eigen taal kon toeroepen: *le crime fait la honte, mais pas l'échauffaud*. (Heel vrij vertaald: de misdaad is ontierend, niet de opgelegde straf, die ten onrechte gegeven kan zijn.) De naam van Emile Zola, al moge hij, het kostte wat het wilde, zonder enige aarzeling gevolg gevende aan de inspraak van zijn geweten, zich door zijn onovertroffen daad van zedelijke moed aan de wet vergrepen hebben, zal in de volgende eeuwen blijven leven wanneer de namen der hoofdofficieren van de generale staf die voor het ogenblik *hun* proces gewonnen hebben, reeds lang aan de vergetelheid zijn prijsgegeven.

Het is weer niet eenvoudig gezegd, maar De Pinto voert hier burgerlijke ongehoorzaamheid op als een daad van zedelijke moed. Het recht, de wet zij moeten soms wijken voor het hart. Het is goed en verkwikkend dat een doorgewinterd jurist van de oude stempel ons dat weer eens voorhoudt.

Maar er zijn er meer die moedig tegen de stroom in hebben geroeid. Ik denk dan aan de overste Picquart. Hij maakte deel uit van het militair circuit maar er zijn altijd enkelingen die het circuit ontstijgen bijna steeds ten koste van het eigen heil. Evenals Zola strafrechtelijk veroordeeld, terwijl hij onschuldig was aan de hem verweten vervalsing, bleef hij zijn standpunt getrouw ook nog toen hij kort na de veroordeling van Zola, werd 'weggejaagd' uit het Franse leger 'als straf voor zijn snood misdrijf'.

En nu nog weer een contra-geluid uit de Nederlandse pers afkomstig van de man die eerder de juridische spitsvondigheden laakte en nu beweert dat er andere zaken dan het recht zijn die voorgaan:

Door op zijn juridische bezwaren door te draven verklaart de schrijver van het *Weekblad van het Recht* zichzelf onbevoegd om te oordelen over een zaak als die van Dreyfus, die zich niet in de enge lijst van een vakblad laat persen, maar iets verder reikt. Van zijn eenzijdig, beperkt standpunt oordelende heeft hij van andere zwaarwegende belangen die behalve de juridische in het spel kunnen zijn en geweest zijn, blijkbaar geen besef.

VIII

Inmiddels waren er zoveel aanwijzingen dat Dreyfus onschuldig was, dat de Franse regering niet meer stil kon blijven zitten. Had zij dat wel gedaan dan had het er voor Dreyfus nog donkerder uitgezien want volgens het Franse recht van toen moest voor een tweede revisie het initiatief uitgaan van de minister van Justitie, daartoe voorgelicht door een commissie van wijze mannen. En de nieuwe minister stelde revisie in. Die wordt, als bij ons, behandeld door de hoogste rechter, het hof van cassatie. De strafkamer van het hof van cassatie wees een voorlopig arrest waarin zij te kennen gaf verder onderzoek naar de gang van zaken te gaan doen. De Pinto was daar enthousiast over want, zo meende hij, dan kan het hof straks zelf de zaak afdoen en hoeft het de zaak niet te verwijzen naar een krijgsraad met weer van die juridische ongeschoolde dienstkloppers, die bovendien lang niet altijd te vertrouwen waren als de eer van hun leger op het spel stond. Maar nu neemt de zaak weer een onverwachte wending die De Pinto tot een aan woede grenzende verontwaardiging voert.

Een der drie kamerpresidenten van het hof van cassatie, voorzitter van een *civiele* kamer, neemt ontslag om onmiddellijk daarna in *De Echo van Parijs*, het fanatiekste anti-Dreyfus blad, een verwoede aanval te richten tegen het door de strafkamer aan zichzelf opgedragen onderzoek. De president van de strafkamer en de rapporteur-raadsheer beticht hij van 'ergerlijke partijdigheid'. Hij is van mening dat het hof van cassatie in zijn geheel

over de zaak moet oordelen. Dit is faliekant in strijd met de geldende wet. En dus voor Dreyfus geen nood? Toch wel. Want de minister van Justitie komt opnieuw met een gelegenheidswet, ook weer met terugwerkende kracht. En die houdt in dat over een revisie-onderzoek door het hof in volle omvang moet worden beslist. De weggelopen raadsheer werd zo op zijn wenken bediend. De Pinto is des duivels. Zuur als azijn merkt hij op dat die kamerpresident buiten dienst nu wel zou terugkeren. Ook vraagt hij zich bitter af hoe dat moet: oordelen met 49 rechters over een zaak. Maar vooral constateert hij dat de gang van zaken wijst op een dodelijke motie van wantrouwen tegen de strafkamer. Of de wet uitvloeisel is geweest van een dergelijke achterdocht blijft onzeker. Maar dat bij de regering de bedoeling voorzat de tegenstanders van Dreyfus het broodnodige steuntje in de rug te geven, is toch wel zeer waarschijnlijk. Echter de toepassing van de wet lag niet in handen van de regering maar van de rechters. Het hof deed uitspraak in een zeer plechtigtige zitting:

Daarom hadden de raadsheren hunne rode toga's aan en de insigniën van alle hunne decoraties dekten de brede hermelijnen kragen op de schouders der vier presidenten en van de procureur-generaal, waren er twee deurwaarders in zwarte toga aanwezig en was achter de bank der verdedigers een officiële delegatie gezeten van de Orde van Advocaten.

De uitspraak van 3 juni 1899 waar het om ging, luidde aldus:

Casseert en vernietigt het veroordelend vonnis van 22 december 1894 gewezen tegen Alfred Dreyfus door de krijgsraad van Parijs en verwijst de zaak van de verdachte naar de krijgsraad te Rennes opdat die daarover opnieuw zal oordelen ...

Deze beslissing – men zal begrijpen dat De Pinto daarover blij verrast was – was tot stand gekomen met algemene stemmen behoudens drie onthoudingen. De Pinto uitermate verheugd – hij had het ergste verwacht – vergat al zijn bezwaren tegen de tweede gelegenheidswet en haar terugwerkende kracht. Maar hij had wel gehoopt dat het hof van cassatie de zaak zelf af zou doen en hij hield zijn hart vast voor de verwijzing naar de krijgsraad te Rennes. Ook nu was er weer iets bijzonders aan de hand: bij de behandeling van de revisie had de nieuwe advocaat van Dreyfus op diens uitdrukkelijke wens aan het hof gevraagd de zaak niet zelf af te doen maar te verwijzen naar een krijgsraad omdat zijn cliënt door zijn ‘pairs’ dat wil zeggen door een militaire rechtbank, wilde worden gezuiverd van alle blaam. Dit ideaal, berechting door mensen van eigen stand, beroep of werkzaamheid stond bij Montesqieu al hoog in het vaandel, want, zo zei hij ongeveer, als edelen door burgers moeten worden berecht, kun je er staat op maken dat ze er slecht van af komen. In een noot geeft De Pinto te kennen dat hij ‘uit diepen eerbied’ voor mevrouw Dreyfus in dit verband liefst niet van ijdelheid zou willen spreken, maar hij kan zijn gram toch kwijt als hij vertelt dat de Duitse rechtsgeleerde Mittelstadt in zijn ‘uitnemend geschrift’ voor dit gedrag die term wel gebruikt.

IX

De Pinto had terecht zijn hart vastgehouden toen hij hoorde van de verwijzing. Want bij vonnis van 9 september 1899 werd Dreyfus opnieuw veroordeeld wegens landverraad met ... ‘verzachtende omstandigheden’. Het vonnis is niet gemotiveerd en houdt zakelijk alleen in dat de president de rechters, te beginnen bij de laagste in militaire rang, heeft gevraagd of zij Dreyfus schuldig vonden aan landverraad, wat met vijf tegen twee stemmen werd bevestigd. Omdat er verzachtende omstandigheden waren werd Dreyfus nu veroordeeld tot tien jaar detentie. De Pinto vraagt zich radeloos af waarin bij zoiets als landverraad de verzachtende omstandigheden kunnen bestaan en vervolgt:

Welnu Dreyfus is dan nu geoordeeld en andermaal veroordeeld door 'zijne gelijken' en de uitkomst heeft geleerd, hoe ongerechtvaardigd het vertrouwen was, door zijn edele vrouw en zijn verdere naaste betrekkingen in hun door niets gedeerd optimisme nog steeds gesteld in de militaire rechtspleging, niettegenstaande al de bewijzen van haar onbetrouwbaarheid bij zijn eerste vervolging en veroordeling, in het schijnproces tegen Esterhazy – de ergerlijkste comédie die ooit in een rechtszaal is opgevoerd – en bij de schandelijke vervolgingen van Picquart.

x

Toch komt de zaak van nu af in een duidelijke versnelling; omdat bij de verlaagde straf geen degradatie kan worden opgelegd, vraagt de krijgsraad te Rennes zelf in dat opzicht gratie voor Dreyfus aan. De minister van Justitie maakt gebruik van het verzoek om de gratie uit te breiden. Dreyfus heeft intussen vijf jaren deportatie op het Duivelseiland moeten doorstaan en omdat die straf naar haar aard veel harder aankomt dan gewone detentie wordt hem 'de rest van de straf' kwijtgescholden en komt hij kort na de uitspraak vrij.

Nu zien wij nog weer een tirade van De Pinto die zijn juridische hart verraadt en een uiting van Dreyfus die getuigt van zijn militair gebleven inborst maar ook en vooral van zijn algemeen menselijk verlangen naar *echt* eerherstel. De Pinto maakt zich kwaad over de term: 'de rest van de straf', want doordat het vonnis van de Krijgsraad te Parijs is vernietigd was de door Rennes opgelegde straf de enige die nog bestond en die was nog niet eens begonnen. Niemand anders dan een bepaald soort jurist zal zijn verontwaardiging delen. Iedere leek op juridisch terrein en ook veel juristen, waaronder ikzelf, zouden redeneren dat Dreyfus in elk geval vijf jaar op het Duivelseiland had gezeten en dat het terecht was dat daarmee bij de (niet) tenuitvoerlegging van de nieuwe straf terdege rekening werd gehouden. Maar formeel juridisch had De Pinto gelijk.

Dreyfus zelf schrijft op de dag van zijn invrijheidstelling (2 december 1899) aan de voorzitter van de Senaatscommissie dat de gratie die hem is verleend niet door hemzelf is gevraagd en dat zijn vrijheid hem niets waard is 'sans l'honneur'. Vanaf vandaag, zo gaat hij verder, ga ik door met het nastreven van eerherstel voor de afschuwelijke rechterlijke dwalingen, waarvan ik het slachtoffer ben (let wel: niet ben geweest) om de brief als volgt af te sluiten: 'Ik wil dat heel Frankrijk door een definitief rechterlijk vonnis zal weten dat ik onschuldig ben.'

Het zou nog meer dan zes jaar duren voor niet alleen heel Frankrijk maar de hele wereld kon vernemen dat hij onschuldig was. De strijd om gerechtigheid is vaak een trage en soms ook een tragische zaak.

XI

Ik heb dit verhaal om een bijzondere reden geschreven. Die is niet hierin gelegen dat het honderd jaar geleden is dat een onvervaard Nederlander, een oude man bekleed met een hoog ambt, zo vaak reden tot zwijgzaamheid en terughoudendheid, zich heeft ingezet voor en bemoeid met een zaak die fataal af leek te gaan lopen. Nee, het is hierom: de vele jaren dat ik op de een of andere wijze (be)dienaar van het recht mocht zijn, hebben mij tegenover recht en rechtspraak steeds argwanender gemaakt. Hoe zelden weten wij de gerechtigheid te achterhalen. Hoe vaak is recht niet meer dan een techniek, een vaardigheid die je moet leren te beheersen. Wat hebben wij als *gens de la justice* bijgedragen aan de geestelijke welvaart van onze wereld, ons Europa, ons land en onze stad? Vergelijk dat eens met een zorgzaam en zorgvuldig verpleegster, die zich nog niet tot verpleegkundige heeft laten degraderen. Vergelijk het met de schoolmeester, de huisarts, de groenteboer, die geen groenteman wil heten. Maar de zaak Dreyfus, die gaat over de mens Dreyfus heeft toch weer wat positieve twijfel bij mij teweeggebracht. Als je alles koud en rationeel bekijkt kon die zaak, eenmaal begonnen, bijna niet goed aflopen. Alles scheen te wijzen op verlies en

ondergang van recht en billijkheid. Maar dit is er een voorbeeld van dat we de prangende vraag of iemand werkelijk iets strafbaars heeft gedaan ook dan nog fatsoenlijk kunnen oplossen (zij het na veel en veel te lange tijd) als al de machtigen, de massa in hun maalstroom meesleurend, zich tot het uiterste verzetten tegen de voor hen onaangename waarheid. Het geeft hoop. Verwachting zelfs misschien.

Deze beschouwingen draag ik op aan de nagedachtenis van een man van wie ik binnen de rechterlijke macht echt gehouden heb en van wie ik het meest heb geleerd. Hij was deskundig in het pachtrecht en humaan in het strafrecht. Hij wist en droeg over op wie naar hem wilde luisteren, dat rechters niet beter zijn dan die zij berechten, dat alle leed zoveel mogelijk moet worden weggenomen, dat de tranen gedroogd moeten worden zelfs van hen die bijna niet meer kunnen huilen. Dat iedereen, in lage hechtenis als verdachte of op een verheven troon als rechter behoort tot hetzelfde en enige ras, dat van de mensheid. Hij gaf mijn leven als rechter een glans die ik, hoezeer zoekende, nooit meer heb teruggevonden. Ik eer met deze woorden Tinus van Andel, in leven president van het gerechtshof te Arnhem. Hij maakte dat hof tot een hof van barmhartigheid. Daar werd en wordt over gesmaald. Ook in zijn directe omgeving. Maar ik weet zeker dat hij iets heeft aangericht dat overeind blijft: *le bon juge*.

EN HET EEUWIG LEVEN. AMEN

voor Thea, deze overdenking

Aafje Heynis zingt: *panis angelicus*. Caesar Franck, hij wist het niet, maar voor haar heeft hij het gecomponeerd.

Nee, 'we staan niet in de keuken, zij en ik'. We zitten in de kamer, zó dat we elkaar niet in de ogen kunnen kijken. Maar goed ook want de tranen stromen mij, oude man, voluit over de wangen en dat is geen gezicht. Wie, oud geworden, huilen wil, moet dat in eenzaamheid doen. Dadelijk houdt het wel op, hoop en vrees ik tegelijk. *Dat panis coelicus figuris terminum*. Waar maakt dat manna een eind aan? Aan de *figurae*. Ik vertaal dat woord veel te vrij, je mag het ook onjuist noemen: aan verlangens die werelds zijn, aan het geld en zijn cijfertjes, aan eerzucht, ja aan dromen. En ik weet ook wel dat het niet waar kan zijn dat de berooide knecht zijn baas opeet en *daardoor* geheiligd wordt, maar ik zou het toch moeten kunnen *geloven*. Zo veel andere slechte mensen hebben het geloofd en bevinden zich nu 'in paradisum'. Waarom, o waarom, kunnen wij niet geloven? Is het omdat al die bevrijde intellectuelen op al wie geloven neerzien als wezens van een lagere orde? Is het omdat wij te welvarend zijn, te dik bij kas, te vet aan vreten? Waarom juist wij, straks, ja heel binnenkort door de wormen aangevreten en afgekloofd of met de wind verwaaid, never to be seen again? Waarom wij wel, zij niet? *Dies irae*, die hen staat te wachten, maar toch liever die dag van de toorn dan niets, niets. En juist als ik denk, waarom kom je niet terug, oud geloof, vlegel van toen, zegt in de verte mijn vrouw: als je haar hoort zingen, zou je bijna weer gaan geloven. Ik kan geen antwoord geven want mijn stem zou breken van ontroering en wat is dat nou na vijfenveertig jaar huwelijk. Goddank, komen er tot slot een paar vrolijke, oubollige Engelse volksliedjes, mooi om me weer te herstellen, gewoon te worden, te zeggen dat het echt heel mooi was en te beseffen dat de knecht zijn plaats weer moet weten.

Aafje Heynis, *contra*-alt, ik weet niet eens precies wat het is. Was Kathleen Ferrier dat ook? Waarom zijn alten als ze goed zijn, niet gewoon goed? Waarom drijven ze mij tot wanhoop en verrukking? Ik denk dat ik *dat* wel weet. *Zeker* weet al weet ik nog zo weinig (van muziek). Het is het enige voorbeeld van het perfecte samen-zijn van het vrouwelijke en het mannelijke element in de mens. Bevalligheid naast stoerheid, oprechtheid naast moed, deksel en doos. Luister maar goed nu het nog kan; soms hoor je een man zingen, die vrouw is, dapper en onvervaard, ontroerd en ontroerend. En dan... Och laat mij het maar zeggen, bijna met de woorden van die ander: Ik geloof niet, Heer, maar kom in godsnaam mijn ongelooft te hulp. Dat is ook normaler, minder paradoxaal dan die andere uitspraak. Te hulp aan mijn ongelooft en aan dat van mijn vrouw, dat nog groter want oprechter is, nog moeilijker te overwinnen dan het mijne. Ik weet niet of ze ook gehuild heeft. Zoals de geliefden uit de prilste tijd, toen de liefde nog niet verklaard maar wel klaar was, hebben we elkaar lange tijd niet durven aankijken. Durfden dat niet, want het lot van Orpheus lag op de loer. En met Evelyn Waugh, die ik pas na mijn zeventigste ben gaan begrijpen en waarderen zeg ik het de oude dichter na: Et in Arcadia ego. Het goede land. Durf ik verder gaan? Het moet maar: daar is zelfs het leven goed. Zo zou het eeuwig moeten zijn. Maar ja. 'Een nieuw bruilofslied'? Ik weet het niet.

VERANTWOORDING

Van de verhalen en beschouwingen in dit boek is het merendeel niet eerder gepubliceerd. 'Leven is meer dan recht' werd opgenomen in een bij De Balie, te Amsterdam, uitgekomen boekje dat niet in de handel is. 'Een volstrekt ongewone geschiedenis' is gepubliceerd in een in 1999 bij de Koninklijke Vermande uitgekomen bundel: *Begrepen onbehagen*, onder redactie van Frans Denkers. 'Dreyfus in Nederland' verscheen eerder in *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* en 'Het kind en ik' onder een andere titel in *Verkeersrecht, maandblad van de ANWB*. Het artikel 'Anthony Trollope over recht en religie' is eerder gepubliceerd in het alweer ter ziele gegane tijdschrift *Karakters*. Voorts verscheen 'Over drugs' in mijn lijfblad *De Groene Amsterdammer* en 'Komma of punt' in *Juridisch Up to Date*, een uitgave van Euroforum, Eindhoven. Deze reeds verschenen artikelen zijn voor deze uitgave (soms grondig) bewerkt en vaak ingekort.

REGISTER VAN EIGENNAMEN

- Adrianus vi, paus 149-152
 Alexander de Grote 69
 Alfrink, mgr.B.J. 162
 Andel, Tinus van 218
 Apeldoorn, prof. mr. L.J. van 114-117
 Augustus, keizer 36
 Austin, John 142
- Bagehot, W. 11
 Bakhuis, Bep 118
 Barlaeus, Casparus 124
 Beek, Relus ter 70
 Beel, L.J. 146
 Bellow, Saul 54
 'Bemmelse Annie' 78, 79
 Bilderdijk, Louize 109, 110
 Bilderdijk, Willem 64, 106-112
 Bloem, Jacques 49
 Bourbon, constabel De 152
 Bovenkerk, F. 144
 Brandt Corstius, Hugo 8
 Braun, Eva 30
 Brongersma, Edward 160, 161
 Brontë, Charlotte 39
 Brutus 24
 Burmann, Gaspard 149
 Busken Huet, Conrad 36, 37, 57-60,
 62, 64, 65, 68, 100, 101, 109
 Butler, William 40
 Byron, Lord 39, 67
- Camus, Albert 155-157
 Carmiggelt, Simon 195
 Castro, Fidel 197, 198
 Cats, Jacob 62
 Cecil, Henri 25, 26
 Céline, Louis-Ferdinand 29, 30, 112,
 113, 154
 Cellini, Benvenuto 151-154
 Cicero 191-196
 Clemens vii, paus 149, 151, 153
 Clinton, Bill 68
 Coenen, Frans 68
- Colijn, Hendrik 118
 Colonna, kardinaal 150
 Conrad, Joseph 7, 17, 18, 52, 93-95, 97,
 98, 102, 113, 144, 180
 Corsari, Willy 94
 Couzy, H. 69
- Da Costa, Isaac 62
 Dantzig, Van 85, 86
 Delfgauw, Bernard 160, 161
 Dickens, Charles 126, 145
 Dillema, Ebele 175
 Dreyfus, Alfred 201-217
 Drion, Huib 85, 86, 115
 Drumont, E.A. 203
 Duinkerken, Anton van 8
 Dunk, H.W. von der 144
 Dureux, Roger 113
- Eliot, T.S. 104
 Eliot, George 126, 130, 144, 178
 Esterhazy, F.W. 204, 208, 216
- Ferrier, Kathleen 220
 Forster, E.M. 21
 Forster, John 145
 France, Anatole 114
 Franck, Caesar 219
 Franke, Herman 144
 Frans I, koning 149, 153
- Genechten, R. van 117
 Gibbon, Edward 36, 37
 Glendinning, Victoria 16
 Goebbels, Magda 30
 Graan sr., Jan de 68
 Graan, Jan de 68
 Grave, Frank de 70
 Guevara, Che 198
- 'Hakkelaar', Johan V. 189
 Halle, Leo 118
 Hartog, Jan de 94

- Haushofer, Marlen 142
 HaverSchmidt, François (jurist) 47, 48
 HaverSchmidt, François (bioloog) 47, 49
 HaverSchmidt, François (Piet Paaltjens) 47, 48
 Hazewinkel-Suringa, D. 116, 117
 Heel, Puck van 118
 Hegel, G.W.F. 105, 155
 Heine, Heinrich 8, 16-18, 21, 101, 104-106
 Henry VIII, koning 151
 Henry, E. 209
 Hermans, Willem Frederik 28
 Heynis, Aafje 219, 220
 Hitler, Adolf 31, 40, 55, 105, 197
 Hobsbawn, Eric 84
 Hofland, Henk 118
 Holsteyn, Frank van 175
 Hooft, P.C. 62, 124
 Hoogen, Herman van 73, 74, 76
 Huygens, Constantijn 124

 Johannes Paulus II, paus 149
 Jonckbloet, W.J.A. 123, 124
 Jong, dr. L. de 114, 115, 117, 144

 Kafka, Franz 143
 Kalf, kamervoorzitter 201
 Karel V, keizer 149, 151
 Kate, T.B. ten 168
 Kennedy, Kathleen 29
 Kennedy, John 29, 196-198
 Kennedy, Rose 29
 Keynes, John Maynard 198
 Kinker, Johannes 106
 Kneppelhout, Johannes ('Klikspaan') 67, 68
 Knuvelde, G.P.M. 111
 Kok, Wim 145, 158
 Kouwenaar, Gerrit 165

 Lamers, J. 77
 Langemeijer, mr. G.E. 114, 115, 117
 Law, John 54

 Lear, Edward 196
 Lebrun, C.F. 111
 Lenin 40
 Leo X, paus 149
 Lewinsky, Monica 68
 Lier, R. van 139
 Lodewijk Napoleon 107
 Loosjes, Adriaan 62
 Lowry, Malcolm 180
 Lucebert 164
 Lücker, Joop 11
 Luther, Maarten 149
 Lytton, Eduard Bulwer 94

 Maeijer, Jef 155
 Mao Zedong 31
 Maradonna, Diego 48
 Marie Antoinette 101
 Márquez, Gabriel Garcia 118
 Mastenbroek, Rie 118
 Maupassant, Guy de 119
 Medici, familie de 149
 Mercier, A. 207
 Mierlo, Hans van 70
 Mok, M.R. 174
 Montesquieu, C.-L. de 42, 215
 Morriën, Adriaan 118
 Mossel, Kaatje 106
 Mostar, Hermann 190
 Mout, Peter 155, 156
 Mulisch, Harry 118
 Multatuli 178, 179
 Mussolini, Benito 31

 Naipaul, V.S. 51, 137, 138
 Najder, Zdzislaw 18
 Napoleon Bonaparte 69, 101, 111
 Nijhoff, Martinus 165, 166

 Orwell, George 14, 112, 138
 Ouden, Willem den 118
 Owen, Robert 106

 Paaltjens, Piet zie HaverSchmidt, François
 Pannick, David 42, 45, 78

- Pastor, Ludwig (von) 149-151, 153
 Pauwe, Bas 118
 Pauwels, François 8
 Pen, Jan 42
 Petacci, Claretta 29, 31, 32
 Petrarca 40
 Pinto, Aaron Adolf de 201-206,
 208-210, 216
 Picquart, G. 212, 216
 Pol Pot 31
 Pontius Pilatus 98
 Poot, H.K. 62
 Potgieter, E.J. 69
 Pound, Ezra 112
 Presser, J. 144
 Prevost-Paradol, Paul van 70
 Prevost-Paradol, Virginie van 70
 Prinsen, J. 124
 Proust, M. 135

 Rhys, Jean 113
 Ricoeur, Paul 155
 Rilke, Rainer Maria 165
 Roldanus jr., W.J.A. 97
 Ros, A. van 202
 Rousseau, Jean-Jacques 101
 Ruiters, Job de 70
 Run, Herman van 162

 Sacco, Nicola 202
 Saint-Pierre, Bernardin de 70, 71,
 98-100, 101
 Sampras, Pete 135
 Sauwer, Monica 15
 Schneider, G. 73, 74, 76
 Scholten, Paul 42, 144
 Schoordijk, H. 115
 Schuyt, Kees 144
 Semmelweis, Philippe Ignace 113
 Shakespeare, William 39, 123
 Sillem, A.A. van 57, 58, 60, 61
 Slotemaker de Bruïne, J.R. 118
 Smit, 'Kick' 118
 Socrates 178
 Sophocles 124
 Spandaw, mr. Hajo Albert 107, 108,
 178

 Spong, Gerard 131
 Stalin, Joseph 31
 Staring, A.C.W. 62
 Stedman, Captain J.G. 138-140

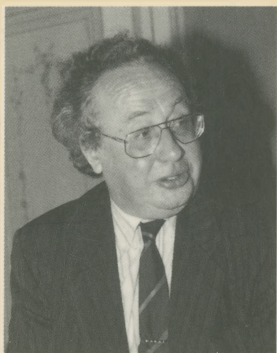
 Talleyrand, Ch. M. de 61
 Thackeray, W.M. 126
 Theroux, Paul 138
 Tjoelker, Meindert 54, 75
 Tollens, H. 108
 Tolstoi, L. 144
 Trollope, Anthony 14-16, 111, 126-131,
 138, 145, 180
 Trollope, Rose (geb. Hesseltine) 16
 Tuchman, Barbara 13, 49

 Valckenaer, mr. Johan 57-61
 Valle, Lelio della 150
 Vanzetti, Bartolomeo 202
 Veen, Jacques van 77, 78
 Vente, Leen 118
 Vergilius 36
 Vidal, Gore 50, 84, 118
 Voltaire 101, 109
 Vondel, Joost van den 62, 124
 Vonnegut, Kurt 55
 Voorhoeve, Joris 69
 Vos, Jan 123, 124
 Vranken, Jan 42, 144
 Vredeling, Henk 70

 Wackernagel, Chr. 73, 74, 76
 Waugh, Evelyn 144, 220
 Wesseling, H.L. 144
 Willem III, koning 178, 179
 Woensel, dr. Pieter van 62-65
 Woestenburg, Marcel 175
 Woesthoven, Catharina Rebecca van
 107

 Yeats, William Butler 40

 Zijderveld, A.C. 144
 Zola, Emile 211, 212

JAN LEIJTEN

God houdt niet van rechters

Met deze provocerende titel zet de oud-advocaat-generaal van de Hoge Raad de toon voor zijn nieuwste boek. Voor de 'éminence grise' in zijn vakgebied ligt het voorlopige eindresultaat van zijn observaties en inzichten in deze maatschappij tussen wanhoop en berusting, waarbij ook de twijfel een grote rol speelt. Twijfel over alles waarvan men nu juist dacht dat het 'ongetwijfeld' goed was.

God houdt niet van rechters bevat een aantal sterk autobiografische bespiegelingen.

Daarnaast richt Jan Leijten, op zijn subtiële en charmante wijze, de blik op historische en literaire figuren, op actuele vraagstukken en gangbare denkwijzen. Soms meedogenloos kritisch, soms met liefdevolle passie, maar altijd vanuit een humane instelling.

Jan Leijten is oud-hoogleraar aan de Universiteit van Nijmegen en oud-advocaat-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden en publiceerde o.a. *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker*.

ISBN 90-5018-516-9

9 789050 185165